Cursus 1. Geschiedenis der wijsbegeerte

Situering

1. Cursussen van 1972 tot 1975

1.1. Geschiedenis der wijsbegeerte, 1973-1974 (GW1-GW130, 192p).

***Opmerking**: Deze cursus werd van een grotere spatiëring voorzien dan de tekst van de oorspronkelijke cursus. Verwijzingen in de oudere versie van deze tekst naar een andere pagina stemmen dus niet overeen met de huidige paginering van 'word'. Daarom wordt de oorspronkelijke paginering telkens weergegeven met de letters 'GW'. Ze staan voor 'Geschiedenis Wijsbegeerte', en worden gevolgd van het oude paginanummer.*

***Inleiding:** De cursus 'Geschiedenis der wijsbegeerte' dateert van het cursusjaar 1973/1974 en overloopt de geschiedenis der wijsbegeerte vanuit religieus oogpunt. Doorheen de eeuwen werd religie in de wereld op verschillende wijzen benaderd en beleefd. Sommige religies geven blijk van een hoge ethiek, anderen van het tegendeel. Allen hebben gemeen dat ze de basis vormen van hun cultuur. Een in hoofdzaak seculiere beschaving, zoals onze Westerse hedendaagse cultuur dat kent, was, en is in alle tijden en op alle plaatsen een hoge uitzondering. Vanuit religieus standpunt en vanuit een holistische wereldbeschouwing is dat beslist een verlies.*

1.2. Geschiedenis der wijsbegeerte

***Inhoud:** klik hieronder op het onderdeel dat je wenst te lezen.*

Cursus 1.2. Geschiedenis der wijsbegeerte 1
1.Voorwoord 3
1.2. Enkele opmerkingen 3
1.3. Wijzen om geschiedenis te bestuderen 4
2. Het primitieve vertrekpunt 7
2.1. primitivologie 7
2.2. Religie en primitieve cultuur 8
2.3. De pragmatische structuur der primitieve religie. 8
2.4. De empirische fenomenologie van het primitieve bewustzijn. 10
2.4.1. De primitieve stamreligies. 10
2.4.1.1. Totemisme. 13
2.4.1.2. Animisme. 14
2.4.1.3. Dynamisme 15
2.4.1.4. Oermonotheïsme. 18
2.4.1.5. De hoger-culturele religies. 22

2.4.2. De vele vormen van de (éné) religie ... 22
2.4.2.1. Overbepaaldheid (surdétermination): ... 22
2.4.2.2. Veelduidigheid (poly-interpretabiliteit): ... 22
2.4.3. Primitieve eidetische fenomenologie ... 24
2.4.3.1. Het miraculeus aspect ... 25
2.4.3.2. Het oraculeus of mantisch aspect. ... 27
2.4.3.3. Het telestisch aspect. ... 29
2.4.4. Nadere omschrijving der overbepaaldheid. ... 30
2.4.4.1. De mens - heelalrelatie. ... 31
2.4.4.2. De fenomenaal-occult-relatie. ... 32
2.4.4.3. De heilig-profaanrelatie. ... 33
2.5. De subjectiever reductie van de religie ... 36
2.5.1. semantisch differentiaal ... 37
2.5.2. Interne houdingen inzake het sacrale, ... 38
2.5.2.1. Mystiek. ... 39
2.5.2.2. Magie. ... 42
2.5.2.3. Ethiek (ethica, moraaltheorie, zede(n)leer). ... 44
2.5.3. Het gemeenschapskarakter der religie. ... 50
2.5.3.1. Freud: een 'horde' ... 50
2.5.3.2. Marx en Engels: de oer-maatschappij ... 51
2.5.3.3. Een drieledigheid die steeds terugkeert ... 52
2.5.3.4. De sociale structuur der religie. ... 52
2.5.3.5. Manisme (voorouderverering) ... 56
2.5.4. De semiotische reductie der religie. ... 59
2.5.4.1. Religieuze beeldspraak. ... 59
2.5.4.2. Statische voorbeelden ... 62
2.5.4.3. Dynamisch voorbeeld ... 63
2.5.4.4. Religieuze uitbeelding ... 64
2.5.4.5. Het offer ... 65
2.5.4.6. De kunst. ... 68
2.5.4.7. Religieuze wijsheid. ... 71
3. Het antieke voetstuk.58 ... 84
3.1.Vakterminologie, ... 84
3.1.1. Aswentelingstijd ... 86
3.1.2. zaai-oogstwetmatigheid ... 86
3.1.3. Verschuiving: één opperwezen, vele goden ... 89
3.2. Het Verre Oosten. ... 91
3.2.1. China ... 100
3.2.1.1. Taoisme ... 103
3.2.1.2. Confucianisme ... 103
3.2.1.3. Boeddhisme in China en Japan ... 104

3.3. Het oude Nabije Oosten. 107
3.3.1. Egypte 107
3.3.2. De Semitische wereld 109
3.3.3. Israël 115
3.3.4. Medië en Perzië 119
3.3.5. Hellas (en Rome). 127
3.2.5.1. Indeling der Helleense wijsbegeerte. 128
De voor-socratische tijd 128
De klassieke tijd 130
Theosofische wijsbegeerte 151
3.3. het antieke Christendom. 156
3.3.1. Hoofdkenmerken 157
3.3.2. De Patristiek 159
3.3.2. De middeneeuwse uitwerking. 160
3.3.4. De scholastiek 163
4. De moderne opdracht. 173
4.1. Renaissancefilosofie. (1450/1640) 175
4.2. Verlichtingsfilosofie (18de eeuw) 180
4.2.1. De moderne technocratie. 182
4.2.2. De Preromantiek. 183
4.2.3. Overzicht der Verlichtingsfilosofieën 186
4.3. Wijsbegeerte van de 19de en 20ste eeuw 190

GW1

1.Voorwoord

1.2. Enkele opmerkingen

1. Wijsbegeerte en haar geschiedenis kan men bestuderen als specialist ("van iets alles weten") of als dilettant ("van alles iets weten"). Er is een derde mogelijkheid: degelijke informatie inwinnen over iets waarin men zich niet specialiseert. Men is op één gebied deskundig (onderwijs b.v.), maar wil voldoende inzicht in een ander domein en diens samenhang ermee.

2. Het leervak van het tweede jaar wijsbegeerte is: geschiedenis der wijsbegeerte. Welnu, de wijsbegeerte staat of valt met de zgn. metafysica. Gevolg: wij bestuderen dit jaar de geschiedenis der metafysica. - Men kan deze op meer dan één manier omschrijven:

2(a) theoretisch:

1. logica, 1. antropologie,
2. theologie, 2. theologie,
3. natuurfilosofie; 3. kosmologie;

waarbij natuurfilosofie en kosmologie praktisch hetzelfde zijn, maar waarbij logica vervangbaar is door antropologie (mensfilosofie) en wel omdat de mens gedefinieerd wordt als 'redelijk' d.i. logisch denkend en levend wezen;

2(b) praktisch:
1. metafysisch,
2. speculatief,
3. ethisch, politisch;

waarbij de zgn. 'idee' in God (// mystisch, theologisch), het 'begrip' in de menselijke geest (// speculatief, rationeel, cognitief) en het 'ideaal' (// moreel, ethisch, politisch (de wet van de polis als zedelijke gedragsregel betreffend)) als leidraad fungeren.

2(c) dit alles ontologisch onderbouwd: de zgn. ontologie of zijnsleer dient als 'substructie', als basis van de theoretische en de praktische metafysica.

Men ziet dus dat het eerste jaar de logica (en haar ontologische substructie) geeft; het tweede jaar neemt de theologie en de ethica (vermeerderd met de esthetica) en haar ontologische substructie door; het derde jaar de natuurwetenschap en haar ontologische fundering. Zodoende is er een degelijk overzicht over de Wijsbegeerte.

3. Men onderscheidt goed tussen 'mode', enerzijds, - er was b.v. na de tweede wereldoorlog een existentialistische mode; nu is er sedert enkele jaren een structuralistische mode - en; anderzijds, 'ideologie', d.i. de hard overtuigde gedachtewereld van een sociale groep - de fameuze inquisitie was een ideologische vorm van katholiek geloof; het sovjetcommunisme is een ideologische vorm van marxisme - en, uiteindelijk, 'methode' d.i. de weloverwogen wijze van doordenken op een thema. Het is dit laatste dat wij hier willen leren: de wijsgerige methode.

GW2

1.3. Wijzen om geschiedenis te bestuderen

a) men kan het zuiver methodisch doen; in dat geval heeft men positieve geschied(enis)wetenschap: de feiten en hun positieve interpretatie (de zgn. wetmatigheden of 'structuren' der feiten) staan dan centraal;

b) maar, praktisch altijd, is er in die zgn. positieve wetenschap een ideële kern, d.w.z. bepaalde niet-positieve ideeën, overtuigingen, hetzij in gewoon wijsgerige zin hetzij in de harde ideologische zin, leiden bewust of, nog vaker, onbewust; de historicus; staan wij even stil bij enkele actuele opvattingen van geschiedenis:

(l)a. de sociaaldemocratische geschiedenisopvatting (de marxisten b.v. of de religieuze socialisten) zien de feiten sociaaleconomisch onderbouwd: cultuur is wezenlijk bepaald door de sociale toestanden en het heersend economisch systeem; daarbij zijn twee aspecten:

1/ het structuuraspect: men ziet de geschiedenis als 'georganiseerd', (geordend); in die ordening leeft de mens, meestal onbewust; die organisatie die de mens zonder zijn weten draagt, bloot leggen is de eerste taak van de historicus;

2/ het zgn. existentieel aspect: men neemt aan dat de mens toch ergens vrij en creatief ingrijpen kan in het zgn. historisch 'proces', dat hij niet enkel geschiedenis heeft maar ook geschiedenis maakt; dit is het zgn. humanistisch aspect;

(l)b1. de historicistische, preciezer de existentialistische visie op de geschiedenis accentueert het vrij en creatief aspect ten nadele van het structuraal kader: humanisme noemt men dat benadrukken van de mens als schepper der geschiedenis; niet dat men de buitenmenselijke organisatie niet beseft; wel integendeel;

b2. de structuralistische visie isoleert eerder de omvattende en de mens, als machteloos wezen, dragende organisatie die hem onbewust beheerst; daarbij denkt de existentialist sterk diachronisch en de structuralist eenzijdig synchronisch; vandaar dat de eerste als 'historicist' kan gebrandmerkt worden, omdat hij het dynamische en bewogene van de feiten waarin de creatieve mens zich situeert, benadrukt, terwijl de tweede een abstractie (logistiek) als onbewuste achtergrond poneert, de zgn. 'structuur' (socio-cultureel), die de feiten, ergens vanuit de diepte beheerst.

(2)a. de klassieke opvatting ziet de geschiedenis als waarheidsgenealogie: de mens, als logisch wezen, bezit ergens van in den beginne de waarheid en leeft er althans in beginsel naar; maar deze waarheid is groeiend: geleidelijk verovert de mens de waarheid door verbeteringen van de traditionele inzichten (de zgn. stamboom der waarheid);

b. de pragmaticistische (van C.S. Peirce) gaat van dezelfde opvatting uit maar benadrukt het experimenterend aspect, terwijl een sociaalhistorisch denkend mens als Willmann in de grond hetzelfde doet).

GW3

De klassieke opvatting bewaart de eenheid van het humane en het structurele element - een beetje zoals de sociaaldemocratische opvatting, maar zonder de nadruk op de sociaaleconomische onderbouw die de socialistische geschiedenisopvatting kenmerkt, waarbij het onderscheid tussen 'helemaal anders' (distributief en collectief) en 'als geheel anders', (collectief) toegepast wordt op de opeenvolgende tijdvakken der geschiedenis : zo is de primitieve wereld wel als geheel anders (en in sommige gedeelten en delen, natuurlijk) dan de antieke, de middeneeuwse of de moderne, maar niet helemaal anders, want er is continuïteit, zoals bij een stamboom; vandaar de genealogische structuur. (Vgl. *Otto Willmann, Aus der Werkstatt der Philosophia perennis (Gesammelte philosophische Schriften),* Freiburg i.Br., Herder, 1912, S. 132/136: *Der Stammbaum der Wahrheit;* waar Willmann zegt dat zoals van mensen en families, ook van inzichten, meningen en beginselen stambomen kunnen opgemaakt). Dat verklaart waarom mensen als Willmann of Peirce zo grondig het verleden bestudeerden en kenden en een echte historische cultuur bezaten zonder het verleden te 'aanbidden'.

Opmerking. - Wij zullen in de loop der lessen bijzondere aandacht besteden aan wat men wel eens noemt "de hogere cultuur", nl. de religie, de moraal en de kunst. Zodoende wordt het een stukje cultuurgeschiedenis maar wijsgerig belicht.

Overigens, de grote indeling van de lessen weerspiegelt de cultuurgeschiedenis:

(I) Het primitieve vertrekpunt, **(II)** Het antieke voetstuk,
(III) De middeneeuwse uitwerking, **(IV)** De moderne opdracht.

Inderdaad, vanaf de primitieve beschaving is de hoofdinhoud der wijsbegeerte er reeds (op enthymematische wijze); De antieke beschavingen werken die hoofdinhoud, (die vooral in de mythologie te vinden is) uit en dit dankzij de logische methode; op dat antieke voetstuk rust de middeneeuwse uitwerking van de hoofdinhoud. Al in de Oudheid (met de sofistische crisis), maar veel grondiger met de Renaissance, het Humanisme en de Hervorming geraakt de metafysica die in de primitieve, antieke en middeneeuwse mentaliteit wortelt, in een diepe crisis: de moderne mensheid, met haar

wetenschap en haar democratie, weet niet goed wat met die aloude ('archaïsche') metafysica te doen; vandaar dat de metafysica een opdracht wordt, d.i. een opnieuw uit te werken iets.

De grote reden van die crisis, die in katholieke kringen tot volle uitwerking is gekomen sedert de post-conciliaire tijd, waarin alles op losse schroeven is komen te staan, ligt daarin dat, in beginsel, ieder mens (en niet bevoorrechten) het democratische aspect - en dit op wetenschappelijke wijze (en niet op grond van geloof in gezag) - het empirisch en rationeel aspect - de voldoende redenen van de aloude metafysica zou moeten kunnen opsporen en begrijpen; wat tot nog toe niet haalbaar was. Vandaar de grote verdeeldheid van de moderne mensheid op stuk van levens- en wereldbeschouwing.

2. Het primitieve vertrekpunt

2.1. primitivologie

Primitivologie. - 'Primitivus' betekent 'oorspronkelijk', 'in een oertoestand verkerend', ook 'eenvoudig'; 'primitief' - heden - betekent: weinig ontwikkeld. Primitivologie betekent de studie van de primitieve beschaving(en) op deze aardbol. Er is, terloops gezegd, een echt verband tussen prehistorisch onderzoek en primitivologie: de prehistorische beschavingen waren meestal primitieve beschavingen. Toch mag men niet zomaar van de ene naar de andere overgaan. Vgl. *P. Schebesta, Oorsprong van de godsdienst (Resultaten van het prehistorisch en volkenkundig onderzoek)*, Tielt/ Den Haag, 1962, blz. 110-129 (Paleolithicum, Grottenbeerjagers, Jager-kunstenaars).

GW4

De zgn. volkenkunde (// etnologie, culturele antropologie) is hier de 'vakwetenschap ter zake. Zie b.v. *H.J. Jans, e.a., Volkenkundige encyclopedie*, Zeist/ Gent, 1962, blz. 1/10; de zgn. fysische antropologie heeft het over de lichamelijke vormen en functies van de mens (ras, constitutie; migraties, evolutie; verhouding tussen mens en omgeving, d.i. ecologie (oikos = woonplaats, tuis, behuizing". - Men verwarre 'primitief' niet met 'primair': dit gebeurt wanneer men 'primitief' pejoratief of als scheldwoord gebruikt. Men sprak vroeger van 'wilden' (wat nog naklinkt in *Levi-Strauss' Pensée sauvage*!); later van 'natuurvolkeren' (Herder 1784).

Het onderzoek naar de primitieve beschaving begon in de Oudheid met Poseidonios (Posidonius; - 134/51 ACN), een vroeg neoplatonicus die zich, als enige overigens in de Oudheid, boven de vooroordelen van zijn milieu stelde

en objectief de primitieven bestudeerde. Het onderzoek werd hernomen in de late XVII-de eeuw met J.F. Lafitau (1670/1740), etnologie, G. Vico (1618/1744) e.a. Zij spraken van 'wilden'.

2.2. Religie en primitieve cultuur

Men mag religie en cultuur nooit vereenzelvigen, ook niet bij de primitieven, al was het maar omdat ook zij zeer duidelijk onderscheid maakten tussen het heilige en het profane. Toch is de religie centraal in de primitieve mentaliteit en is zelfs het profane, religieus onderbouwd. Men kan stellen dat hun religie de enthymematische vorm der metafysica is zoals het verleden -ze ons heeft overgeleverd. En 'enthymematisch' wil niet zeggen 'on.logisch' of 'pre.logisch' in de smalende zin: hun spreekwoorden, hun mythen hangen op coherente (= logisch samenhangende) wijze aaneen, maar impliciet. Het wilde denken (Lévi-Strauss) is reeds een echt denken. Wij gaan dit tweevoudig onderzoeken:

I/ cognitief (welke kenwaarde heeft het?)

II/ fenomenologisch (welke bewustzijnsstructuur heeft het?).

2.3. De pragmatische structuur der primitieve religie.

= Cognitie (kennis), cognitief (wat met kennis strookt of samenhangt). De epistemologie (wetenschapstheorie, onderdeel van de gnoseologie (kennistheorie) – episteme = wetenschap, gnosis = kennis - verstaan wij hier zoals C.S. Peirce ze opvatte, nl. pragmatisch. In de pragmatiek staat het resultaat centraal. De structuur van de kennis is dan de volgende: overtuiging/ toetsing ervan/ resultaat der toetsing/ verklaring van het resultaat. De vraag is dus: vinden wij deze vierledige structuur 'overtuiging-toetsing-resultaat-verklaring' reeds terug in het 'wilde' denken? Het antwoord luidt: deze sequentie is reeds aanwezig bij primitieven. Dat feit noemen wij 'primitief pragmatisme' of oer-pragmatisme. Dit impliceert dat de denkverrichtingen zijn zoals bij ons: deductie, inductie, abductie.

= *L. Lévy-Bruhl* (1857/1939), *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, PUF (1910, 1928), pp. 61 ss. Schrijft :"L' homme des sociétés inférieures vit … et agit au milieu d'êtres et d'objets qui tous, outre les attributs que nous (d.i. moderne westerlingen met een positief-wetenschappelijke mentaliteit) leur reconnaissons possèdent aussi des propriétés mystiques (in de zin van 'sacraal'). A leur réalité sensible s'en mêle pour lui une autre… Ainsi, un Ashanti (inwoner van de Goudkust), s'étant procuré un fétiche (fetisj = beeld, voorwerp waaraan door de tovenaar (magiër, feticheur) een zekere 'kracht' wordt toegeschreven) ….(het gaat hier over

onkwetsbaarmakende fetisjen), se häte d'en faire l'épreuve et reçoit une balle de fusil qui lui brise l'os du bras.

GW5

Le fetish man (Engels term) expliqua la chose à l'entière satisfaction de tous en déclarant que le fétiche offensé venait à l'instant de lui en révéler la raison : ce jeune homme avait eu des relations sexuelles avec sa femme à un jour défendu. Le blessé avoua qu'il était vrai, et les Ashanti n'ont rien perdu de leur foi."

= Het fetisj-geloof (t1), de 'épreuve', toetsing, door de met geweren gewapende vijanden tegemoet te gaan (t2), het gebroken been van zijn arm (t3),), de uitleg van de medicijnman (t4) ,- alle vier de termen van de pragmatische structuur zijn aanwezig. Maar het denkkader is typisch primitief: een 'geest' (animisme) die 'kracht' (dynamisme) schenkt aan een voorwerp dat er de drager (symboliek) van wordt door een behandeling en tussenkomst van de tovenaar (mediale figuur); verder: het seksuele leven (basisbegrip 'leven'), omgeven met 'ge- en verboden' ('moa' = niet-vrijgegeven of verboden dag); ook: de overtreding (vlek/ zonde/ schuld) en de straf (de zondaar is onrein en bevlekt, want schuldig, en dus onbeschermd en ongeborgen tegen misrekeningen).

= *Th. P. Van Baaren, Doolhof der goden (Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap)*, Amsterdam, Querido, 1960, wijst erop dat dat de theorie der zgn. 'primitieve mentaliteit', verdedigd door Lévy-Bruhl en, in Nederland, door G. van der Leeuw, en bewerend dat zij gekenmerkt is door

(i) het ontbreken van logisch redeneren en
(ii) het leggen van zgn. 'mystische' verbindingen tussen dingen die niet samen horen in werkelijkheid, duidelijk en overtuigend is weerlegd door voortgezet onderzoek en beter inzicht; iets wat bevestigd wordt door Lévy - Bruhl zelf die aan het einde van zijn leven zijn theorie verregaand heeft herzien (o.c., 216).

= *Cl. Lévi-Strauss, La pensée sauvage*, Paris, Plon, 1965, p. 21, schrijft :"La pensée magique (versta 'primitive) n'est pas un début, un commencement, une ébauche, la partie d'un tout non encore réalisé; elle forme un système bien articulé, indépendant, sous ce rapport, de cet autre système que constituera la Science, sauf l'analogie formelle qui les rapproche et qui fait du premier une sorte d 'expression métaphorique du second." M.a.w. het primitieve denken is

logisch onderbouwd net als de moderne wetenschap, maar situeert zich in een ander type van bewustzijn: men geeft namen, rangschikt, definieert, maar uitgaande van andere vooropstellingen zowel van empirische als van verstandelijke aard. De studie van dat bewustzijn is beslissend om het logisch gedrag (oer-pragmatisme) juist te situeren in zijn denkkader. Daarom het volgende punt, het fenomenologisch onderzoek.

2.4. De empirische fenomenologie van het primitieve bewustzijn.

Methodologisch is de basis de zgn. 'empirische' reductie van de aandacht van de onderzoeker; hij 'herleidt' (beperkt) zijn aandacht tot de ervaarbare veelheid van gegevens (Gg, Fn, WG F) inzake primitieve religies.

De vele vormen van religie (morfologie, typologie).

Zij laten zich onderscheiden in primitieve, vooral stamreligieuze, en hoger - culturele vormen of types.

= Fenomenologie: beschrijving van een fenomeen (verschijnsel); inzonderheid, sedert Husserl, beschrijving van het bewustzijn van een verschijnsel (als verschijnsel, d.i. voor zover het zich toont aan een zich bewust subject).

= Hermeneutica: theorie van de interpretatie (zingeving, uitleg); daar alle besef (bewustzijn) van iets reeds een interpretatie ervan is, heeft de fenomenologie de structuur der zingeving, d.i. der drieledigheid 'gegeven (Gg)/ zingever (Zg)/ vertolking (teken, Tk)'; - schema dat wij hier zullen volgen (hermeneutisch schema).

Uit de bus komt een structuur, d.i. een stel relaties tussen termen die het wezen (eidos) van het primitieve (religieuze) bewustzijn typeren. Men versta dus de term 'bewustzijn' goed: er wordt niet enkel het subjectieve besef mee bedoeld, maar de eenheid van dit subjectieve besef en dat wat, in dat besef, duidelijk wordt, nl. het objectieve gegeven zelf (wat wij in de lopende taal 'mentaliteit' noemen). Men zegt 'bewustzijn' en denkt 'mentaliteit'. Dat beschrijft de fenomenoloog.

GW6

2.4.1. De primitieve stamreligies.

Vooral Australische inboorlingen, volken van de Stille Zuidzee, arctische volken, Indianen van N.- en Z.-Amerika, Afrikanen, Aziatische primitieven

komen in aanmerking (*H. Von Glasenapp, De niet-christelijke godsdiensten*, Antwerpen/ Utrecht, 1967 (2l6vv)).

= De moderne godsdienstwetenschap ontstaat einde XVIII - de e. (Ch. de Brosses 176O: fetisjisme en 'sabeïsme' of sterrencultus) en N.S. Bergier (1767: animisme), beiden onder de indruk van het monumentale werk van de jezuïet - missionaris *J.F.Lafitau, Moeurs des sauvages américains,* 1724) en begin XIX- de e.: vooral de oorsprong van de religie boeit de onderzoekers. *W. Schmidt, Origine et évolution de la religion*, Paris, 1931 (fr.vert.), schetst de opeenvolging der theorieën als volgt:

=1= onder de invloed van protestants idealisme (Kant, Schelling, Hegel e.a.) en katholiek traditionalisme (Chateaubriand, de Maistre, de Lamennais e.a.) dacht men historisch (filologisch onderzoek der geschreven documenten, vooral Hegeliaans gezien, d.i. als neerslag van de ontwikkeling van de (goddelijke) Geest doorheen de geschiedenis): de natuurmythologische school (naturisme, vooral toegepast op de Indo-Europese religies – (zie infra);

=2= onder de invloed van positivisme (Comte), evolutionisme (Darwin) en materialisme (Marx e.a.) dacht men natuurwetenschappelijk (vooral darwinistisch: alwat rudimentair en onontwikkeld is, is ouder in een lange opgaande evolutie) :

- *fetisjisme* (de Brosses, Comte, vooral John Lubbock);
- *manisme* (voorouder cultus: .H. Spencer, Engels evolutionist);
- *animisme* (zielenverering, hetzij breed: albezieling (animatisme) hetzij eng: mensbezieling (animisme in de enge zin)); vgl. Bergier, E.B. Tylor;
- *nieuwe mythologie* (de sterrenmythologie der spijkerschrift- en Hiërogliefencultuur, o.m. in panbabylonische zin); K3-2/6b
- *totemisme* (W. Robertson Smith, J.G. Frazer: totemverering);
- *magisme* (Frazer, later H.J. King, nog later het pre-animisme en pre-deïsme van R.R. Marett: dynamisme is de kern);--

Apart: hemelgodreligie (Schelling (1775/l854), de grote Duitse romanticus en idealist, Max Müller, de natuurmytholoog, later *R. Pettazzoni (L' Essere Celeste*, Roma, 1922);

=3= onder invloed van de crisis van het materialisme en aanverwante levens- en wereldbeschouwingen en de heropleving van metafysischer denkende strekkingen bij het begin van de XX-ste e. dacht men geesteswetenschappelijk: in de etnologie geeft dit aanleiding tot de historische methode die in Engeland (Summer Maine, Maitland, Rivers), - Frankrijk – (de Quatrefages), Duitsland (Keulse school: Gräbner, Ankermann na Ratzel en Frobenius; Weense school: Schmidt, Koppers, Schebesta, Kreichgauer; beide

de zgn. cultuurhistorische methode volgend), Spanje (Ribera, Asin Palacios), Amerika (monografische methode; Fr. Boas, in de USA sedert 1888, Dixon, Kroeber, Wissler, Swanten, Lowie, Goldenweiser, Sapir, d.i. de zgn. Boas-Schule) opkomt en het stroeve evolutionisme vervangt:

- ***Oermonotheïsme*** (*Andrew Lang, The Making of Religion*, 1898; *Wilh. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee,* 1912/1952).

GW7

= Voegen wij bij deze historisch, resp. cultuurhistorisch gerichte etnologie, de zgn. godsdienstfenomenologie die haar intrede doet in de godsdienstwetenschap met *P.D. Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, 1887, eerste hoofdstuk (dat handelt over de godsdienstfenomenologie): vertrekt de (cultuurhistorische) etnologie van de monografie om, daarna, te classificeren en te verklaren (in- en abductief), de fenomenologische methode doet hetzelfde maar met het accent op het 'eidos', het wezensbegrip dat uit de beschrijvingen opduikt (vergelijkende godsdienstgeschiedenis): E. Lenmann, G. van der Leeuw, Mircéa Eliade, G. Widengren; N. Söderblom, W.B. Kristensen, Rud. Otto, Fr. Heiler o.a. werkten deze uit.

= Ondertussen groeide uit de zgn. Geneefse linguïstiek (*de Saussure, Cours de linguistique générale*, Paris,-1916: "La langue est un système") en het Russisch formalisme (Jakobson (°Moskou 1896), belangrijkste figuur uit de Moskouse linguïstenkring, die in 1920 uitwijkt naar Praag) het zgn. Parijse structuralisme (Lévi-Strauss), dat de etnologie opvat niet diachronisch (als de evolutionisten of (cultuur)historici) maar synchronisch: de primitieve cultuur is een systeem op onbewuste basisstructuur').

= *Volkenkundige Encyclopedie*, Zeist/ Gent, 1962, blz. 27/28 zegt dat Söderblom in de primitieve cultuur drie typen onderscheidde: dynamisme, animisme, totemisme. Wie *echter N. Söderblom, Das Werden des Gottesglaubens*, Leipzig, 1926, leest komt tot een ander inzicht: het Godsgeloof heeft drie primitieve wortelen:

(a) het geloof in bovennatuurlijke 'macht' (dynamisme)-vgl. Gods verhevenheid -,

(b) het animisme (leven, bezieling) -vgl. Gods wilsnatuur,

(c) het 'Urheber'-geloof, d.i. het geloof in een figuur die 'veroorzaker' is van de markante feiten uit natuur en cultuur - vgl. Gods scheppende rol. - Zo'n drievoudig schema is goed maar aan te vullen. Doch ter zake.

2.4.1.1. Totemisme.

Totemisme. *J.F.Mac Lennan, Primitive marriage*, 1866; *J.G. Frazer, Totemism*, Edinburg, 1887; voor hem W. Robertson Smith, 1885.

= Breed gezien betekent 'totemisme' het geloof aan de verborgen (sacrale, mystische) samenhang - ('participatie' genoemd ook) van alle zijnden, in primitieve ogen ('n soort enthymematische metafysica dus die het onzichtbare syntagma benadrukt in het heelal). Dit brede totemisme is achtergrond van het eigenlijke en eng bepaalde totemisme. Eng begrepen - en hierover gaat het hier - betekent zulks het geloof in de verborgen samenhang (participatie) tussen mens (individueel, geslachtelijk, sociaal enerzijds en anderzijds dier, plant of ding die als vader' (stamvader gelden. Zo verstaan wij 'Ototemau' ('Broeders en zusters') uit de taal der Chippewa ('n Algonkin-stam in N. Amerika).

= Noteer de lange voorgeschiedenis van ons 'Broeders en zusters' uit de katholieke liturgie: men zou met Jung kunnen spreken van een 'archetype', met Chomsky van 'dieptestructuur', iets onbewusts dat in vele vormen (oppervlaktestructuren) steeds maar blijft doorleven. Het zien van de aloude ('archaïsche') oorsprong van huidige dingen, waarin die oorsprong nawerkt, is een vorm van 'historisch begrijpen' (verklaren vanuit het verleden, 'n vorm van abductie).

De totem - in vele gevallen door primitieve kunstenaars aangebracht op gebruiksvoorwerpen, palen, hutten, - is een symbool: hij maakt zichtbaar en stelt tegenwoordig een dier (ook desnoods een plant een voorwerp, een natuurverschijnsel (de donder b.v.) waarvan vooral de clan (familiegroep, totemgroep) zegt af te stammen (genealogie). Het gesymboliseerde is dus de stamvader.

GW8

Daarop steunt de - echte of vermeende - verwantschap der clanleden (die aanleiding geeft tot ceremoniën, taboes, verplichtingen allerhande, zoals inwijdingsriten, gemaskerde dansen van nabootsende aard; huwelijksverbod, jachtverbod, en dergelijke meer). - Dit geldt tenminste voor de zgn. collectieve totems; het enkelingstotemisme en het geslachtstotemisme (man en vrouw hebben ieder hun eigen totem) is anders geordend. - Hulp en bescherming verwacht men van de totem hetzij deze nu groeps- of enkelings- of geslachtstotem is. Ook is er een zekere vereenzelviging (identificatie): men

ontwikkelt b.v. dezelfde moed, sluwheid e.d. als het totemdier. (// Griekse eudaimonia; Bijbels: engelbewaardergeloof)

= De deskundigen betwisten het religieuze karakter: de ene ziet er iets sociaals in, de andere iets magisch, nog een andere iets religieus'. Het is nog onopgehelderd.

In alle geval, twee werken, - dat van *S. Freud, Totem und Tabu*, 1913 en later, en dat van *E. Durkheim, Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912, het eerste om een heel cultuurbegrip te distilleren uit het totemisme (door Darwin en Atkinson, enerzijds, en Robertson Smith, leerling van Mac Lennan, anderzijds, te combineren met het fameuze Oedipuscomplex), het tweede om een pantotemistische theorie van de religie te ontwikkelen, - hebben i.v.m. totemisme geen wetenschappelijke waarde.

2.4.1.2. Animisme.

E.B. Tylor (1832/1917), voorafgegaan door *Bergier (Les dieux du paganisme*, Paris, 1767,- onopgemerkt), gevolgd door een uitzonderlijk groot aantal geleerden: *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Religion, Art and Custom,* London, 1872. Animisten zijn vooral een gedeelte der Melanesiërs en Indonesiërs, de Afrikaanse westkust, een aantal Amazone-Indianen, een aantal N.-Amerikaanse Indianen.

Tylor ziet het als volgt:

(1) de mens onderscheidt eerst iets dat van het lichaam verschilt, de ziel, en wel o.g.v. twee biologische feiten:

(2) a/ de slaap, de vervoering, de ziekte en de dood tonen een lichaamstoestand van verlatenheid in mindere of meerdere graad door de ziel;

b/ de dromen en de (tweede) gezichten (visioenen) tonen de ziel als onafhankelijk van het lichaam werkzaam. Weldra vult de mens dit aan door het begrip van voortleven na de dood en verhuizing der ziel. Dodenzorg zit daar vlug aan vast.

(3) Vanuit zijn eigen bestaan projecteert de mens nu dat zielsbegrip in de rest: vooral planten en dieren stelt hij zich voor als samengesteld, als hij zelf, uit lichaam en ziel (levensbeginsel); ja, hij weet zich zodoende verwant met de rest (// animatisme, al-bezieling)

(4) De voorvadercultus - leidt tot het begrip “afgezonderde geest”: zo’n geest kan tijdelijk bezitnemen van een lichaam dat niet het zijne is (bezetenheid); ziekte en dood zijn te wijten aan het indringen van een geest in het lichaam; de fetisj staat in verband met zo’ n geest, alsook de afgoderij.

(5) De natuur in haar onderdelen is ‘bezield’ door dergelijke geesten; vandaar bepaalde fenomenen in water, stromen, zee, in bomen en bossen, in dieren, in totems, die voorwerp van verering worden.

GW9

(6) Veelgodendom, desnoods monotheïsme zijn nu niet zo ver meer vanuit deze ‘algemene bezieldheid’ .

= Feit is dat alle volkeren een of andere voorstelling hebben van een ‘ziel’ die zowel levensbeginsel (wat uit zichzelf beweegt, leeft) als bewustzijn (denken, willen, voelen) is. Zelfs neemt men meer dan één ziel aan: zo b. v. de ademziel van de levende mens en de schimziel van de overgegane. Men denke aan Odysseus die, in de onderwereld de schimmen van zijn moeder en strijdmakkers ontmoet (Odyssee van Homerus).

Maar in hoever primitieven iets als bezield (levend) beschouwen, is vaak moeilijk om uitmaken. Wel is waar dat zij veelal ‘geesten’ aan het werk zien waar wij, westerlingen ze niet (meer) zien. Dat pneumatologisch (= geestengeloof) element is niet weg te denken. Ook spiritisme (dodencontact) is te vinden, vooral in latere stadia der cultuur.

2.4.1.3. Dynamisme

Dynamisme wordt ook magisme genoemd. = Onder de totemisten waren er die de magie als het voorspel of het begin of het heersend element der religie beschouwden. Er is, overigens, een verband tussen totemisme en magie. = Begin XX-ste eeuw deed zich een neiging voor tot pre - animisme: wat eerst ononderscheiden een was, de natuur zowel als de persoon, werd immers, door het invoeren van het zielsbegrip opgesplitst in twee domeinen, het stoffelijk-lichamelijke en het geestelijke; daaruit rees als vanzelf de vraag naar een pre-animistische fase. - De oermonotheïsten zochten deze in een oergeloof in een Opperwezen - waarover straks -; de dynamisten zochten deze in de idee van een algemene ‘kracht’ (dunamis) of ‘macht’ (kracht waarmee men werkt, macht die beheerst).

J.H. King, The Supernatural, its Origin, Nature and Evolution, 1892, eerst jaren onopgemerkt, onderscheidt in de wereld twee soorten 'kracht': mentale, eigen aan mens of dier, waaruit de mens het begrip 'geest' trekt, en onpersoonlijke, eigen aan fysische, chemische en andere realiteiten, waaruit de mens de 'magische' begrippen trekt zoals b.v. 'gelukkig, gelukt', 'onheilbrengend', enz. Daarvan zijn de magische de oudste en verbonden aan het ongewone, dat hetzij gunstig hetzij ongunstig is en zo gewenst of - vooral - gevreesd wordt, in ieder geval ondoorgrond, onbeheerst, geheimzinnig. Dat is de eerste kern van religie. Acht jaar later heeft R.R. Marett het (1899) over Pre-animistic Religion, in de lijn van King.

Niet alleen wordt dus dit 'kracht- en macht' geloof pre-animistisch opgevat, maar zelfs pre-deïstisch (deus = god; deïsme = godsgeloof). In Nederland is Van der Leeuw een aanhanger van het dynamisme, dat, overigens, veel verspreid is (b.v. in een aantal theologische en catechetisch boeken), en wel in verscheidene varianten, nl. de intellectualistische (inzicht als bron der magie), de voluntaristische (de wil der gemeenschap als bron; vandaar sociologische opvatting) en de emotionele (het gevoel als bron); - deze laatste vooral bij 'n aantal Duitse protestantse theologen, als b.v. K. Beth (1914), N. Söderblom, Uppsala (1916), *R. Otto (Das Heilige*, Breslau, 1917), J. Hauer (1923), J. Leuba (19l2), G. Wobbermin (1921).

= Behalve de juiste cultuurhistorische datering van de dunamisopvatting en het zuiver redenerend karakter der dynamistische theorie, is het aannemen van een algemene magische kracht een probleem. - Reeds King beschouwde ze als een bewijs voor zijn theorie. Men noemde ze met het substantief 'Mana'. - R.H. Codrington, zendeling bij Melanesiërs, vernoemde dit woord in 1878. Daarvan maakten de dynamisten een geheimzinnig fluïdum, alom aanwezig en onzichtbaar, onuitputtelijke voorraad voor magische handelingen.

GW10

- Dat is achteraf foutief gebleken. *Van Baaren, Doolhof der goden*, A'm, Querido, 1960, 84/87, vernoemt drie basisfouten:

(i) m.b.t. de woorden: de Melanesiërs noemen dergelijke krachtige dingen en verrichtingen 'mana', de N.-Amerikaanse Indianen 'orenda' (Irokezen), 'wakonda' (Sioux), 'manitowi' (Algonkins); - de Indonesiërs 'tondi', de Congolese bosnegers 'elima', enz.; welnu, H. *Codrington* zelf, *The Melanesians*, Oxford, 1891, zegt dat de Melanesiërs, indien het bijvoeglijk naamwoord 'mana' (doelmatig, werkelijk, waar; - bij uitbreiding: bijzonder, opvallend; -

beide betekenissen zowel in de profane als in de sacrale zin gebruikt) sacraal wordt gebruikt - hetgeen lang niet altijd het geval is -, zij het uitsluitend toeschrijven

a/ aan de natuurgeesten en

b/ aan een klein aantal overgegane voorouders die aan het werk zijn, en

c/ aan levende aardse mensen die met die natuurgeesten of die voorouders samenwerken; m.a.w. nooit bedoelen zij een onpersoonlijke, algemene, aan de materiële dingen zelf eigene -dunamis';

= P. Radin stelt vast dat 'orenda' naar goden verwijst in de taal der Irakezen en dat 'wakonda' (Sioux) of 'manitowi' (Algonkins) steeds naar welbepaalde geesten verwijst, hoe deze ook verschijnen naar buiten: wanneer een pijl een bijzondere kracht vertoont, dan is het dat een geest tijdelijk veranderd is in die pijl of erin woont op dat ogenblik; wanneer men tabak offert aan een bijzonder voorwerp, dan is het dat dit voorwerp aan een geest toebehoort of in dat voorwerp woont; - overigens, de termen in kwestie worden ook in de profane zin gebruikt (in de zin van 'zeldzaam', 'opvallend', 'machtig' zonder enige verwijzing naar een geest; - m.a.w. er is een animistische grondslag (Tylor) in vele gevallen van sacrale aard of ook een verpersoonlijking als basis (zonder onderscheid 'lichaam/ziel')).

(ii) m.b.t. onpersoonlijke macht: deze is bij de primitieven in kwestie vrijwel onbekend; 'dunamis' wordt steeds min of meer persoonlijk gedacht: bij een vraag of de hoofdman als zodanig (d.i. voor zover hij hoofdman is) mana was, antwoordden de inwoners in de Stille Zuidzee met een schaterlach (!); alleen geesten of goden zijn mana;

(iii) m.b.t. vergelijkende linguïstiek: de voorstanders van het pre-animistïsche of pre-deïstische dynamisme hebben zonder kritische zin woorden gelijkgesteld die verschillen van streek tot streek op de aardbol of die door éénzelfde taal in verschillende betekenissen gebruikt worden.

P. Schebesta, Oorsprong van de godsdienst, Tielt/ Den Haag, 1962, blz. 59, zegt:"De levenskracht komt van het Hoogste Wezen, dat zelf de meeste 'kracht' bezit, dus ook de grootste 'magiër' is en alles kan. Zij gaat van de stamvader op de nazaten over en plant zich steeds voort." En hij voegt eraan toe: "Uit deze zienswijze zijn allerlei dingen te verklaren (abductie !) die … naïef en onzinnig lijken. Alle geneespraktijken, voor een deel ook het rechtswezen, ja de hele sociale orde is op deze 'filosofie' gebouwd. Een neger die bestolen of beledigd wordt, eist geen 'schadevergoeding' of 'straf' voor de dader, maar

herstel van 'levenskracht'. -Vgl. ook *Pl. Tempels, La philosophie bantoue*, Coll. 'Présence africaine', pp. 36/39 : "L'être est force".

GW11

2.4.1.4. Oermonotheïsme.

Andrew Lang, een Schot, dichter, historicus, vooral literatuurhistoricus, essayist, die zich sedert jaren met sociologie, mythologie en godsdienstgeschiedenis bezighield, eerst aanhanger van Tylor, komt tot het besluit dat Tylor fout was: *The Making of Religion* (1898). Hij stelt vast dat een 'high god' (Hochgott, letterlijk: hoge, verheven god, Hoogste wezen, Opperwezen) reeds zeer vroeg gekend was.

-- Pater *W. Schmidt,* sedert 1908, in dezelfde richting (*Der Ursprung der Gottesidee,* 1912/1952) : Urmonotheismus, - een gedeeltelijk te theologisch onderbouwd begrip, maar dat met zijn kern van hemelgodgeloof (Lang) vaster staat dan ooit tevoren. (Van Baaren, o.c., 22)

= Men vindt dit Opperwezengeloof terug bij de zgn. 'archaïsche' volkeren: "Op zichzelf is het geloof aan een Hoogste Wezen geenszins aan een bepaalde vorm van cultuur gebonden. Interessant is echter de conclusie van de moderne etnologie dat juist bij de verzamelaars en jagersvolkeren die nog duidelijk de trekken van de 'oermens' schijnen te vertonen (zoals Bamboeti, Semangs en Bosjesmannen), het Hoogste Wezen, een centrale figuur is en veel sterker in het middenpunt van de godsdienst staat dan bij de cultureel hoger ontwikkelde landbouwvolken." (Schebesta, o.c, 53)

= Welke kenmerken heeft dit opperwezen? Het verschilt van de 'god' (godheid) - in de -gewone (polytheïstische) zin : een 'god' is een transcendent (bovenaards wezen, min of meer als een mens opgevat (antropomorfisme), een machtvolle, verhevene (maar dan 'verheven' in de niet-absolute zin) persoonlijkheid met duidelijk omschrijfbare trekken, beheerser van een minder of meer uitgebreid domein van de werkelijkheid zodat deze wereld en de mensheid er rekening moet mee houden. Het opperwezen is alles beheersend (niets of niemand boven zich), vooraf bestaand (voor alle mogelijke wezens, pre-existent); onsterfelijk en eeuwig; heilig in de sterke zin: gevreesd en 'geëerbiedigd maar tegelijk goed, welwillend, bron van geborgenheid; oorsprong van alles (wereld, mensheid).

Dit Opperwezenbegrip wordt gnomisch (spreekwoordelijk), mythisch (verhalend over het heelal) en liturgisch (zingend, biddend) geformuleerd,

zonder uitgewerkte 'theologie' (enthymematische theologie). Nu eens staat het op de voorgrond, dan weer op de achtergrond van 'goden' en 'geesten' (deus otiosus: uit de liturgie verdwenen omwille van te hoge verhevenheid (men zwijgt er over en ertegenover) of omwille van te geruststellende welwillendheid (zodat 'offers' zinloos zijn; en dus a.h.w. niet (meer) optredend. = Opvallende natuurverschijnselen - donder, bliksem en regenboog; zon, maan en sterren - staan zeer vaak met het Opperwezen in verband als 'tekens' van zijn werkdadigheid.

= De zedelijke orde - rechten, plichten verwoord in 'wetten' -- staat met het Opperwezen in verband: het is 'heilig' in de zin van gedragsheilig en eist van de schepselen een analoge gedragsheiligheid. Godvrije geboden of verboden kennen de archaïsche primitieven niet of nauwelijks.

= Stamvaders, ook helden - heilbrengers (d.i. oertijdwezens die een stuk cultuur - b.v. het vuur, de een of andere teelt, een kledij, enz. - invoerden ('instelden') komen reeds bij verzamelaars, resp. jagers sporadisch voor, ondergeschikt aan het Opperwezen, meestal met hem bevriend, soms ook aan hem tegengesteld (tricksters of goddelijke grappenmakers; goddelijke bedriegers). Men vergelijke ze met Söderblom's 'Urheber' (veroorzakers).

GW12

= Verpersoonlijkte natuurkrachten zijn een ander verschijnsel dat 'figuren' van hogere aard, onder en nevens het Opperwezen, toont (dit is de kern van wat met *D.J. Wölfel, Die Religionen des vorindogermanischen Europa*, 'polydemonisme' (vele demonen-geloof) kan genoemd worden): - deze natuurdemonen van wie een wilde en barbaarse indruk uitgaat ('dierlijk', theriomorf), werden ook vroeg vereerd.

= De hoogontwikkelde culturen - in de Oudheid b.v. de Indiërs; de Mesopotamiërs, Feniciërs en Egyptenaren; de Grieken en de Romeinen - vertonen een nieuw verschijnsel: het echte polytheïsme (veelgodendom, - veelgoderij). De structuur is in haar kern overal dezelfde:

(a) = een Oppergod;
= een godenpaar dat hemelgodheid en aardgodheid vertegenwoordigt (vaak mannelijk en vrouwelijk); -
-
- verder: antagonisme (onverzoenlijke tegenstelling) tussen twee godengroepen (b.v. deva's en asoera's (Indië), goden en titanen (Hellas), enz.),

waarin men de held en - heilbrengers en de goddelijke bedriegers, resp. tricksters van vroeger ziet voortleven;

--- er zijn regelmatig zgn. 'functiegoden'; er verdwijnen regelmatig goden;

(b) = priesters met hun scholen (ambtelijke middelaars) denken door op deze godenveelheid (theologie) om ze te ordenen (rangorde, stelsel);

= steden, resp. stadstaten hebben ieder 'haar' god, die dan, als een zgn. imperium ontstaat, oppergod wordt.

Abductief bekeken kan men met Wölfel zeggen dat deze 'vele' goden gegroeid zijn uit het oude polydemonisme (natuurdemonen, die, naast zedelijk goede, zedelijk slechte eigenschappen bezitten: jaloersheid, wraakzucht, moordzucht, wellust, leugentaal ..), alsook uit het latere heldengeloof (heilbrengers, dema's) dat vergoddelijking van zeer menselijke, vaak onheilige figuren heeft gepleegd.

= Pantheïsme, een theologisch monisme, komt later als de unieke totaliteit van het zijn (werkelijkheid) ineen beleefd en - gedacht wordt met 'godheid' (veelal op mystische basis: mensinnerlijkheid - wereld - god - eenheid). Er is fel stormgelopen tegen Schmidt' s Urmonotheïsmus, maar vaak vanuit onjuiste interpretaties van zijn woorden of vanuit ideologische a-priori's.

= 'Monotheïsme' bepaalt hij als "een met een cultus verering gepaard gaand geloof aan een Opperwezen", waarbij hij tussen haakjes zet het al of niet aannemen van andere onafhankelijke 'goddelijke' wezens en het al of niet aannemen van hun pre-existentie. Zo'n monotheïsme bij de archaïsche volken is, natuurlijk, anders dan dat van het Jahweh-geloof of het Ahoera-Mazda-geloof bij Mozes of Zarathoestra, al was het maar omdat deze latere monotheïsmen zich kritisch opstellen tegen het polytheïsme, dat bij de prilste mensheid niet bestond.

= Hand in hand gaat bij Schmidt oer-monotheïsme en hoge mensopvatting inzake de oudste primitieven: de oermensen zijn, in zijn ogen, volwaardige mensen. Hij neigt ertoe een oer-openbaring en één unieke oer-cultuur aan te nemen als hypothese om de talrijke overeenkomsten op onze aardbol bij zo ver uiteen levende volken te verklaren. Wat zijn volste recht is.

GW13

= Laat ons besluiten met *Mircéa Eliade, Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1953, p. 39: "On ne rencontre nulle part uniquement des hiérophanies -- d.i. hiërofanieen, d.i. 'hiëros' (heilig) + fania (verschijning) -- élémentaires (les cratofanies -- d. i. kratofanieën, d.i. "kratos' (macht, kracht) + fania (verschijning) -- de l' insolite, de l' extraordinaire, du nouveau: le 'mana', etc.

-- (vgl. de dynamistische zijde der religies), mais aussi des traces de formes religieuses considérées, dans la perspective des conceptions évolutionnistes, comme supérieures (Etres Suprêmes, lois morales, mythologies, etc.); on rencontre partout, et même en dehors de ces traces de formes religieuses supérieures, un système ou viennent se ranger les hiérophanies élémentaires. Le 'système' n' est pas épuisé par ces dernières; il est constitué par toutes les expériences religieuses de la tribu (le mana, les cratophanies de 1' insolite, etc., le totémisme, le culte des ancêtres, etc.), mais comprend aussi un corpus de traditions théoriques qui ne se laissent pas réduire aux hiérophanies élémentaires: par exemple les mythes concernant l' origine du monde et de l' espèce humaine, la justification mythique de la condition humaine actuelle, la valorisation théorique des rites, les conceptions morales, etc. Il convient d' insister sur ce dernier point."

Eliade verwijst dan naar de etnologische monografieën (monos = één; grafia = beschrijving: beschrijving van één cultuur) van Spencer, Gillen, Strehlow over de Australiërs, van Schebesta, Trilles over de Afrikaanse Pygmeeën, van Gusinde over de Vuurlanders om te wijzen op het ingewikkeld karakter, overal ter wereld, van het religieuze leven; dan zegt hij: "Il est vrai que certaines formes dominent l' ensemble religieux (par exemple, le totémisme en Australie, le mana en Mélanésie, le culte des ancêtres en Afrique, ètc,), mais jamais elles ne l' épuisent." - Over voorouderverering, mythe e.d. handelen wij later.

= Daarmee moet duidelijk worden dat de geschiedenis der wijsbegeerte start met het primitieve religieuze denken: Het is immers echt denken. Ook *P. Radin, Primitive man as Philosopher*, New York, 1927, legt daar de nadruk op: de mentale structuur bij primitieven en hoger culturen is grondig dezelfde, zegt hij, tegen Lévy-Bruhl in; en hij wijst op de aanwezigheid van dichters en denkers bij primitieven. Vgl. ook *P. Radin, The World of primitive Man*, London/ New York/ Toronto, 1953, pp. 36/67 (over de praktisch aangelegde en de denker bij primitieven). De denkende primitief kent syntagma en paradigma (wat reeds uit zijn knutselen (syntagma, ineensteken) en zijn verzamelen (paradigma, gelijkenis zien) blijkt) en hij bereikt op tijd het abstracte vlak (o.c., 44). Of nog: *Nathan Söderblom, Das Werden des Gottesglaubens*, Leipzig, 1926, S.1 "Es gibt in unserem geistigen Besitzstand nicht viel, wozu man nicht

bei den Primitiven Ansätze spüren kann.". (Er is in ons geestelijk bezit niet veel waartoe men bij de primitieven niet ergens een aanloop bespeuren kan).

2.4.1.5. De hoger-culturele religies.

Wij zullen verder nog terugkomen op de zgn. wereldreligies, maar wij geven hier een beknopt overzicht.

Het Hindoekoesjgebergte scheidt de religies, aldus von Glasenapp, in twee grote tinten: in India en China overheerst het type waarin een 'eeuwige wereldwet; (de geordende kosmos de orde in het heelal) primeert (dharma in India; tao in China); ten Westen van de Hindoekoesj overheerst het type dat een persoonlijk God die in de geschiedenis der mensen ingrijpt doorheen profeten, centraal stelt (Perzië: Ahoera Mazda (Zoroastriërs, Parsen); Jahweh bij de Israëlieten, de Drie-eenheid bij de Christenen, Allah bij de Mohammedanen).

GW14

2.4.2. De vele vormen van de (éné) religie

= Algemeen spreken wij van 'religie', godsdienst, en daarmee voeren wij één enig grondbegrip in, één grondvorm die zich in vele vormen uit (één dieptestructuur met vele oppervlaktestructuren, zou men Chomkyiaans kunnen zeggen). Om de veelvormigheid te kunnen begrijpen, voeren wij nu een koppel in:

2.4.2.1. Overbepaaldheid (surdétermination):

Langs de zijde van het object is er aanleiding tot veelheid van vormen in het denken en uitwerken van iets doordat het object overbepaald is, d.i. wanneer er meer dan één bepalende factor is die iets maakt tot wat het is: m.a.w. als de voldoende voorwaarden groter in aantal zijn dan de noodzakelijke; -- gegeven een WG F. (waargenomen feit) of Gg. (gegeven) ons abductief denken spoort de Vd Rdn (voldoende reden) (factoren, uitlegtermen) op; b.v. het menselijk gedrag is niet enkel fysisch uit te leggen en te begrijpen, maar psychisch; b.v. de wereld is niet enkel natuurlijk maar ook buiten- en bovennatuurlijk te verklaren;

= overal waar men met meer dan één factor, liefst met meer dan één soort factoren rekening moet houden in het object, spreekt men van 'overbepaaldheid';

2.4.2.2. Veelduidigheid (poly-interpretabiliteit):

Langs de zijde van het subject is er ook aanleiding tot meer dan één denkbeeld (en diens uitwerking) doordat al wat is, veelduidig is, d.i. het kan

op meer dan één wijze door een Zg (zingever of interpretant) geduid, geïnterpreteerd worden; er is gelegenheid tot vele duidingen of zingevingen;

= dat is de basis van pluralisme; van dialoog (sprekend contact en uitwisseling van gedachten e.d.) en conflict. Toegepast op de religie is dit koppel begrippen onmiddellijk duidelijk de bron van veelheid. Zo verstaan wij dat de reeds de primitieve stamreligies onderling sterk verschillen, ja dat zij innerlijk tegenstellingen vertonen.

= Dit stelt de vraag naar de zgn. eenheidsreligie. Dialoog is een begin ervan; syncretisme is er de schijnvorm van (disparate elementen uit niet-bij-elkaar horende religies toch ergens systeemloos samenbrengen) --// pseudo-eenheidsreligie --; er is eenheidsreligie als een echte synthese (het ineenvoegen in één coherent stelsel) van de religies er zijn zou; - wat tot nog toe niet verwezenlijkt is.

= Zo zijn dynamisme (het aannemen van een radicaal onpersoonlijke magische kracht) en hemelgodreligie niet zomaar overeen te brengen, omdat de hemelgod als Opperwezen persoonlijk opgevat wordt en Hij desnoods, als persoon, uitgangspunt van 'mana' is.

= De trickster is een voorbeeld van synthese binnen een primitieve religie. De trickster is de zgn. goddelijke grappenmaker, nauw verwant met de zgn. goddelijke bedrieger, d.i. een god die de mensen bedriegt (verraderlijke god), maar met de nadruk op het grappige karakter (Tijl Uilenspiegelfunctie). De trickster, naam afkomstig uit de Noord-Amerikaanse godsdienstwetenschap, komt bijna overal ter wereld voor. In de archaïsche religies is hij de tegenstander van het Opperwezen (Hoogste Wezen, Hemelgod); daarvandaan twee hoofdverschillen:

(i) de kleinheid van formaat (dwergfiguur tegenover de verheven Schepper);
(ii) de onheiligheid (de belichaming van het kwaad, het zgn. 'boze beginsel', tegenover Gods heiligheid), die zich uit in liegen, verleiden en in grappen (hij scheert de gek met de mensen).

GW15

= Nawerking: onze volksvoorstelling van de duivel is zo'n tricksterfiguur: hij is een verraderlijke geest van de andere wereld, die de mens verleidt en bedriegt, maar die, als innerlijke straf, zelf bedrogen uitkomt (vooral in de sprookjes).

Waarin bestaat nu het synthesekarakter van de trickster? Dat blijkt uit de genesis (ontstaan) ervan: wanneer het ene volk het andere zijn religie opdringt, dan leeft de oorspronkelijke godheid van het overheerste volk vaak als 'trickster' voort. // Sinterklaas en Zwarte Piet zijn parallellen van de tegenstelling 'Opperwezen/ trickster'.

2.4.3. Primitieve eidetische fenomenologie

De eidetische fenomenologie (wezen) van het primitieve religieuze bewustzijn.

Methodologisch is de basis de zgn. eidetische reductie van het bewustzijn: men spitst (reduceert, herleidt) de aandacht toe op het zgn. eidos, het algemene wezen van de religies (en niet meer op de losse fenomenenveelheid zoals de empirische fenomenoloog dit doet, hierboven). Aristotelisch gezien is de grondslag de categoremenlijst, waarin geslacht, soort en soortelijk verschil beslissend zijn; verzamelings-theoretisch gezien zijn de gemeenschappelijke eigenschappen van de elementen der verzameling religieuze fenomenen beslissend. De Bt (betekenis) van het Fn (fenomeen, // WG F) is hier centraal.

= Wij volgen, voor de eidetische reductie, het hermeneutische schema - omdat religie

(1) een reactie is

(2) op een gegeven (Gg), reactie die het Gg vertolkt (symboliseert) de drie onderdelen zijn dan ook

1. objectieve reductie (betreft het object dat de (religieuze) Zg (interpretant) ontmoet in de realiteit);

2. subjectieve reductie (betreft diegene die religieus reageert op het gegeven of object);

3. semiotische reductie (betreft de zinnebeelden - gedachten, woorden, uitwendige symbolen) waarin het subject der religie (de betekenis van) het gegeven vertolkt, uitdrukt ('mediatizeert', 'vermittelt', zou men met Hegel kunnen zeggen); -- object, subject en vertolking, - ziedaar de drie gezichtspunten.

B(B)I. ***De objectieve reductie.***

Wat ontmoet - met wat wordt geconfronteerd - de religieuze mens in de werkelijkheid? Voor welke objectieve realiteit heeft hij oog? Ziedaar de vraag waarop de objectieve reductie antwoordt. Dit is de Bt bij uitstek waarover het gaat.

Ia. Laat ons uitgaan van de verraderlijke uitdrukking 'Natuurreligie': "In 'iedere religie wordt de 'geest' het 'bovennatuurlijke' aanbeden. Wat men doorgaans natuuraanbidders (of heidenen) noemt, zijn mensen die de 'geest' in de 'natuur' aanbidden: zij zien de 'natuur' als uiting van een 'hogere macht', een 'heilig fluïdum', en aanbidden deze 'macht' nu via zijn uitingen. De oude Griek die de zon aanriep, riep de zonnegod Phoebus Apollo aan, het geestelijk element dat zich via de zon manifesteerde." (*Volkenkundige Encyclopedie*, 24).

M.a.w. in de zgn. natuurreligie is de natuur genomen in haar specifische religieuze overbepaaldheid: zij is meer en anders dan zintuiglijke natuur (zoals b.v. de moderne natuurwetenschap deze ziet); haar voldoende gronden overtreffen de (noodzakelijke) zintuiglijke gronden (of redenen); wie ze louter zintuiglijk ziet, ziet ze slechts gedeeltelijk. In de natuur viseert, bedoelt de religieuze mens de kratofanie (= hogere macht die zich toont), de hiërofanie (= de heilige macht die zich toont), de theofanie (= de godheid die zich toont), - om de taal van Mircéa Elilade te spreken. (Vgl boven blz. 13: Frans citaat).

GW16

- Het wonder (religieus 'teken', mira.culum = mirakel, d.i. wat verwondering wekt, het orakel (or.aculum, wat van een sprekende uitgaat; // Godsspraak) en de inwijding (in.itiatio, initiatie) zijn samen een drieledigheid die voor iedere religie fundamenteel is: doorheen het miraculeuze, mantische en telestische aspect ontmoet de mens de onzichtbare werkelijkheid en doet hij er een begrip van op (hij wordt zodoende metafysicus, d.i. hij krijgt oog voor de onzichtbare realiteiten en de (geestelijke) begrippen).

2.4.3.1. Het miraculeus aspect

Dit vertegenwoordigt het dynamistisch element in alle religieuze ervaring: het wonder of mirakel - in zijn breedste betekenis, natuurlijk - is kenbaar aan de 'macht' die 'werkt' en wel buiten het gewone; daaraan ziet de mens dat 'iets', 'iemand' aan het werk is die meer en anders is dan wat hij gewoon is; vandaar de schroom (= eerbied), het ontzag, de huivering die opkomen bij de ontmoeting met een 'mana' gebeuren en wat daarachter staat, een 'andere' werkelijkheid, die 'heilig' is.

Zo de donder voor de primitieve mens. Deze heeft van dit natuurfenomeen, natuurlijk, eerst een gewone ervaring met de zgn. 'natuurlijke' uitleg die daarbij past: hij begrijpt de samenhang tussen warmte die drukkend is, opdagende wolken, wind, flitsen, donderslagen, regen, zoals wij allen; maar hij

vindt dit gebeuren overbepaald : een 'ander' gegeven duikt op naar aanleiding van (niet ter oorzake van) de donder.

= *Schebesta, La conscience de la culpabilité chez les primitifs de la Malaisie*, in: *Settimana Internazionale di Etnologia Religiosa, IVa Sessione*, Milano, 1925, Paris, Geuthner, 1926, pp. l86 ss. beschrijft zoiets:

"Er is niets dat meer schrik aanjaagt voor de Negritos - de zgn. Semangs - dan het naderen van het onweder en het rollen van de donder. (...) De onweders op het schiereiland zijn niet buitengewoon. (...) Deze onweersmomenten zijn dus niet schrikwekkend. (...) Het geluid van de donder neemt meer en meer toe; het kamp wordt stil. Mannen en vrouwen, weggestoken in hun schuilplaatsen, bekijken angstig en stil de hemel. (...) Plots een verschrikkelijk gekraak: een donderslag die zeer dichtbij was, bracht iedereen op de been. Grote vuren werden aangestoken. Ik zag vrouwen lopen van de ene schuilplaats naar de andere. (...) Wat zie ik? Met een handmes opende men de kuiten. Het bloed vloeideik?it. Men ving het op in een bamboe, waarin het met een beetje water vermengd werd. Het vocht werd daarna in de richting van de hemel geworpen, terwijl men woorden uitsprak. (....) Men richt zich vaak eerst tot de gemalin van de dondergod om haar te vragen alles daarboven in orde te brengen; daarna richt men zich tot de god zelf. Ziehier, letterlijk vertaald, het gebed der Kensiu: 'Oh! Oh! Grootmoeder van daarboven! Ik gooi (naar u) mijn schuld; ik betaal ze bij Ta Pedn (= de dondergod bij de Kensiu)! Ta Pedn, ik ben niet meer verstokt; ik betaal mijn schuld. Gij, aanvaard ze; mijn schuld, - ik betaal ze. Gij, Grootmoeder van hierboven, ga u doen gelden! Luister, Ta Pedn; ik betaal.' "(O.c.,187/189).

GW17

De dondergod der Negritos 'woont in den hoge'; hij 'ziet alles en allen'; hij heeft de mens 'geschapen'; hij 'heeft aan de mensen sommige geboden gegeven'; hij 'waakt angstvallig over de naleving ervan' zo zelfs dat 'niet één enkele overtreding hem ontgaat'. Die dondergod heeft dus de trekken van het Opperwezen (oer-monotheïstisch aspect).

In latere polytheïstische religies wordt de dondergod tot oppergod: zo b.v. zegden de oude Romeinen 'Jupiter tonat' (Jupiter dondert); voor hen spreekt de Oppergod doorheen het natuurfenomeen. Ook gebeurt het dat het donderen als 'functie' (rol vervulling) opgevat wordt en losgemaakt van het Opperwezen, resp. de Oppergod; men spreekt dan, sedert Usener, van 'functiegod' (Funktionsgott), een god met een hem eigene functie of werk; zo b.v. bij de

Germanen Dunar (Thunar) - Donnerstag, donderdag' schijnt daarvandaan te komen; bij de Scandinaviërs Thorr (Thonraz, die, met de rode baard en de bliksem in de hand, de lucht doorklieft op een donderende wagen, getrokken door twee bokken (Vgl. *L. von Schröder, Arische Religion,* Leipzig, 1914/1916). -- Deze functiegoden kunnen ook opgevat worden als 'hypostasen' (verzelfstandigde eigenschappen) van het Opperwezen of -god.

2.4.3.2. Het oraculeus of mantisch aspect.

Wij zagen het reeds: het natuurfenomeen 'donder', aanleiding tot - niet: oorzaak van - 'machtservaring' (miraculeuze impressie, is tegelijk de stem van God. Doorheen de donder weet de Semang zich aangesproken door de Heilige Macht van God. Dat is al mantisch, oraculeus: men verneemt wat God spreekt; zijn woord is aanduiding van gedrag (hier: schuldbelijdenis en boete).

Wij zeggen: 'aanleiding', niet 'oorzaak'; inderdaad, er is zgn. 'projectie': de reeds potentieel zich ergens schuldig wetende Semang komt tot volle (actuele) schuldgevoelens naar aanleiding van de donder als mana gebeuren. Hoe is zulks te begrijpen? Kant zei dat er twee dingen waren die ontzag oproepen, de sterrenhemel boven ons en de gewetensstem in ons. Welnu, deze twee lopen ineen: juist omdat de Semang ergens diep in zich God 'kent', daarom kan hij in bepaalde omstandigheden de donder als Gods (verwijtende en dreigende) stem verstaan; de gewetensstem doet dit reeds in hem. Hij 'werpt buiten zich', nl, in de impressionante donder, wat hij 'in zich' ervaart (over dit innerlijk en mystisch aspect spreken wij nog verder).

Juist zoals voor het miraculeus aspect, geldt ook voor het mantisch aspect dat de mens er een actiever aandeel kan in hebben: men denke aan wonderdoeners en magiërs die 'mana' te werk gaan; men denke aan de waarzeggerij in haar vele vormen. Dat is dan 'mantiek' of voortekenduiding in de engere zin. Het is een vorm van beslissen in een niet (al te) duidelijke situatie op grond van 'tekens' die hoe dan ook uitgelokt worden en als teken van hogerhand, van de hemel, geduid worden. Het vertrekpunt is steeds een vraagsituatie: de geïnteresseerde ondervraagt het orakel.

GW18

Er zijn, natuurlijk, zowat in iedere religie bijgelovige vormen van mantiek te vinden; maar hier gaat het over de echte mantiek, waarbij men meer wil weten dan 'van nature' mogelijk is, vooral de toekomst (vandaar dat mantiek, in de plaats van tekenduiding, zo gemakkelijk voortekenduiding wordt).

Daarvoor komen, gezien hun andere en hogere zijnswijze, geesten en goden in aanmerking.

Er zijn vele vormen van bevraging: --

(a) ***technische:*** het werpen van het lot (zie *Hand: 1: 26;* na een gebed ziet men de 'broeders' (omtrent 120) loten (zie *Spreuken 16:13*), waarbij het lot niet op Barsabbas maar op Matthias viel en deze bij de 'elf' (apostelen) gevoegd werd);

(b) ***natuurlijke:*** de vogelvlucht (het oude Rome; Borneo); het ruisen van de wind in de takken van de aan Zeus gewijde eik te Dodona in het oude Hellas;

(c) ***samengestelde***: de I Tjing in het oude China (zeer ingewikkeld stelsel);

(d) een bijzondere vorm is het zgn. ***Godsoordeel*** in moeilijke rechtszaken: een gloeiend ijzer verbrandt niet; een stukje gewijd brood werkt niet dodelijk. - Vele van deze waarzeggersstelsels worden tot op heden toegepast.: men denke aan de verscheidene uitgaven die de Chinese I-Tjing de jongste tijd beleefde (zie vrl. *I Tjing (Het Boek der veranderingen),* Deventer, Ankh - Hermes / Kluwer, 1953, 19724, 494 blz., - een lijvig boek).

Het antwoord kan zowel direct (atechnos, adidaktos bij de oude-Grieken), in ingevingen van woordelijke of onirische (droom) of eidetische (visioen) aard, als indirect (entechnos, technikè bij de oude Grieken), door bemiddelaars en tekens, geschieden.- De joodse profeten waren een bijzonder soort oraculeuze figuren: "Zo spreekt Jahweh"; "zo luidt de Godsspraak van de Heer" zijn formules waarmee zij aanduiden dat niet hun eigen gedachten of on(der)bewuste impulsen, maar (het woord van) Jahweh volgen in de mededeling. Voor henzelf was het direct; voor hun toehoorders was het orakelgebeuren indirect. Zij beschikten over het zgn. 'innerlijke woord', d.i. met een innerlijk en paranormaal gehoor ('tweede' gehoor) vernamen zij woorden, zinnen, teksten, die zij doorgaven.

Het is wat *Pinard de la Boullaye, S.J., Les analogies psychologiques*, in : *Scttimana Internazionale di Etnologia*, Paris, Geuthner, 1926, pp. 77/ 78, zegt: "les paroles intérieures (quand on les distingue de la voix ordinaire de la conscience)". Ieder mens heeft de wezenlijke en minimale vorm van orakel in zich dankzij de gewetensstem: de paranormaal (= mediaal) begaafde 'hoort' diezelfde stem op duidelijk verneembare wijze, in zijn binnenste, met het 'tweede' gehoor.

2.4.3.3. Het telestisch aspect.

Het ervaren van mana gebeurtenissen, het vernemen van een orakel betekenen tegelijk een inwijding, d.i. een inleiding tot het gewijde domein: 'inwijding'. Men blijft geen buitenstaander en vreemde, maar men heeft toegang tot het gewijde domein. Dit maakt religieuze kennis mogelijk. Oningewijden zijn blinden; zij zijn zonder inzicht. Beroemd is het geval van *A.W. Howitt, On some Australian Beliefs*, in *Journal of the Anthropological Institute,* XIII, 185/199; alsook *On some Australian ceremonies of Initiation*, ibid., XIII, 432/459, verschenen in 1884 en 1885. Eerst vond hij, bij de primitieve stammen in Zuid-Oost Australië, geen enkel spoor van een Opperwezen; later geloofde hij de voorstelling van een boos wezen te ontwaren, totdat hij, op zekere dag zijn vriend Turlburn ontmoette: deze sprak hem - over geheime dansen. Toen ging Howitt een licht op: wat hij tot nog toe te weten gekomen was, was net zoveel als de vrouwen en du kinderen wisten. Voor 1880 had geen enkele blanke ooit de 'mysteriën' (geheime inwijdingsriten) van die Australiërs bijgewoond. Zo kwam hij te weten dat de Koernai een Hoogste Wezen vereerden. Op analoge wijze had Carl Strehjow toegang, omdat hij missionaris was en, dus, als sacrale figuur, als ingewijde gold, tot de mysteriën van de Aranda.

GW19

Hier zij vernoemd *Arnold Van Gennep, Les Rites de Passage (Etude systématique des rites* (1908)). De overgangsriten begeleiden de mens vanaf de geboorte tot aan de dood. Zij omvatten alle drie aspecten:

i) afzondering van het vorige midden waarin diegenen die de inwijding hetzij ondergaan hetzij uitvoeren, leefden.

ii) marginaal bestaan: men leeft aan de rand van de profane maatschappij (novitiaat, verloving).

iii) (her)opneming in het (nieuwe) leefmidden. "L 'ensemble des rites de séparation, de marge et d'agrégation, c'est là ce que l'auteur appelle les rites de Passage.

= Deur; drempel en gastvrijheid; - aanneming (adoptie: men denke aan de oud-joodse vader die het geboren kind op de knieën legde en het in de armen nam als 'aanneming'; de 'natuurlijke' vader verschilt immers van de sacrale vader; - (overbepaaldheid van de geboorte!), zwangerschap, baring; - geboorte, kindsheid en puberteit; inwijding (strikte zin van het woord hier) inwijding (tot priester b.v.), kroning, verloving, huwelijk; - uitvaart; - jaargetijde, enz. - dat alles wordt als overbepaald gezien door de religieuze mens.

= ‘Mysterie’ komt van het Grieks: ‘muein’ betekent zich afsluiten van de omgeving om zich te verdiepen in zijn innerlijkheid; bewustzijnsverruiming is de kern ervan. Inderdaad, de ingewijde heeft een verruimd besef van de gehele werkelijkheid. ‘Mustèrion’ betekende dan o.m. de geheime riten en leerstelsels die leiden moesten tot die bewustzijnsverruiming (syntagmatisch of attributieve analogie): // meditatie, maar psychedelisch gezien.

De ontmoeting met de ‘macht’ (miraculeus), het vernemen van de godsspraak (mantisch) betekent bewustzijnsverruiming (telesttisch). De huidige neo-sacralisten knopen aan die oeroude traditie aan.

Opmerking: Fe-mina, in het Latijn, is verwant met felicitas (geluk), fe-mur (dij); zij was een overbepaald wezen (// aarde en moeder). Dit bewijst dat, voor de moderne ‘emancipatie’ ((ontvoogding) der vrouw, deze reeds een ‘sacraal’ statuut bezat dat misschien duurzamer is dan de nieuwe structuren die de vrouw anders situeren in de maatschappij, maar zonder sacraliteit en dus zonder ‘bescherming’ vanuit de diepe overtuigingen.

2.4.4. Nadere omschrijving der overbepaaldheid.

Waarover gaat het in het wonder, orakel en inwijding? Welke structuur gaat erachter schuil? Deze kan dubbel gekenmerkt:

(1) microkosmos-macrokosmos relatie;

(2) fenomenaal-occult-relatie (en binnen het occulte: heilig-anderwereldlijke-relatie)

GW20

(3) De mens - heelalrelatie.

Reeds in de archaïsche wereld is religie breed, metafysisch en ontologisch-breed, gezien. De Pygmee gelooft dat God ‘het oerwoud sluit’, d.w.z. geen wild meer geeft, als de mensen weigeren het eerstelingenoffer te brengen. Ergens ziet de primitief zijn offer nog in verband met het hele wereldbestel. De Semangdwerg is ervan overtuigd dat er over alle volkeren een catastrofe zou losbreken, als hij in zijn bossen ophield met offeren.” (*Schebesta, Oorsprong* p. 94) De echt religieuze mens is geen navelkijker; hij situeert zich grondig in het heelal!

2.4.4.1. De mens - heelalrelatie.

Mens = M; Heelal = H; R = relatie; symmetrisch) = wederkerig. R(M,H) Symmetrisch. Deze betrekking is zowel paradigmatisch als syntagmatisch.

Paradigmatisch: de mens opgevat als klein model van het heelal (en omgekeerd).

Syntagmatisch: de mens als in samenhang (b.v. causaal of oorzakelijk: hij beïnvloedt het heelal) met het heelal (en omgekeerd), zoals het offer - idee der Pygmeeën of Semangs bewijst. Deze opvatting vindt men zowat overal ter wereld terug.

De antieke wereld kent dit ook. Twee voorbeelden.

= Univers(al)isme noemt de in 1921 gestorven Nederlandse sinoloog (= Chinaspecialist) J.J.M. de Groot, de gemeenschappelijke geestelijke grondslag van de Chinese opvattingen van wereldbeeld, ethiek, staatswezen en wetenschappen.

Het universisme -- van 'universum' = heelal; di.versum -- is een leer, in het midden waarvan het universum staat met al zijn delen en verschijnselen, en die de harmonie van hemel, aarde en mens op de voorgrond tracht te stellen. Aan het hoofd van deze ideale ordening staat de Chinese universele heerser, de 'Zoon des Hemels' (Tien-dsi; wetenschappelijk: T'ien-tse), vroeger ook 'Wang' genoemd.

Deze leer heeft in het 'Tao' (spr. Dau; letterlijk 'baan' of 'weg') haar grondprincipe, in een wereldwet die zich manifesteert in natuur, moraal en ritus. Men zou het dus in de ruimste zin ook 'taoïsme' kunnen noemen, als deze aanduiding al niet gereserveerd was voor een bijzondere vorm van het universisme." (*H.von Glasenapp, De niet-christelijke godsdiensten*, p. 61/62) .

Volgens de voorstelling der Hindoes is de kosmos in het groot zowel als in het klein een geordend geheel. Hij wordt beheerst door een wereldwet ('Dharma') die zich zowel in het natuurlijke als in het zedelijke leven manifesteert." (*H. von Glasenaap, Brahmanisme of Hindoeïsme*, 's Gravenhage, Kruseman, 1971, blz.16).

De oude Grieken drukten dit in het koppel 'microkosmos/ macrokosmos' uit, vooral sedert Pythagoras die het woord, samen met 'harmonia', centraal stelde. 'Kosmos' zou van Pythagoras stammen (Diogenes Laërtios, VIII, 48); het betekent vooreerst hemelgebouw (in de bewegingen van de hemellichamen aan het firmament treedt bijzonder impressionant tevoorschijn het feit dat hier

een alomvattende wetmatige ordening heerst. Later, zo b.v. bij Heraclitus, betekent 'Kosmos' geordend heelal. -- Reeds tevoren werd 'kosmos' gebruikt voor 'innerlijke gerechtigheid', politisch gezien.

GW21

In die zin is het woord 'kosmos' betekenisverwant met 'eu.nomia' (goede wetgeving), dat de gerechtige ordening in het leven der Griekse polis betekent. -- Anaximander, aldus *W. Jaeger, Early Theology*, voert het kosmos - begrip in, in zijn natuur - begrip: ook de natuur is een kosmos (wording en vergaan verlopen gerechtig, want geordend); later neemt Anaximenes dit over als fragment 2 (Diels) echt is; later,de natuureker, Pythagoras, van wie uit dit inzicht algemeen Helleens wordt. Nog later - bij de Griekse geneesheren en, in hun spoor, bij de latere natuurfilosofen en de sofisten zal niet alleen de polis (stadstaatleven) en de fusis (natuur) zo opgevat worden maar ook het menselijk lichaam en de menselijke psyché (ziel).

Hiermee zijn wij aangeland bij de centrale intuïtie der voor-socratische wijsbegeerte. Bij de (Pythagoreïsche) Grieken is het esthetisch (= schoonheidselement) sterk op de voorgrond: orde is 'harmonia'. Op de mens-heelalrelatie steunt de zgn. 'zaai-oogstwetmatigheid': "Wat de mens zaait, zal hij ook oogsten", zegt St.-Paulus. Deze morele en pragmatische idee vindt men zowat overal terug.

Nu blijkt ook dat de zgn. logische betrekkingstheorie, gecentreerd rond verzameling en stelsel als ordeningsbeginselen, een religieus fundament heeft: wat zou de universele 'orde' zijn zonder gemeenschappelijke eigenschappen (// kategoremen) en samenhang (// categorieën) ? Zij zou niet ordenbaar zijn.

2.4.4.2. De fenomenaal-occult-relatie.

- Fenomenaal = wat met fenomeen in overeenstemming is of ermee samenhangt. Zichtbaar, ervaarbaar (vooral zintuiglijk): wat 'fainetai', 'verschijnt', zich toont.

Occult - vgl. occultus -: verborgen, wat onzichtbaar is, niet verschijnt; - ook: geheimgehouden, mysterieus.

- Dit koppel slaat op 'deze' en 'de andere' wereld. Alhoewel beide werelden ineenvloeien, toch is een inwijding nodig om de andere wereld te (ver)kennen. Dit bewijst zijn niet (al te) fenomenaal karakter.

- I.p.v. fenomenaal gebruikt men ook 'thisworldly' (Eng.),'diesseitig'(Duits), seculair of seculier, aards, (saeculum begrepen als 'deze' wereld); i.p.v. occult: transcendent (overstijgend), anderwereldlijk (otherworldly, jenseitig), bovenaards.

- Vooral sedert de Griekse Sofistiek en de Renaissance is duidelijk hoe en in welke mate de archaïsche en antiek-middeneeuwse religies anderwereldlijk gericht zijn, zonder daarom al wereldvreemd te zijn.

2.4.4.3. De heilig-profaanrelatie.

- Het heilige is een categorie apart die dan nog bijzonder fundamenteel is voor alle religie en metafysiek. Dit is duidelijk sedert Nathan Söderblom en Rudolf Otto, hoe verbeterbaar hun opvattingen ook zijn.

- Inderdaad, de 'andere' wereld (AW) is op te splitsen in heilige en onheilige ander-wereldlijke realiteiten (HLG). Dit b.v. in het geval van de trickster (duivel): hij is ander-wereldlijk, maar onheilig. Het Opperwezen is, bij uitstek, heilig; de rest minder of niet (althans in de morele zin).

GW22

- Maar ook "deze" wereld vervalt in twee sferen, een profane en een heilige: er zijn mensen die 'heilig' genoemd worden (priesters, 'heiligen' in de strikte morele zin; vele antieke vorsten); er zijn 'heilige' gemeenschappen (de 'gemeenschap der heiligen' hemelbewoners, vagevuurzielen en aardse mensen, leden van een kerk); er zijn 'heilige' handelingen (sacramenten, riten); 'heilige' voorwerpen, gebouwen (tempels, 'heilig'-dommen, kerkgebouwen), tijden (de vasten, de Ramadan bij de mohammedanen), boeken (Veda's, Bijbel, Koran), enz.

- Er zijn heilige en (moreel) onheilige mensen: de boosdoener is onheilig b.v.; er zijn twee soorten magie, witte (heilige) en zwarte (onheilige). Men spreekt van ongewijde en gewijde personen, plaatsen en gebouwen (kerkwijding), voorwerpen (een gewijd beeld).

-- Ondertussen blijkt dat 'heilig' in meer dan één betekenis gebruikt wordt (distributieve en proportionele analogie). Hoe zulks ophelderen?

(i) Sedert N. Söderblom en R. Otto bepaalt men 'heilig' als 'mysterium tremendum ad fascinans', een geheimenis dat doet beven en dat bekoort.

=/ Wij menen dat het tremendum wezenlijk is, indien goed begrepen: de hoge en absolute ernst (sérieux, in het Frans), de onschendbaar---: in de zin van 'wat niet MAG geschonden worden. Welnu,

- er zijn 'fascinerende', 'schone' dingen die geen ernst vertegenwoordigen;
- er zijn 'mysterieuze', geheimzinnige dingen die geen ernst vertegenwoordigen.

Daarom menen wij dat de ernst wezenlijk is: al wat werkelijk, hoe dan ook, ernstig op te nemen valt, is 'heilig'. Zo verstaan wij 'taboe' (wat van een merkteken voorzien en, daarom, opvallend 'ernstig' op te nemen is)

Attributieve (= syntagmatische) analogie heeft de structuur van een systeem. Welnu, welk systeem is ernst? Dat is de kosmos, het geordend heelal, zowel in het klein (mikros kosmos) als in het groot (makros kosmos). Het hele 'zijn' (de universele verzameling van alle 'zijnden', het hele stelsel van alle zijnden) is ernstig in de voorbeeldige en 'substantiële' zin.

Al de rest is ernstig in de 'accidentele', afgeleide zin. Zo b.v. is God, als hoogste
'zijnde', heilig in de 'hoogste' graad; de schepselen zijn het in een 'creatuurlijke', d. i. niet - hoogste graad, elk op zijn plaats (topologische structuur). Dat voor de zijnsernst, d.i. de ernst die aan de werkelijkheid (als werkelijkheid) eigen is (ontologische ernst of objectieve (d.i. aan het object eigene en ermee strokend) heiligheid. "Il serait plus sage de poser le problème dans ses termes ontologiques et de dire que ce qui existe d'une façon complète, possède toujours du 'mana". (M. Eliade, Traité..., p.34).

Of nog: "Een cultussteen toont op een gegeven ogenblik der geschiedenis een zekere zijnswijze van het heilige: deze steen toont dat het heilige iets anders is dan het omringende kosmische (hier in de zin van 'aardse') leefmidden; hij toont dat, net zoals de rots, het heilige 'is' op een volstrekte wijze, onkwetsbaar en onveranderlijk, onttrokken aan wording." (M. Eliade, Traité, p. 35). Wat wil dat zeggen? Dit wil zeggen dat 'werkelijk' en 'heilig' ergens omwisselbaar zijn (naar omvang); dat 'heilig' een ontologische (en wel transcendentale) categorie, is.

GW23

(ii) a -- Op die objectieve, ontologische heiligheid steunt de ethische of morele, de zgn. gedragsheiligheid. Is heilig ieder gedrag dat in contact staat met (synt.) en in overeenstemming (paradigma) is met de wereldorde, met het volstrekt ernstig heelal.

- God op de eerste plaats is in zijn gedrag in voeling met en in overeenstemming met de orde in het zijn (heelal): Hij is 'heilig'. Schepselen - engelen, 'heiligen' - zijn dat ook; andere schepselen - tricksters, demonen - niet: hun gedrag vloekt met de orde in het heelal; zij eerbiedigen het 'zijn' in zijn ordening niet; zij verwaarlozen de ernst van de wereldwet. Wezens wier gedrag strookt met de objectieve heiligheid zijn ernstig; zij zijn ernstig op te nemen. De andere zijn niet ernstig, zijn ook niet ernstig op te nemen. Men ziet 'ernst' en 'heiligheid' in de morele zin hangen ook samen (attributieve analogie).

(ii) b -- Op de objectieve heiligheid steunt ook conventionele of afgesproken ernst: men wijdt een beeld, een gebouw, een gebedskraal, enz.

Deze ritus van 'wijding' schenkt een afgesproken ernst aan een profaan object (of aan een persoon: men wijdt een ongehuwde vrouw, (b.v. een Godgewijde vrouw). Wat gewijd is, moet ernstig opgenomen worden: ook hier is weerom de ernst gekoppeld aan de wijdingsheiligheid, die als een merkteken werkt ('taboe'). Dit is een zinnebeeld van objectieve of/ en morele heiligheid.

-- 'Sacraal' gebruiken wij in de zin van 'heilig' en/ of 'ander-wereldlijk'; het staat gewoonlijk tegenover 'seculair', dat dan 'profaan' en 'aards' betekent of één van beide.

Van hieruit begrijpen wij de termen 'sacralisme' (de neiging om het sacrale te benadrukken), en 'secularisme' (de neiging om het seculaire te benadrukken). - .

Opmerking. - De zgn. projectie-theorie van de religie. Vooral de Sofistiek en de Aufklärung en haar nawerking beweerden dat religie louter een projectieverschijnsel is. De religieuze mens kent aan werkelijkheden buiten zich (voorwerpen, personen, krachten ...) eigenschappen toe die in feite aan hemzelf toekomen en die zijn innerlijkheid verraden (// projectietest), en niet aan de realiteit buiten hem. Dit geschiedt meestal onbewust en dus te goeder trouw, maar berust op een begoocheling.

- Breder gezien: de mens 'projecteert' (veronderstelt aanwezig) in een 'andere' wereld, wat in de mens zelf en in 'deze' wereld is. Dat is de grondformule van religieuze projectie.

GW24

- “De religie is niets anders dan de fantastische weerspiegeling, in de hoofden der mensen. van al die uitwendige machten die hun dagelijks leven beheersen, een weerspiegeling waarin de aardse machten de vorm van bovenaardse aannemen. In de beginstadia van de geschiedenis zijn het eerst de machten van de natuur die deze weerspiegeling ondergaan (...). Maar al gauw komen, naast de natuurmachten, ook maatschappelijke machten in actie. (..) Aldus Fr. Engels, de marxist, Anti-Dühring.

=/ Kritiek. - Er is een projectie-element in alle cultuur, ook de religieuze. De mens legt zichzelf in al wat hij doet. Maar daarom is nog niet alles ‘fantastisch’, illusorisch. Ook is religie, daarom alleen, nog geen ‘opium’, d.i. een verdovingsmiddel tegen de teleurstellingen (‘frustraties’) van deze wereld, een vluchthouding. De Projectietheorie ontstaat daar waar men de overbepaaldheid niet gewaarwordt in de werkelijkheid. Daar ontstaat ‘opium’ maar tegenover de sacrale zijde van de werkelijkheid: men ziet ze op de duur niet meer, verblind als men is in de profane en aardse realiteiten. Ook dat is een vlucht, bewustzijnsvernauwing: men noemt, in een verkeerde ontologie, ‘werkelijk’ enkel en alleen wat ‘ding-vast’, zintuiglijk is. De Fransen hebben dat wel eens ‘chosisme’, materie-gebonden ‘ding’ - denken (chose -- chosisme).

Opmerking. - De laatste tijd gebruikt men ‘sacraal’ ook wel in de zin van ‘verstard’, ‘onveranderlijk’, ‘gevestigd’ e.d. Zo b.v. de politieke theologe Dorothee Sölle e.a.

Dat is een duidelijk pejoratieve en seculaire betekenis, die vooral op inbeelding berust: de wereldorde die ‘heilig’ is, is modaal te verstaan zoals de klassieke metafysica dit verstond. De feitelijke wereldorde, de mogelijke wereldorde en de noodzakelijke, wereldorde zijn hoegenaamd niet hetzelfde: niet alleen de feitelijke wereldorganisatie is ‘ernstig’; ook de mogelijke is het!

2.5. De subjectiever reductie van de religie:

Het religieuze bewustzijn in de strikte zin.

Methodologisch spitst onze aandacht zich nu toe op diegene die religieus reageert op de fenomenen, op het ‘subject’, de zingever zelf en zijn reactie. Bewustzijn is aandacht geschonken aan de wereld, meteen ook aan zichzelf (reflexief bewustzijn, zelfbewustzijn).

De cognitieve zijde (ken-act).

Bewustzijn is steeds kennend bewustzijn. Ook het religieuze. Dat noemt men geloof. Diegene die gelooft, getuigt van inzicht, rechtstreeks of

onrechtstreeks, in de sacrale overbepaaldheid van de fenomenen die hij waarneemt. Hij stelt macht (mana, dynamis) vast (= kratofanie); hij stelt tekens (godsspraken) vast. Het mirakel en de inspiratie, aldus E. *Renan*, de scepticus van verleden eeuw, zijn de onmiddellijke basis van religie (*Vie de Jésus*, éd. 16me, pp. v-ix): daarin toont zich en geeft zich te kennen (= cognitief aspect) de andere wereld en het heilige. Het beamen, voor waar aannemen, van zoiets heet 'geloof' omdat men door dat inzicht tegenover mensen die het niet zien, voorkomt als 'gelovig' i.p.v. (in)ziende'. Vooral ook het zgn. overtuigingselement roept de term 'geloof' op.

GW25

2.5.1. semantisch differentiaal

geloof	twijfel	ongeloof
'ik geloof erin',	ik weet het niet',	ik geloof het niet'

Zelfs in een primitieve maatschappij, waar de geloofshouding de dominante is, zijn er agnostiekers en ongelovigen (deze beide laatsten zijn dan de anomische figuren: a.nomos (nomos = regel), onregelmatige gevallen, uitzonderingen). Pluralisme!

Opm.- Agnosticisme en atheïsme, resp. ongeloof (areligie) gaan praktisch alle denkeconomisch te werk, d.i. zij zijn 'spaarzaam' met de over-bepaaldheid: de noodzakelijke en de voldoende redenen beperken zij tot 'deze' wereld. - Gezien vanuit het geloof verwaarlozen zij een deel van de noodzakelijke redenen (nl. de sacrale) en vinden de rest (d.i.de niet-sacrale) 'voldoende'. Nochtans gaat ook de zinnige gelovige denk-economisch te werk: hij is spaarzaam met echte mirakelen en godsspraken! "Het is onjuist te menen dat primitieve volken het succes van alles toeschrijven aan 'magie' (...) Als een val niet blijkt te werken, gaat men aan het werk om dat te verbeteren, net zoals wij dat zouden doen." (*Van Baaren, Doolhof*...192). M.a.w. ook zij gaan denk-economisch te werk en 'springen' niet wild in de overbepaaldheid! Hij abduceert niet te allen prijze tot het mana of de inspiratie!

N.b.: Semantisch, want de betekenis betreffend; differentiaal, want van de negatie naar de bevestiging gaande doorheen een reeks.

Pseudo-geloof	(echt) geloof	quasi-geloof
// schijnidentisch met (echt) geloof;		schijnanders dan (echt) geloof.

Verder: waar geloof =/ onwaar geloof (bijgeloof)

-

- ‘waar’ is een logisch begrip: wat met de werkelijkheid overeenstemt en ermee samengaat.

=/ Men kan ‘echt’ ook in de existentiële en psychoanalytische zin verstaan: wat met de innerlijkheid strookt (‘authentisch’).

Verder: levend geloof =/ dood geloof

Levend geloof is (existentieel) echt; dood geloof onecht.

Opm. - Pseudo-religie - religie - quasi-religie bestaan ook. Zo kan men b.v. met Paul Tillich, de protestantse theoloog, het nazisme en het communisme quasi-religies noemen in zijn zin, nl. levenshoudingen die totale inzet voor een hoogste waarde impliceren; - wat, natuurlijk, een erg seculair religie-begrip is, want zij loochenen in feite het traditionele geloof.

De poly-interpretatieve zijde: de houdingen inzake het sacrale, maar ditmaal binnen de religie.

Zoals alles, kan ook het sacrale op verscheidene wijze benaderd worden. “De opvatting van Gräbner, dat in een primitieve samenleving alles met alles samenhangt, is waar; maar het omgekeerde is ook waar: reeds in een primitieve cultuur treedt verregaande scheiding en specialisatie op. Religie, magie, mystiek en hubris komen voor in iedere religie”. (Volkenkundige Enc., 32)

Er is al enorm geredetwist over de betrekkingen tussen religie enerzijds en mystiek, magie en ethiek anderzijds. Daarom een woord erover.

GW26

Eerste benadering mystiek, zeker, maar ook ethiek, hoewel minder, zijn eerder reflexief (de mens keert op zichzelf terug, let op zichzelf);

Magie is eerder aliorelatief (de magie wil het andere beheersen, let op de rest).

2.5.2. Interne houdingen inzake het sacrale,

2.5.2.1. Mystiek.

- Zoals reeds gezegd: 'muein' betekent inkeer, wat niet mag verward met navelkijkerij, wereldvlucht, - wat vele seculair denkende mensen doen bij gebrek aan grondige kennis.

Wat dringt immers door in de bewustzijnsverruiming die ieder echte inkeer betekent? De meditant dringt door tot de wereldorde naar haar heilige en ander-wereldlijke zijde gezien (sacrale zijde). Het bewustzijn is immers een allesdoordringende macht die tot de grenzen van het 'zijn' (heelal) doordringt (transcendentaal karakter van het bewustzijn).

- Zoals reeds gezegd: in feite hebben vele mystici (mustikos = wat met muein, inkeer te maken heeft en ermee strookt) hun eigen bewustzijnsinnerlijkheid, de wereldorde en de godheid in hoge mate vereenzelvigd: dit noem men 'mystiek' in de enge betekenis (identititeits-mystiek).

Zij leggen de nadruk op de ongedifferentieerde eenheid van alles; - wat een gebrek aan logische discriminatie is : het zijn is een verzameling en een stelsel, waarin niet alles dooreengemengd dient te worden.

- Wel kan met de psychedelische zijde (bewustzijnsverruimende zijde) van mystieke inkeer een gedeeltelijke bewustzijnsvernauwing gepaard gaan: men laat zich opslorpen ('centreren' zou Piaget zeggen i.p.v. coördineren) door het sacrale en wordt levensvreemd ('mystisch' in de pejoratieve betekenis), vluchtend uit deze wereld. Ook kan vervoering (trance) gepaard gaan met inkeer (contemplatie gaat er gemakkelijk mee gepaard, d.i. intense en diepe inkeer): ook dan is bewustzijnsvernauwing.

Men denke aan de gehypnotiseerde die de rest uitsluit uit zijn aandacht en geconcentreerd is, als een vergelijking.

Het is hier de plaats om een woord te zeggen over het sjamanisme.

- "Le chamanisme est (...) une des techniques archaïques de l'extase, à la fois mystique, magie et 'religion' dans le sens large du terme." (*M. Eliade, Le chamanisme et les techniques archaïques de l' extase*, Paris, Payot, 1951, p.14) Eliade is er tegen dat men de woorden 'sjamaan', 'magiër' ('tovenaar') of 'gezond-bidder' (medicine - man) dooreen gebruikt : "Le chaman est, lui aussi, un magician et un home-medicine: Il est censé guérir, comme tous les médecins, et opérer des miracles fakiriques - 'fakir' is de Arabische naam voor een ascetisch levend en wonderen verrichtend meditant – , comme tous les

magiciens, primitifs ou modernes. Mais il est, en outre, psychopompe – betekent : ziele-begeleider -, et il peut être aussi prêtre, mystique et poète. (…)

-- Le chamanisme stricto sensu est par excellence un phénomène religieux sibérien et central-asiatique". (o.c., 17/18).

-- In heel Midden- en Noord-Azië is het magisch-religieuze leven gecentreerd rond de sjamaan, hoewel de offerpriester en ieder familiehoofd als huiscultusleider nevens hem een afgelijnde rol spelen.

GW27

"Néanmoins, le chaman reste la figure dominante, car, dans toute cette zone ou l'expérience extatique est tenue pour l'expérience religieuse par excellence, le chaman, et lui seul, est le grand maître de l'extase. Une première définition de ce phénomène complexe, et peut-être la moins hasardeuse, sera : chamanisme - technique de l'extase" (o.c., 18).

Sjamanisme wordt dus het best algemeen bepaald als vervoerings-techniek. "Le chamanisme reste toujours une technique extatique à la disposition d'une certaine élite et constituant en quelque sorte la mystique de la religion respective".

- (o.c., 21) De sjamanistische volken hechten een groot belang aan de vervoeringen van hun sjamanen, omdat deze vervoeringen hen aangaan: de sjamanen - door middel van hun trancetoestanden - genezen, begeleiden hun doden in het 'Rijk der Schimmen', dienen tot middelaars tussen henzelf en hun hemelse of helse goden zowel de grote als de kleine.

- De sjamaan is de grote specialist van de menselijke ziel: hij alleen 'ziet' de ziel, want hij kent er het 'uitzicht' en de lotsbestemming van. Vandaar dat hij onmiddellijk betrokken is in de ziekte (die als ziele-verlies opgevat wordt), de dood (natuurlijk) de tegenslag (die met 'ziel' te maken heeft) en het grote offer waarin een vervoering (der ziel) plaats heeft in de vorm van een ziele-reis naar de hemel of naar de hel.

- Of hij nu aangeworven wordt door erfenis, roeping, eigen wil of clanbeslissing, hij wordt maar erkend als hij gegaan is doorheen een dubbele vorming:

(i) een vervoering (droom, ziele-reis);

(ii) een traditie (die hem leert wat sjamaantechniek, namen en functies der geesten, mythologie, clangenealogie, geheimtaal, enz. zijn).

Deze dubbele vorming geldt als inwijding (zie supra).

-- Men verwarre vervoering niet met bezetenheid: “Un chaman se distingue d’un possédé (…): il maîtrise ses ‘esprits’, dans le sens que lui, être humain, réussit à communiquer avec les morts, les ‘demons’ et les ‘esprits de la Nature’ sans pourtant se transformer en leur instrument.” (o.c., 19)

- Behalve in Siberië en Centraal-Azië vindt men sjamanisme - geheel of gedeeltelijk - terug in Indonesië, Oceanië, Noord- en Zuid-Amerika en elders. Het is dus een zeer verspreid fenomeen.

- Radlov beschrijft een geval van roeping in Noord-Azië: “Hebben de geesten een kandidaat gekozen, dan komt plotseling de sjamanenkracht over hem als een ziekte, die de hele mens aangrijpt. Hij voelt zich in al zijn ledematen moe en afgemat en krijgt hevige rillingen over zijn hele lichaam. Een onweerstaanbare, onnatuurlijke neiging om te geeuwen en een zware druk op de borst overvallen hem en hij begint opeens, buiten zijn wil om, rauwe, ongearticuleerde kreten uit te stoten. Er gaan schokken door hem heen; hij rolt wild met de ogen, springt op en draait als bezeten in het rond, tot hij zwetend neerstort en zich in epileptische stuiptrekkingen en krampen over de grond wentelt …

GW28

Al deze kwalen worden steeds erger, tot het gekwelde individu op het laatst naar de sjamanentrommel grijpt en het ambt van sjamaan op zich neemt.” (*Schebesta, Oorsprong…*, 185) - Doch er komt nog de mystieke verminking bij: “De kandidaat begeeft zich naar een eenzame hut in het bos en strekt zich uit op een bed. Drie tot negen dagen ligt hij daar alsof hij dood is. Het bed raakt bebloed, uit de gewrichten en de ogen vloeit slijm; of er komt schuim op zijn mond, uit zijn gewrichten bloed. Het hele lichaam wordt overdekt met bloedblaren of gezwellen. Intussen ziet hij afgestorven voorgangers en geesten op zich toekomen. Zij slaan en martelen hem, snijden stukken vlees uit zijn lichaam en gooien ze weg, steken hem met messen in zijn onderlijf en eisen dat hij sjamaan zal worden.” (Schebesta, 187/188)

- Na deze marteling begrijpt de sjamaan het lijden van de medemens (net als onze christelijke mystiekers, overigens): hij leeft nu in hoofdzaak medemenselijk, om zijn naaste te helpen. Daardoor allen al verschilt de

sjamaan grondig van de psychopaat, inzonderheid de schizofreen, die autistisch -- (op zichzelf en hun wereld gecentreerd) worden; - iets wat oppervlakkige materialisten niet schijnen op te merken.

2.5.2.2. Magie.

- Oorspronkelijk betekent 'magiërs' één der volksstammen die de Meden uitmaken (Herodotus 1: 101). Later betekent het de priesterkaste bij de Meden en achteraf bij de Perzen. Bij de Grieken en de Romeinen betekent het: mensen die 'miraculeus' te werk gaan (waarzeggerij, geestenoproeping (spiritisme), het lot werping, enz.)

- Bij vrijwel alle magie komen geesten te pas; wat de onwaarheid van de magistisch - dynamische theorieën (zie supra) bewijst die er pseudo-wetenschap (Tylor, Frazer), manipulatie van onpersoonlijke macht ('mana') (Marett, enz.), antisociale tovenarij (zwarte magie) (Durkheim, de sociologische school) in zagen. Ook de zgn. 'houdingen - theorie (Beth, Van der Leeuw), die beweert dat het verschil 'religie - magie' gelegen is in de houding, - de (be)heersende bij de magiër, - de passieve ('mystieke') die zich niet doet gelden, bij de religieuze mens, is slechts van toepassing op een zekere laatantieke en, sedert de Renaissance, moderne opvatting, die nu wel gemeengoed is geworden bij de doorsnee - mens vandaag.

De primitieven kennen geen magie waarbij de mens als heerser optreedt en mechanisch zekere en automatische uitslagen bekomt. "La magie - quoique rencontrée un peu partout - n'apparait jamais qu'accompagnée de la religion. Bien plus : la magie ne domine pas partout la vie spirituelle des sociétés 'primitives'; c' est, au contraire, dans les sociétés plus évoluées qu'elle se développe d' une façon prédominante." (Eliade, Traité..., 33) Zo ziet ook Malinowski het.

- De Medische en Perzische magiërs hebben ons het onderscheid tussen 'witte' en 'zwarte' magie achtergelaten: de ene is sociaal, moreel, religieus; de andere antisociaal (afgunst, wraak, vete...), a- of immoreel, tegenhanger van 'religie' in de melioratieve zin. Sommige auteurs spreken van magie (bedoeld: witte) en 'tovenarij' (bedoeld: zwarte), zoals Schebesta; anderen niet. Tovenaar wordt regelmatig gezegd van sjamaan, gezondbidder, enz.

GW29

De methodes der magie, aldus Frazer, kunnen min of meer als tweevoudig gerangschikt worden:

(i) de imitatieve (nabootsende, 'homeopatische', paradigmatische) methode om een vijand om het leven te brengen (= betekende, stm) neemt men een wassen pop (die op hem gelijkt) als symbool en doorsteekt ze met een naald in de hartstreek (= betekenende, Sns);

(ii) de contagieuze (contact- of syntagmatische) methode: Jezus b.v. neemt van zijn speeksel en raakt de mens aan die om genezing verzoekt (aanrakingsmagie: aanraking is overdracht van 'kracht').

- Zowel Volkenkundige Encyclopedie (blz.232: Albert Schweitzer vertelt van een neger die, door zijn woord, ('sacramenteel' woord der verbale magie, een derde soort) bomen liet vooroverbuig) als *Van Baaren, Doolhof* (194: de vraag naar het parapsychologisch aspect der magie) verwaarlozen het reëel werkzaam zijn der magie dankzij paranormale gaven en/of sensitiviteit niet, maar leggen de nadruk op het 'geloof' erin, alsook op het beweerde maar oncontroleerbare.

- Ook *Levi-Strauss, Anthropologie structurale*, Paris, Plon, 1958, p. l83ss, legt de nadruk op de 'werking' van het geloof: 'la croyance du sorcier dans ll'efficacitéde ses techniques, ensuite, celle du malade qu' il soigne, ou de la victime qu'il persécute, dans le pouvoir du sorcier lui-même; enfin, la confiance et les exigences de l'opinion collective' (184). 'Geloof' alleen echter met de suggestieve kracht en macht die ervan uitgaat, verklaart niet volledig (noodzakelijke reden, geen voldoende!) de gehele magie. (PS. een amulet is afwerende methode)

- De katholieke sacramenten worden, sedert de vloedgolf van protestantse seculaire theologie in het kerkelijke midden, als magische riten beschouwd. - Waarop het volgende te antwoorden is:

1/ zelfs als het zo is, dan is een sacrament nog niet dynamistisch (onpersoonlijk) op te vatten en zwart-magisch (maar persoonsgebonden, - vgl. de verrezen Christus als agerend, -- en wit-magisch);

2/ veelal werken de seculaire theologen met de Laatantieke en post-Renaissancistische magie (pseudowetenschap, onpersoonlijk 'mana', mechanische werking), -- wat op de sacramenten niet van toepassing is. - Het beheersen van sacrale processen (materieel, energetisch, informationeel), de kern van alle magie - zowel de primitieve als de laatantieke gaat volkomen samen met sacramentalisme.

- De magie wordt heden ten dage druk beoefend of, althans beproefd (nawerking), o.m. in neo-sacrale kringen.

2.5.2.3. Ethiek (ethica, moraaltheorie, zede(n)leer).

- Primitief gezien is alle ethiek gecentreerd rond een gedragscode, die steeds in verband staat met het Opperwezen, zeker bij de archaïsche culturen (oer-monotheïstische moraal; hemelgodmoraal als men het oer-monotheïsme niet aanneemt), waarin het Hoogste Wezen zelf moreel voorbeeldig is in de volstrekte zin (zie hoger). - De polytheïsmen zijn een verval: zij kennen moreel dubieuze goden! -

De normen (gedragsregels) worden geacht te zijn 'ingesteld', door de heilige instantie (de zedelijke geboden komen van God), die er sanctionerend over waakt (pragmatisch aspect:
het resultaat is bedoeld; is het er, dan is er beloning; is het er niet, dan is er straf). Normatief en pragmatisch aspect hangen samen.

GW30

- Toch is zowel normatief (wat de gedragsregel betreft) als pragmatisch (wat de uitslag betreft) niet alleen de Hemelgod de grondslag: de wereldorde, waarin het Hoogste Wezen een basisstelling inneem, is het eigenlijke fundament. Deze wereldorde is objectief, d.i. zij strookt met en gaat uit van en keert terug tot de werkelijkheid, als verzameling en stelsel van wat 'is', onafhankelijk van de grillen van de mensen, zonder tussenkomst van de mens als subject. Noch 'nomos' (gewoonteregel) noch 'sunthèkè' (overeenkomst, afspraak) noch 'thesis' (stelling, ontwerp) - om met de Grieken te spreken maar 'fusis' (natuur, objectieve realiteit) : ziedaar de grondslag van de moraal.

God zelf 'stelt', 'schept' niet-grillig - de gedragsregels, maar Hij is zelf de eerste om de orde (modaal: feitelijke, mogelijke, noodzakelijke orde elk op zijn wijze) te eerbiedigen (gedragsheiligheid, morele of ethische heilig en 'ernst' van God),- orde eigen aan de aard, natuur, wezenheid (essentie) der dingen van het heelal.

-- Wat is dus ethisch (moreel) (ethisch komt van 'ethos' (Gr.), moreel komt van 'moralis' (Lat.) : zede(n), gedrag dat gewetensvol is of met geweten te maken heeft)?

-- Ethisch is wat met de wereldorde (en dus ook met God als centrale figuur van die wereldorde, dankzij zijn 'natuur', d.i. zijn zijnswijze of aard of wezen of essentie) strookt en er voeling mee heeft. 'Goed' is 'geordend'; 'kwaad' is wat met de wereldorde (en dus met de wil van de Hemelgod) vloekt (niet strookt) en ervan los (ontworteld) staat.

- Hier situeert zich de zgn. 'zaai-oogst' -wetmatigheid, die zowat overal ter wereld terug te vinden is. Dit is maar de ethische formulering van de objectief - ontologische wereldorde. Zij is die wereldorde als wereldwet. "Bedriegt u niet: God laat niet met zich spotten, wat de mens zaait, zal hij ook oogsten:

i/ wie zaait in het vlees (d.i. in armzalige en loutere menselijkheid), zal verderf (d.i. eeuwige ondergang) oogsten uit het vlees;
ii/ maar wie zaait in de geest (d.i. Gods 'kracht', 'mana' die als een wonder de mens verandert van binnenuit), zal eeuwig leven oogsten uit de geest." (*Gal. 6:7/8*) Dit betekent dat de wereld(ordening) zo ineenzit dat, wie het zonder Gods 'miraculeuze' kracht wil doen, zal falen en, omgekeerd, wie het met zijn wonderlijke kracht wil doen, zal lukken. Onheil, ongeluk en heil, geluk staan of vallen met twee factoren:

(a) de eigen bijdrage van de mens;
(b) de eigen wetmatigheid van de wereld; - deze twee in oppositie of conjunctie.

Het zedelijk gedrag wordt met 'zaaien' vergeleken: zoals het zaaien een uitslag geeft volgens dat wat gezaaid wordt (het zaad en zijn natuur) - m.a.w. het is niet "om het even" hoe men zaait -, zo geeft het handelen van de mens een uitslag al naar gelang van zijn verhouding tot God (mana, tussenkomst). De 'oogst' (uitslag, resultaat: pragmatisch aspect) is bepaald door het zaaien. Causaliteit (causa = oorzaak, Lt.), oorzakelijkheid steekt hier als structuur achter die zaai-oogstwetmatigheid, d.i. de band 'oorzaak/ gevolg'.

GW31

- Dit betekent dat de mens invloed heeft op zijn eigen lot. Het is een lot, d.i. het wordt hem toegemeten, maar hij is niet zonder meer passief noch onverantwoordelijk: hij is medeverantwoordelijk voor zijn lot. Dat is de basisformule van het pragmatisme. De reden is niet alleen de wil van God, maar hele wereldorde die als 'sanctionerende' (lonende of straffende, d.i. niet onverschillig reagerende) macht: de wil van God is zo doorslaggevend omdat

Hij, van nature, een unieke positie inneemt in de wereldorde en omdat Hij, van nature, gedragsheilig is.

Eudemonologie (soteriologie)

-- Hierboven (blz. 11) hadden wij het reeds terloops over nevenfiguren van het Opperwezen, de zgn. heilbrengers, d.i. (mettertijd vergoddelijkte) 'redders' die aan de oorsprong liggen van natuur- of cultuurfeiten die een redding betekenden voor de mens (b.v. het vuur door Prometheus uit de hemel gestolen en op aarde gebracht): 'heil', desnoods 'redding' uit de nood, is steeds een hoofdbegrip geweest.

-- Eudaimonia betekent in het Grieks geluk; kakodaimonia, ongeluk, onheil. Sotèria betekent redding (uit noodsituatie), soter redder. Vandaar eudemonologie (heilleer, geluks-theorie) en soteriologie (reddingsleer).

-- Als men de moraal pragmatisch formuleert, dan komt het eudemonisch aspect er onvermijdelijk bij: de uitslag van een ethische handeling heeft, omwille van de algemene oorzakelijkheid (causaliteit), een weerslag op degene die handelt: zijn welzijn of onheil hang ervan af ("Wie niet horen wil, moet voelen": de eudemonie is dat wat men voelt van de wereld ten goede; de kakodemonie wat men ervan voelt ten kwade).

-- Men ziet gemakkelijk in dat eudaimonia en kakodaimonia de parallellen zijn van wat Paulus noemt 'eeuwig leven' en 'verderf' (analogie); maar de Griekse termen bergen iets dat animistisch, ja totemistisch is: 'daimoon' betekent 'geest', begeleidende geest. Geluk is zo gestructureerd dat er niet alleen aangenaam gevoel mee gemoeid is, maar contact met een goede (eu = bijwoord van agathos, d.i. goed) geest (animistisch aspect), ja, begeleiding door een (goede, helpende) geest (totemistisch aspect).

Onheil is andersom gestructureerd: een boze, kwaadaardige (kakos = kwaad, slecht) geest contacteert, ja, begeleidt de zedelijk slechte mens. Men ziet het analogon met de (bewaar)engel, resp. de (kwellende) duivel, kwelduivel uit de joods-christelijke traditie.

-- 'Totem' is die geest die begeleidt, voorgaat, en die de richting aangeeft (met wie men zich vereenzelvigt) welnu, deze is resultaat van zedelijk handelen, immanente (= inherente, innerlijke) sanctie of weerslag van eigen gedrag. Het immanente ligt in de orde van zaken waarin de mens zich situeert, in de 'natuur'. De Griekse 'kosmos'-idee werkt hier: syntagma 'mens-geest'.

- Hier situeert zich een drieledigheid waarop *Paul Ricoeur*, de Grote protestantse fenomenoloog, in *Finitude et culpabilité*, II *La symbolique du mal*, Paris, Aubier, 1960, pp. 15, 108 etc., dieper ingaat:

GW32

Vlek- zonde-schuld.

Aanvankelijk zou de mensheid 'heiligheid' (gedragsheiligheid) als reinheid, vlekkeloosheid aangevoeld hebben en gedragsonheiligheid als onreinheid, bevlekking, bezoedeling; - dit naar analogie van netheid (properheid) en het ontbreken ervan (vuilheid, bevuiling). Cfr. *A. Lemonnyer, Pureté et propreté chez les Sémites*, in *Settimana Internazionale* Paris, 1926, pp. 202 ss : 'propreté' is materiaal en profaan; 'pureté' is geestelijk, ethisch en sacraal. (Vgl. *Leviticus 11*).

-- Later zou het element zonde als ordeverstoring meer naar voren zijn gekomen.

-- Nog later komt het aspect 'schuld' als persoonlijk ontwaakt verantwoordelijkheidsgevoel op de voorgrond. Aldus Ricoeur.

-- Maar laat ons voorzichtig zijn: de drie zijn van meet af aan aanwezig en de volgorde zoals Ricoeur ze benadrukt, lijkt minder duidelijk, alhoewel reëel afgetekend. Naarmate de mens cultuurhistorisch evolueert, in die mate vermindert het 'vlek' - of bezoedelingselement, ontwaakt het zondebewustzijn in verband met een orde in het heelal die objectief heilig (ernstig) is - tremendum - en, uiteindelijk, moderniseert zich de mens tot schuldbesef in de subjectieve zin. Voorzichtig gehanteerd is dit juist; maar toch: men denke aan het vervagen van een objectieve orde bij geëvolueerde mensen, en onmiddellijk voelt men aan dat 'zonde' minder duidelijk is en meteen het schuldgevoel zonder objectieve basis, - hangend a.h.w.

- Maar laat ons primitieve voorbeelden nemen.

(1) Nemen wij het archaïsche voorbeeld (blz. 16 supra):

"..Iedere bliksemschicht gaf het beeld te zien van een verschrikte menigte. Dalem's anders zo bedaarde vrouw greep naar de parang en stormde naar de deur. Andere vrouwen hadden scherpe bamboespaanders of gespleten stokken. Midden in de kletterende regen haalden zij hun kuiten open, slingerden hun bloed naar het onweer en kermden door elkaar: 'Ub, ub, ub, Karai, dat is mijn zonde; ik gooi mijn zonde van mij af! Ik betaal met mijn bloed! Schei uit, Karai; ga weg en kom niet terug!' Niemand waagde het meer

de onweersgod te bedreigen." (*Schebesta, Oosprong*, 132) Dit bij een primitieve stam op Malaka.

- In het gewone leven denken deze primitieven, aldus Schebesta, slechts aan de 'geesten', terwijl, hier, de Hemelgod een zgn. deus otiosus, een zo hoog boven de wereld te situeren en ongenaakbare godheid dat niemand kans ziet Hem te beïnvloeden door gebeden en offers (wat bij de geesten wel lukt); gevolg: de hemelgod geraakt op de achtergrond, verdrongen.- Maar b.v. een uitzonderlijk onheil brengt Hem weer op de voorgrond, - een besmettelijke ziekte, een zwaar onweer (zoals hier in de aangehaalde tekst). Een schuldbelijdenis ontspringt aan het hart van deze mensen. En wel tegenover de anders zo 'verre' Hemelgod.

(2) Hernemen wij nu de Asjanti (vgl. supra 4/5) : het woord 'fetisj' (komt van: 'factitius' (Lt.), gemaakt) is een Portugees woord 'feitiço' en het betekent betovering, beïnvloeding, geworpen lot; ook magisch voorwerp, amulet (afweermagie). De Portugezen, in hun betrekkingen met de West-Afrikaanse negers, gebruikten het voor allerlei voorwerpen: tanden, poten, staarten, pluimen, hoornen, schelpen, ijzers, vodden, enz. tot dewelke de negers gebeden en offers richten of op een of andere wijze hun eerbied toezonden om er hulp van te bekomen.

GW33

Waarop de zwarte West-Afrikanen telkens weer reageerden: "Niet tot die voorwerpen zelf richten wij onze gebeden, offers, eerbiedbetuigingen, maar, zoals majoor *A. Glyn, The Lower Niger and its Tribes*, London, 1906, zegt, - tot die voorwerpen als zinnebeelden die in zich dragen, bergen, of vertegenwoordigen de vergoddelijkte voorouders van de familie, de clan of de stam".

Pater Schmidt zegt dat nergens het fetisjisme hoofdelement van religie is, laat staan de oorsprong ervan, zoals Comte, de vader van het positivisme, en Lubbock zich verbeeldden. De West-Afrikanen vereren alle een Opperwezen (met gebeden, offers en riten), - godheid die centraal staat; die als echtgenote de Aarde heeft en uit wie een reeks bodemgoden voortkomen. Daarnevens zijn zij vereerders van hun voorouders, vooral van de overgegane koningen of opperhoofden. Welnu, de bodemgoden en voorouders kunnen zowel hun beelden als hun fetisjen 'bewonen' ('aanwezig zijn in als mana', krachtige, geesten'). Zo' n fetisjisme is niet te vinden in de archaïsche culturen maar van latere oorsprong.

-- Nu wordt de tekst van Levy-Bruhl duidelijk: de magiër - (fetish man; =/ medicine man), als bemiddelaar tussen de Asjanti in kwestie en de bodemgodheid, voorouder, e.d., verzinnebeeld door het sacrale voorwerp, verklaart de misrekening: hij heeft seksuele betrekkingen gehad met zijn vrouw op een 'verboden' dag! De dynamistische verklaring als zou de fetisj, mana-geladen voorwerp - onpersoonlijk en magisch - mechanisch reageren op de fout, is een vergissing. Ethische achtergrond, manistische achtergrond, dat wel (met persoonsgebonden 'mana' werking: dat ook); maar geen 'dynamisme'! Noteer de schuldbelijdenis: "le blessé avoua qu'il était vrai". Dit toont duidelijk de ethische dimensie waarin de Asjanti leeft.

- Zo-even spraken wij van 'verboden' dag. Dit raakt een ander ethisch koppel:

moa	noa
wat niet	wat wel
vrijgegeven is	vrijgegeven is

De zgn. vrijgave is een basisbegrip in Polynesië maar ook overal elders. Het beschikkingsrecht van de mens wisselt naarmate er moa (niet) of noa (wel) in het spel is. 'Moa' is wat aan het gewone (profane) gebruik onttrokken is (// gebod, verbod); 'noa' is al wat vrij gebruikt kan worden.

-- Hier situeert zich het woord 'taboe', dat zoveel gebruikt wordt - vooral in pejoratieve zin bij de seculaire theologen. Wat betekent het? *Van Baaren, Doolhof*, 111, zegt: "van een merkteken voorzien". Sacrale en profane dingen kunnen taboe zijn: heilige plaatsen, maar ook eigendommen, (magisch werkende) vallen tegen dieven, in beslag genomen voorwerpen door de overheid, verboden woorden of uitdrukkingen, enz.

GW34

'Taboe' is dus aan het beschikkingsrecht onttrokken door de aard van de zaak zelf, door de overheden, door het volksgebruik, enz. De sanctie, bij overtreding, is dan ook niet, zoals Van der Leeuw denkt, een automatische reactie van de zijde van het mana, de macht, maar deze kan zowel uit de natuur zelf komen als door overheden toegepast worden of door de groep. De dynamistische opvatting is dus fout. Taboe is een soort van (het geslacht of genus) moa, niet vrijgegeven omwille van een merkteken.

- *Freud* gebruikt het woord ook psychoanalytisch: in het kader van het Oedipuscomplex situeert hij in het ziele-leven van de enkeling 'taboes'. In *Totem und Tabu* zegt hij dat taboe twee tegengestelde betekenissen heeft: **i.** heilig, gewijd, onschendbaar; **ii.** Verontrustend, gevaarlijk, verboden, onrein. Hij schijnt moa en taboe te vereenzelvigen, want hij zegt dat, in het Polynesisch, het tegengestelde van taboe 'noa' is. 'Heilige schrik' is de uitdrukking die, vaak, het best Freuds betekenis weergeeft. Bij hem is de on(der)bewuste zijde sterk op de voorgrond; in Polynesië niet, want vele gemerkte dingen zijn voor de hand liggend en zonder 'complexen'.

- Diachronisch 'evolutionair' is het begrippenkoppel moa/ noa interessant: in een primitieve maatschappij zijn - voor ons, modernen, alledaagse - dingen moa die het later niet weer zijn; parallel aan de nadrukverschuiving van vlek over zonde naar schuld (subjectiveringsproces), is de verschuiving van moa naar noa ontwijdings- of desacraliseringsproces): bij ons zijn nu vele dingen vrijgegeven die het vroeger niet waren.-- Cultuurhistorisch is er veel te zeggen voor volgende opeenvolging, de résumé onzer biechtcrisis:

- primitief: vlek/ zonde/ schuld; // ritueel accent;
- antiek: zonde/ vlek/ schuld; // objectief accent;
- modern: schuld/ zonde/ vlek; //subjectief accent;

waarbij het meest geldende eerst geschreven staat. Toch mogen noch de drie elementen van de 'hubris' (Gr.: grensoverschrijding, overtreding, strafbaar feit) niet geïsoleerd worden noch mogen de accenten overdreven worden.

2.5.3. Het gemeenschapskarakter der religie.

De subjectieve reductie staat niet alleen stil bij de cognitieve en de houdingszijde; zij ziet de zingever ook als sociaal Gg. Niet ik alleen, maar wij allen reageren religieus.

2.5.3.1. Freud: een 'horde'

Freud dacht dat de sociale ordening in een vroeg stadium een 'horde' was. (*Totem und Tabu*, 1913)

Vertrekpunt voor Freud is de hypothese van Darwin (ontwikkeld door Atkinson) volgens dewelke de mens in kleine groepen leefde, bestaande uit een volwassen man, een aantal vrouwen daarrond en ook jongeren, die door de man uitgestoten werden van zohaast zij groot genoeg waren om de jaloersheid van de man op te wekken.

- Deze veronderstelling verbindt Freud met Robertson Smiths' cultusopvatting: de eredienst bestaat wezenlijk uit het offer; dit offer bestaat in het doden en eten van een totemdier door de clan, - totemdier dat de clan beschouwt als zijn stamvader en god en waarvan het doden buiten het offer streng verboden was.

GW35

- Deze twee 'etnologische' theorieën' al achterhaald in 1913, - wat Freud niet schijnt te deren! - verklaart hij oedipaal, d.i. vanuit zijn centrale intuïtie van het Oedipuscomplex (het kind is begerig naar de moeder en haat de vader, althans het mannelijke kind, terwijl net zijn vaderhaat vaak overdraagt op een of ander dier).

- ***Eén opmerking:*** het familiale systeem der primitieven is hoegenaamd geen horde zoals Atkinson zich verbeeldde, maar ofwel het monogame huwelijk bij een groot aantal volken ofwel het gereglementeerde polygame huwelijk bij een aantal andere. Overigens is het seksuele leven bij primitieven niet zo overheersend als Atkinson en Freud meenden.

2.5.3.2. Marx en Engels: de oer-maatschappij

Marx en Engels hebben het over de zgn. oer-maatschappij. "Het is tevens een bewustzijn van de natuur, - die de mensen als een volstrekt vreemde, almachtige en onaantastbare macht tegemoet treedt, - waartegenover de mensen zich zuiver dierlijk gedragen, - waardoor zij zich als vee laten imponeren; - het is dus een zuiver dierlijk bewustzijn van de natuur (natuurgodsdienst)…

Dit begin is even dierlijk als het maatschappelijk leven in dit stadium zelf; het is louter kuddebewustzijn; de mens onderscheidt zich hier van het schaap enkel daardoor dat bij hem het bewustzijn de plaats inneemt van het instinkt of dat zijn instinkt een bewust instinkt is.

Men ziet het meteen: de natuurreligie ofwel dit religieuze gedrag tegenover de natuur wordt bepaald door de vorm van samenleving en omgekeerd." (Deutsche Ideologie, Feuerbach, Gegensatz …)

-- Deze negentiend-eeuwse opvattingen - Darwin, Atkinson, Robertson Smith; Marx, Engels e.a. hebben alle iets gemeen: de mens is aanvankelijk een 'dierlijk natuurwezen'! Men denke aan Darwins bezoek aan Vuurland: in een

oogwenk was hij ervan overtuigd dat de Vuurlanders godsdienstloze kannibalen waren: “Wie zulke mensen te zien krijgt, heeft moeite om er zich van te overtuigen dat zij onze medeschepselen en bewoners van één en dezelfde wereld zijn.” (Dagboek, 25.12.1832) Toch stond sinds 1830 al vast, door nauwkeurig onderzoek, dat zij Hemelgodgelovig waren. En in 1919/1924 bleek overduidelijk, voor Gusinde en Koppers, dat dit zo was. Zij waren verre van ‘dierlijk’!

2.5.3.3. Een drieledigheid die steeds terugkeert

Een drieledigheid die steeds terugkeert - en die sociologisch is -, is:

Stamreligie biologische basis: bloed- en aanverwantschap (gezin, familie, clan, stam)	Volksreligie biologische basis; maar breder, geëvolueerder:	Wereldreligie geestelijke basis: overdrachtelijke duiding van de biologische samenhang:” Kind van God”!

- De cultuur is een tweede factor: zo zijn de jagers - verzamelaars oermonotheistisch, de landbouwers polytheïstisch. Zodat wij, tot op zekere hoogte, ook van cultuurreligie kunnen spreken, alsook van cultuurkringreligie.

GW36

2.5.3.4. De sociale structuur der religie.

In heel andere zin dan Marx of Freud dit verstonden, is religie sociaal - mede-menselijk - geordend. Als norm nemen wij de zgn. religieuze ervaring, d.i. het contact met het miraculeuze, het mantische en het initiatieke (telestische). Zie hoger 16vv. Wij kunnen een triade onderscheiden:

(1) **(2)** **(3)**

Mediaal begaafden ambtelijken volgelingen

De middelaars: hetzij paranormaal begaafden hetzij ambtelijk geschoolden staan tegenover de niet-middelaars.

- In de Bijbelse traditie is deze indeling b.v. duidelijk: de oudtestamentische profeten konden, met Balaäm (*Numeri 24:4, 16/17; vgl. Joël 3:1/2*), zeggen "Godsspraak van de man met het open oog (= helderziendheid m.b.t. de toekomst en Gods plannen); Godsspraak van iemand die Gods woorden hoort (= innerlijke stem als ingevingsvorm) en de gedachte van de Allerhoogste kent; -- die gezichten van de Almachtige schouwt (= tweede gezicht of visioen-begaafdheid) en neerzinkt met ontsluierde blik." Door deze dubbele - auditieve en visionaire - paranormale begaafdheid tekenden zulke 'uitverkorenen' of 'ingewijden' zich af van de tempelpriesters te Jeruzalem, die wel een ambtelijke scholing hadden maar geen mediale begaafden waren, en van het gewone volk dat zijn hetzij mediale hetzij ambtelijke middelaars 'volgde'.

- In het nieuwe testament zet zich die drieledigheid door: er is het zgn. charisma (d.i. genadegave met sociale bedoeling), het 'ambt' (het priesterschap) en het volk van God. M.b.t. de charismatici zegt b.v. S. Petrus (*hand. 2:17vv. // Joël*) :"Ik zal uitstorten van mijn geest (= innerlijk werkende kracht van God) over alle vlees (= mensen): uw zonen en dochters zullen profeteren (= als profeet optreden), uw jonge mannen visioenen schouwen (= 'tweede' gezicht), uw grijsaards dromen ontvangen…". Visioenen, dromen zijn paranormale gaven die empirisch (= ervaringsmatig) iemand afzonderen van degenen die dit niet hebben.

- Overal ter wereld vertoont zich die drieledigheid zij het in andere context. Zo b.v. in de oosterse wijsheids-religies, waarin de 'verlichte' (boeddha), de meditant (yogi) de functie van hoger begaafde vervult; of in de primitieve wereld, waar men de magiër, genezer, sjamaan heeft, telkens nevens priesterfiguren (gebed, ritus, offer) en volk.

Opmerking. - De parapsychologie is een belangrijke hulpwetenschap van de godsdienstwetenschap en de theologie. Haar aandacht richt zich niet op het normale, ook niet op het abnormale, maar op het paranormale. Dit wordt verdeeld in:

1/ paragnosie: d.i. paranormale cognitie (kenprocessen), b.v. helderziendheid, het horen van een innerlijke stem, het schouwen van (tweede) gezichten, waardoor men informatie (inzicht) opdoet;

2/ parergie: d.i. paranormale activiteit (communicatie en interactie; beheersing van materiële en energetische processen), b.v. bij wonderdoeners

(thaumaturgen); Jezus' wonderen zijn parergische fenomenen (genezingen, duivel uitdrijvingen, natuurbeheersing (stormstilling), dodenopwekking e.d.).

GW37

Het paranormale wordt ook nog verdeeld in:
1/ katanormaal: die fenomenen waardoor de paranormaal begaafde of werkende daalt, in zelfbewustzijn en -beheersing en in beheersing van sacrale krachten en in cultuurniveau; zij werken afbrekend; b.v. bezetenheid.

2/ ananormaal: dezelfde fenomenen kunnen ook opbouwend werken: de betrokkenen stijgen in bewustzijn, zelfbeheersing en machtenbeheersing en cultuurniveau.

Omwille van het feit dat miraculeuze en mantische fenomenen 'gevaarlijk' zijn voor het psychische evenwicht, de lichamelijke gezondheid en het morele gedrag, heeft de religieuze mensheid zeer vroeg deze dingen met taboes gebrandmerkt, - iets dat huidige neo-sacralisten meer dan eens vergeten.

Wanneer men dan toch dit terrein betrad, dan werd het esoterisch (eso = naar binnen; afgezonderd van de buitenwereld) beoefend of 'occult' (verborgen voor de publieke opinie en gezag) in zgn. 'mysteriën' of geheime genootschappen, d.i. communes met sacrale inslag die een streng vormingsproces en inwijdingsrituelen voorschrijven aan hun leden. (Occultisme). Men denke b.v. aan de Rozenkruisers.

De openbare of publieke religie werd dan de exoterische religie (exo = naar buiten gekeerd; open voor iedereen).

- Men ziet onmiddellijk het parallellisme tussen medialiteit en esoterisme en volgelingen en exoterisme; - wat niet betekent dat zij identisch zijn.

- De theologie ontstaat gemakkelijk in de 'ambtelijke' sfeer (samen met een of andere catechismus: scholing, logisch verwerken, aan de doorsnee - mens aanpassen is daar aangewezen.

- De structuur 'mediaal/ ambtelijk/ volgeling' ziet men heden ten dage b.v. ook in sommige spiritistische kringen: er is een mediale figuur die met de controlegeest en andere geesten (zielen) communiceert; er is de organisator die de groep leidt, maar zelf niet mediaal begaafd is; er is de gewone spiritist die komt kijken en raadplegen.

- Vaak is de officiële religie zo dat zij een centrale plaats aan de 'mysteriën' inruimt: men denke aan Australische geheime doctrines en rituelen omtrent het Opperwezen (zie het telestisch aspect; p.18vv.); alsook aan de Griekse mysteriën (Eleusis was door de stadstaat overgenomen: Dionusoscultus (meer esoterisch); Orfisme, dat in de vijfde eeuw ACN in Athene opkwam; -- vooral de latere (hellenistische) mysteriën uit Frygië (Kubele en Attis), Egypte (Isis en Osiris), Perzië (Mithra) hadden een zeer grote aanhang over het hele Romeinse imperium.

Opmerking. - Gezag en vrijzinnigheid in religie.
Er zijn types van religie:

gezagsreligies vrijzinnige (liberale) religies

Het al of niet aanvaarden van vrij onderzoek scheidt de twee, hetzij in de Griekse zin (vooral vanaf de filosofie en de sofistiek) hetzij in de moderne zin (vanaf de Renaissance en de Aufklärung). - In gezagreligie is rechtzinnigheid (rechtgelovigheid; =/ oprechtheid) of orthodoxie de regel: wat de traditie, het gezag voorschrijven, is regel. - In vrijzinnige religie zijn deze voorwerp van persoonlijk onderzoek.

GW38

Opgemerkt zij dat vrijzinnigheid (a-priori-methode en/of methode van uitwendige duurzaamheid van Peirce), behalve in Grieks-wijsgerige of - sofistische kringen of in moderne renaissancistische of verlichte kringen, reeds aanwezig is vroeger: anomiekers (niet- aangepasten) en religiestichters zijn daar een bewijs van. Men denke aan de enorme moeilijkheden en vervolgingen waaraan dezen blootstonden.

- Hier moet het koppel 'prohibitief (ook: 'repressief) / 'permissief' ingevoerd worden.
Er zijn gemeenschappen die het andere en het nieuwe stelselmatig verhinderen, onderdrukken; er zijn er die het toelaten, bevorderen. Deze laatste zijn het ideaal van hippies en nieuw - linksen. Zij beantwoorden aan verregaande vrijzinnigheid.

- Deze tegenstelling loopt parallel met de twee hoofdtypes van economie:

Geleide economie vrijemarkteconomie.

In een permissieve maatschappij (en religie) is er vrije markt, waarop men allerlei religie mag aan de man brengen; in de repressieve niet.

-- Men knope hiervoor aan het Polynesische koppel moa/ noa aan: moa is parallel aan geleid; noa aan permissief.

-- Sedert het tweede Vaticaans concilie heeft het oude repressieve katholieke stelsel met een groeiende 'vrije markt' (vrijzinnigheid, permissiviteit) af te rekenen: seculair vrijzinnigen buigen de religie om in politieke, nieuw-linkse zin; neo-sacraal vrijzinnigen in de zin van Jezusbeweging en pentekostalisme, van oosterse religies, van paranormaal geïnteresseerde occultismen. - Daartegen stellen de zgn. fundamentalisten (die de fundamenten der overgeleverde religie willen veiligstellen) of integristen (integralisten: die de integriteit of ongeschonden gaafheid der religie willen bewaren) zich op. - Alle huidige religies hebben met deze tweedeling af te rekenen.

2.5.3.5. Manisme (voorouderverering).

Na het naturisme met zijn (sterk astrale) mythologie en het fetisjisme was het manisme de derde grote negentiend-eeuwse theorie over het ontstaan van de religies.

- Vgl. *Herbert Spencer*, positivistisch socioloog in de lijn van Comte, zette dit uiteen in *Principles of Sociology*, London, I, 1876, hoofdstuk XX. Een ander ik leeft na de dood voort; riten worden t.o.v. dat ander ik gepleegd, ook na de uitvaart; deze groeien uit tot manisme (georganiseerde dodencultus); daaruit zondert zich de cultus der Grote Voorouders af, vooral diegenen die de leiders waren van een veroverend volk. -- Daaruit leidt Spencer alle andere religieuze fenomenen af. –

Kritiek:

(a) de archaïsche culturen kennen een duidelijk oer-monotheïsme gepaard aan een zeer weinig ontwikkeld manisme;

(b) de inboorlingen maken streng onderscheid tussen vergoddelijkte voorouders en natuurgoden, althans in algemene regel: zij stellen. Deze laatsten duidelijk boven de voorouders;

(c) de intense vooroudercultus is duidelijk van latere datum. –

Ondertussen is het klaar: het manisme is zeer verspreid.

GW39

- De basis van het manisme is het geloof aan een voortlevende ziel (animistisch aspect). De verhouding - en dat is het sociologisch aspect dat wij hier vooral bekijken - is tweevoudig

(a) in Afrika overheerst een nauwe relatie tussen levenden en zij die zijn overgegaan: zij zijn in het dorp zelf gesitueerd; liefde is de houding t.o.v. de doden;

(b) in Azië domineert de verre verwijdering van een 'dodenrijk', ver van de aardse woonplaats; vrees is de houding t.o.v. de afgestorvenen.

- Overal waar dodencultus is, gaat men ervan uit dat de doden de levenden nodig hebben en dat zij de levenden kunnen ofwel helpen (iets totemistisch, als men wil) ofwel benadelen (vandaar de vrees die er steeds mee gemoeid gaat, zelfs in Afrika).

Gevolg: waar het hiernamaals als lotsverbetering opgevat wordt t.o.v. deze aardse bestaanswijze ('hemel'), daar is weinig of geen manisme; - waar lotsgelijkheid of – verslechtering verbonden wordt met hiernamaals, daar bloeit manisme; - wat op de medemenselijke motivering van het manisme wijst ('vagevuur').

- Nawerking: Behalve de sfeer van onze uitvaarten en de rouwtijd erna samen met die van Allerzielen en Allerheiligen, leeft de gemeenschapsidee (vooral Afrikaans type) na in de zgn. "gemeenschap der heiligen" de strijdende, de lijdende en de zegepralende Kerk maken een grote sacrale gemeenschap uit (die iets totemistisch heeft: hulp, identificatie). Ook onze hemel- en vagevuuropvattingen zetten die oeroude traditie voort; - tenzij waar de seculaire theologie ze vernielt. Dit alles is het voorwerp van de zgn. christelijke 'eschatologie' of leer der 'eschata', uitersten.

- Hier is het de plaats om over de 'dema' s' te spreken. Adolf E. Jensen (1899/1965), directeur van het Frankfurter Frobenius-Institut, voerde deze term in. Het woord stamt uit de taal der Marind-Anim (Nieuw-Guinea). Het betekent 'voorvader'.

De mythologie van de Marind-Anim (alsook van de Wemale (West-Ceram), de Khond (India), stammen in Zuid-Rhodesia, de Oeitoto, de Mexicanen, de Peruanen) vertelt dat "in den beginne" (de zgn. oertijd) een dema gedood werd en opgegeten. Uit de resten van zijn lichaam hebben zich de cultuurplanten

en de dieren ontwikkeld. Zo b.v. de kokos-dema, het oertijdwezen waaruit zich de kokospalm ontwikkeld heeft, die vooral groeit op koraaleilanden en kustzomen van de Stille en de Indische Oceaan, - een zeer nuttige plant. Zo'n dema is dus een cultuurbrenger (ook cultuurheros - heros = halfgod, een meestal van goddelijke afkomst opgevatte mens die na zijn dood vergoddelijkt werd -; de Duitsers noemen hem ook Heilbringer, heilbrenger; cultuurbrengers zijn veroorzakers (Urheber) van de cultuur van een volk, b.v. zijn planten waarvan het leeft, zijn dieren, zijn gebruiksvoorwerpen, zijn klederdracht).

- Zoals in alle mythologie wordt het zgn. oer-gebeuren in een jaarlijkse liturgie 'herinnerd'. De oertijd (het 'begin') betekent immers iets tweevoudig:

GW40

a/ het duratieve beginsel waaruit, doorheen de hele geschiedenis, - desnoods alles, als nl. het beginsel in kwestie het heelalbeginsel is-, ontstaat; - duratief - wat duurt, voortdurend, ononderbroken -; beginsel = abductieve reden of grond, dat wat verklaart waarom of hoe iets er is-;

b/ het inchoatieve begin(se1), d.i. het historische begin, het eerste feit in een hele (diachronische) reeks feiten; - inchoare = beginnen, de eerste maal verwezenlijk. Welnu, de jaarcyclus herhaalt de eerste en de voorafgaande feiten - zet het inchoatieve begin voort en dit vanuit het oerbeginsel, d.i. het duratieve principe dat telkens weer verwezenlijkt wordt in de afzonderlijke diachronische feiten.

- De cultus als liturgie, d.i. de verzameling der rit(uel)en, - beeldt het 'begin' - in de tweevoudige betekenis - uit en stelt het tegenwoordig, - paradigmatisch (uitbeelden, nabootsen in symbolische vorm) en syntagmatisch (de nabootsing of imitatie, - 'mimèsis' zou Plato zeggen - is, door participatie - wat Plato 'methexis' zou noemen tegenwoordig stelling, aanwezigheid van het herhaalde en uitgebeelde).

- Dit gebeurt hier als volgt: een mens - meestal een meisje dat met alle deelnemers seksuele omgang heeft - wordt, zoals, in den beginne, de dema, gedood en opgegeten. De beenderen - de eetmaalresten - worden onder jonge palmbomen begraven als 'onderpand' van vruchtbaarheid (vruchtbaarheidsritueel).

Deze demaliturgie heeft, aldaar, de Hemelgod op de achtergrond gedrongen (deus otiosus), zodat de indruk ontstaat dat hij er nooit was voordat de dema's er waren. Het oermonotheïstisch element is dus op de achtergrond geraakt.

-- Westerse mensen spreken van 'seksueel misbruiken' van het meisje in kwestie; maar men moet opletten: 'seksueel misbruik' is in zo'n beschavingen moa, niet vrijgegeven ('Het staat u niet vrij te …"); tenzij bij uitzondering om de kokosdema sacraal te vieren; dan is het 'noa' en dus zedelijk goed.

-- Onze eucharistie als eetmaal ('Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt') is een verre nawerking van zo'n archaïsche sacrale participatiemaaltijd.

-- De dema's zijn geen echte godheden, maar voorvaders (stamvaders, heroën of helden, cultuurbrengers, 'veroorzakers'), en wel bij landbouwvolken.

2.5.4. De semiotische reductie der religie.

Methodologisch richt de aandacht van het beschrijvende bewustzijn van de fenomenoloog zich niet meer naar het object of het subject (individueel of collectief), maar op de verwerking (door het subject) van het object en de expressie ervan (door het subject weerom en ook van het subject dat er zich in blootgeeft). Het bewustzijn van iets is steeds een symbolisering ervan: het zet om, vertaalt, vertolkt het gegeven in artificiële tekens (gedachtetekens, taaltekens, materiële tekens).

- Hegel zou zeggen dat het 'onmiddellijke' (immediate') Gg 'vermittelt' (vermiddellijkt) (versta: omgezet in iets anders, nl. symbolen die het weergeven en ernaar verwijzen) wordt (mediatie). - Peirce zou zeggen: een Quality (// onmiddellijk, onverwerkt) wordt, ddankzijRelation (// ontmoeting, ervaring), Sign (// Middellijk, mediaat, vertolkt, symbool).

- Wij behandelen de denkbeelden (gedachtetekens) en de taaltekens samen (denkinhouden en spreektekens gaan hand in hand). Daarna behandelen wij de uitwendige symboliseringen.

GW41

Samengevat: 1 (denkbeelden), 2 beeldspraak, 3 uitbeelding, - ziedaar de twee, drie aspecten van de semiotiek (de denkbeelden) staan voorop maar tussen haakjes, want zij zijn uitgangspunt maar slechts te vatten doorheen de (beeld)spraak en de uitbeelding.

2.5.4.1. Religieuze beeldspraak.

- De religieuze beeldspraak is wellicht het best te vatten in dat spreken dat 'religie' het zuiverst uitdrukt, nl. het gebed. Natuurlijk, er is één stam waar niet met zekerheid een spoor van bidden is te vinden nl. de Andamanezen. Maar overal elders is bidden aanwezig Weerom, echter, op meer dan één manier:

(i) zuiver innerlijk - vaak onder samengebalde en gespannen aandacht - bij de oudste Eskimo's, bij sommige Algonkins, bij de Semangs en de Bosjesmannen: hier is, natuurlijk, van beeldspraak geen sprake;

(ii) gebarengebed - moeilijk onderscheidbaar uiteraard - bij de Semangs, de Wiradjoeri- Kamilaroi (Z.-O.-Australië), de Yoein;

(iii) ongeleed zingend gebed bij de Bamboeti (men vergelijke dit met het 'om' der yogi's);

(iv) informeel en spontaan gebed - eveneens moeilijk onderscheidbaar - bij de Negrito's (Filippijnen), de Yamana en Halakwoeloep (Vuurland), de Batwa (Rwanda), de Bosjesmannen;

(v) ontwikkeld gebed (in allerlei graden en varianten, natuurlijk): hier is het spreken de vorm waarin het gegoten is; de simpelste vorm ervan is het zgn. 'schietgebed'.

- "Als de Yamana-familie een langere tocht gaat aanvangen, staat de huisvader wel reeds op tijd op van zijn legerstede, gaat aan de ingang van zijn hut staan en kijkt gefronst naar de wolken of de windrichting. Is schoon weer op komst, dan zegt hij tot zijn God: 'Ik dank u, Hidabuan, omdat gij ons gunstige wind overgezonden hebt!" Zijn de vooruitzichten echter eerder ongunstig, dan zegt hij met onmiskenbare innigheid: 'Hidabuan, gij weet toch dat wij willen verder trekken: wees ons goedgezind en schenk ons goed weer!" (*M. Gusinde, Zur Ethik der Feuerländer*, in Settimana..., 1926, 161) - Wij verwijzen ook naar de berouwvolle gebeden hoger aangehaald (16 b.v.).

- Wat valt op? Dat de taal die gebruikt wordt, woorden bezigt die niet zo onmiddellijk 'zin' (betekenis) hebben: Ta Pedn, Hidabuan - waarmee zij het Hoogste Wezen aanduiden; 'ik werp mijn schuld naar u' (wat voor 'werpen' is dit? -- welke 'schuld' is dit?); 'grootmoeder hierboven' (wat voor betekenis heeft 'grootmoeder' hier? -- wat is 'hierboven'?)

- Er is klaarblijkelijk een 'eerste' betekenis (het onmiddellijk hoorbare klinken (Ta Pedn, Hidabuan); de zicht- en tastbare zin van alle dagen (werpen naar, schuld, grootmoeder, hierboven b.v.) -- de eerste instantie der taal --; maar er is een overdrachtelijke betekenis -- de tweede taalinstantie Relatie (Betekenis 1 , Betekenis 2) overdracht.

GW42

Nemen wij als voorbeeld het woord dat *P. Ricoeur (Finitude et culpabilité)* analyseert: 'schuld' begrepen als vlek. Vlek is - in eerste instantie - een bemodderde voet, een vuile hand, enz. (de zgn. 'profane' Bt). Het religieuze taaleigen gebruikt hetzelfde woord (spreekteken) -maar de profane denkinhoud wordt overgedragen op een ander, maar gelijkaardig vlak: zo b.v. wanneer de katholieke kerk spreekt van 'onbevlekte ontvangenis' (d.i. zondeloze ontvangenis). Door die 'overdracht' echter verandert, minstens gedeeltelijk, die denkinhoud, het denkbeeld dat achter het woord schuilgaat.

- Nadere ontleding:

Fysische vlek: het kleed b.v. is bevlekt, besmeurd; men ziet de plaats waar het vuil erop ligt, de 'vlek' in de profane zin	morele vlek: het geweten, d.i. de innerlijke mens als uitgangspunt van daden, is 'besmeurd', maar in een 'overdrachtelijke' zin: de 'vlek' is 'anders'

- Het betrekkings-theoretisch schema is dat van de analogie:

fysische vlek/ kleed = morele vlek / geweten

Het teken '='slaat op de verhouding, niet onmiddellijk op de vier termen (fys. vlek, morele vlek, kleed, geweten)": zoals de fysische vlek staat tot het kleed, zo staat de morele tot het geweten (dat is de identiteit die al die verschillende termen verenigt). Dit is, overigens, proportionele analogie (proportio = verhouding). Welke verhouding heerst hier? Die van 'bevlekkend' zijn of werken: de vlek bezoedelt het kleed (en ontneemt het zijn 'eer'); zo ook de zonde tegenover het geweten, maar anders, nl. in het domein van het HLG en de AW (sacraal).

- Zo kan men ook 'schuld' (natuurlijk!), 'grootmoeder', 'werpen naar', 'hierboven', enz. in een proportioneel analogisch schema plaatsen.

Opmerking. - Griekse wijsgerige voorbeelden van 'beeldspraak'.

2.5.4.2. Statische voorbeelden

Pythagoras : - het (Grieks begrepen) getal, 'arithmos', is de eerste instantie; getal - en ruimtewiskunde liepen ineen: als men telt met keitjes, dan is één een ruimtelijk allersimpelst element (puntvormig); twee, twee keitjes. verbindbaar door een lijn; drie, drie keitjes, verbindbaar door een lijn tot een driehoek; enz.

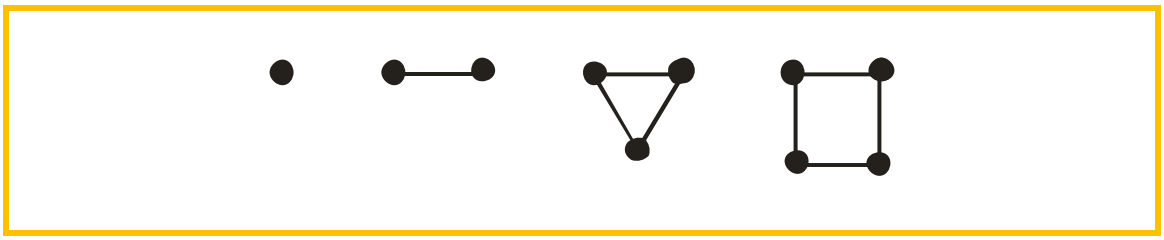

- Wat maakt Pythagoras, door overdracht; daar nu van? (tweede instantie) 'getal' is, bij hem, "essentie', wezensstructuur (alom toepasselijk);

GW43

'Eenheid' (monas, monade) is, bij hem, de volmaakte essentie: het volmaakte heeft als essentie (zijnswijze) de eenheid, begrepen als omvatting van al wat volkomen is;

'Tweeheid' (duas, dyade) is, bij hem, de structuur (essentie) van het onvolmaakte, dat, in zijn ogen, tweespalt vertoont t.o. v. de gesloten eenheid van het volmaakte (de godheid); 'het ene' kan, bij hem, zowel 'getal' als 'eenheid' (monade) betekenen; - is dus dubbelzinnig; --

zo krijgen, door proportionele analogie, wiskundige woorden religieuze betekenissen (arithmologische metafysica);

Plato: sluit aan bij een ander woord 'typos', zegel; het zegel geeft 'vaste vorm en uitzicht' aan een onvaste, wassen materie (gestolde vorm); het 'oerzegel' (archetype, archetupos) is het wezen, de essentie van iets: zoals de zegels de dingen bestempelen, zo ook de essenties of zijnswijzen (maar overdrachtelijk); zij zijn (als) 'zegels':

Zegel/ (wassen) ding	=	essentie/ (om het

even welk) ding

// zoals het getal de gewone dingen karakteriseert, zo ook het overdrachtelijk begrepen getal: zoals ieder ruimtelijk ding een 'getal' (in de Griekse zin) heeft, zo, denkt Pythagoras, heeft ieder ding een overdrachtelijk begrepen getal:

Getal/ (stoffelijk) ding	=	'getal'/ (ieder) ding

Plato noemt het 'eidos', 'idea' (uitzicht) het 'type', tupos, zegel van het ding; -- idealistische metafysica ontstaat daaruit.

2.5.4.3. Dynamisch voorbeeld

Aristoteles, gevoelig voor de beweging en verandering der dingen, sluit aan bij een andere eerste instantie: 'ei, zaad, kiem' staat, bij hem, model voor het (veranderlijke) wezen (of essentie) der dingen; zoals een ei, een kiem, een zaad klein beginnen en zich ontwikkelen tot een volwassen ding, zo ook de 'dunamis' (de potentia, de mogelijkheid of aanleg) van de dingen over het algemeen, b.v. een wetgeving, een mens, enz.

ei/ volwassen wezen	=	'dunamis' (potentie)/ volwassen zijnde

Ieder zijnde heeft ergens een 'zaad', 'kiem', 'eivormig beginsel' en dat noemt hij de 'dunamis' (de wezensaanleg) ervan.

// Men vergelijk met wat de eerste filosoof in Hellas centraal stelt: het 'water' (alles is water) in de zin van bakermat, bodem, ontstaansschoot, waaruit het tevoorschijn komt (Thales van Milete, de eerste Voor-socratische wijsgeer).- Anaximines, in zijn spoor, zegt dat alles 'lucht' is (adem = levend, zelfs bezield en bewust).

GW44

Met deze voorbeelden zijn wij in volle metafysica beland: men ziet dat de metafysica, als de religie of de moraal, beeldspraak gebruikt zo eigen termen schept o.g.v. proportionele analogie. Men kan dit schematiseren als volgt:

Fysische Bt.	***Beeldspraak***	***Abstractie***
Concreet: gewone dagelijkse betekenis eerste instantie	Minder concreet: minder dagelijkse betekenis (althans in de aanvang); aanvankelijke ab. -eerste overdracht; eerste beeldspraak;	Abstract: wijsgerige (en wetenschappelijke) taal positieve wetenschap, wijsbegeerte en theologie spreken zo tweede overdracht; tweede beeldspraak.

NB. De semantische leegmaking (naar het syntactische).

2.5.4.4. Religieuze uitbeelding

De Religieuze uitbeelding (symboliek in de engere zin).
- Wij hebben het hier over die symbolen die niet woorden en taal zijn, maar materiële uitbeeldingen. Laat ons eerst de structuur vastleggen.

Relatie tussen symbool (t1, t2) syntagma ^ paradigma

- De relatie tussen term '1' en term '2' is zowel syntagmatisch als paradigmatisch; dus is zij symbolisch (t1, t2 zijn afgesproken termen, onder verstaan)

- Deze definitie is de algemene definitie, geldig voor iedere symboliek, ook de niet -religieuze. Wij moeten nu de specifiek religieuze symboliek nader bepalen. Dit aan de hand van een voorbeeld.

- Nemen wij de consecratie.

	t2
t1 Christus	Het verhaal van de priester van Christus' aardse en verheerlijkte leven (waarvan de

-geboorte, lijden en dood;
-verrijzenis en hemelvaart

samenvatting onder t1); begeleid door een ritueel rond twee basissymbolen, brood en beker

= ***Syntagmatisch***: - (participatie) // (participata)	R = syntagmatisch: t2 stelt t1 tegenwoordig (m.a.w.: wie geconfronteerd wordt met t2, contacteert, tegelijk doorheen hem, t1.
= ***paradigmatisch*** // (similtudo)	= paradigmatisch: t2 maakt zichtbaar, beeldt af, beeldt uit, tast- en zichtbaar (zowel het verhaal dat juist weergeeft wat er gebeurd is, als de materiële basissymbolen, brood en wijn die lichaam en bloed, d.i. leven, van Christus bedoelen, en het ritueel dat ze bewerkt)

- Alle sacramenten en sacramentaliën, alle liturgieën (met de nodige variatie, natuurlijk) hebben deze grondstructuur, - althans als zij niet seculair opgevat worden (wat de seculaire theologieën nu doen; iets wat op uitholling neerkomt).

GW45

Samengevat:

een religieus veruitwendigend symbool is een tegenwoordig stelling van een sacrale realiteit d.m.v. haar materiële en rituele uitbeelding, die zodoende zowel nabootsing (mimesis, zou Plato zeggen) als deelneming (methexis, platonisch) is of, in thomistische termen: similitudo (gelijkenis, imitatio) participata (deelgenomen, in contact met het wezen zelf van het afgebeelde).

- Verder zullen wij zien dat ook de mythe daarvan een toepassing kan zijn. -- Ontleden wij nu, in dat licht, twee andere aspecten van de religie bij de primitieven.

2.5.4.5. Het offer.

Het offer.

- Het offer is een onderdeel van de eredienst of cultus, d.i. alle uitwendige daden waardoor de mens uitdrukt zijn relatie tot het sacrale, inzonderheid het

Opperwezen. Maar deze uitwendige daden hebben een dramatisch karakter, d.i. zij hebben spelstructuur: de mens 'treedt op', 'speelt' voor de sacrale Macht. Ritueel ontstaat daaruit in de mate dat het 'optreden' geijkt wordt en herhaalbaar.

- Zo is het niet verwonderlijk - dat de N.-Amerikaanse Oeitoto-Indianen een sacraal balspel speelden n.a.v. hun jaarlijks oogstfeest t.e.v. de Oervader die zich in de vruchten zichtbaar tegenwoordig stelt; - dat de Pangwe steltlopen en dat de Kajan (Borneo) tollen als eredienst:

- dat dansen uit de eredienst ontstaan is.

- Het offer situeert zich in dat geheel van de eredienst. Althans in de gevorderde culturen.

Maar wat is het op zich? Wij zagen het reeds vroeger: de primitief snijdt zich de kuiten en werpt het bloed biddend ten hemel. (Schebesta, op Malaka) Zonder 'spelende', 'rituele' vormgeving, nog. Simpel. *A. Vorbichler, Das Opfer auf den ältesten uns erreichbaren Stufen der Menschheitsgeschichte*, Wien (Mödling), 1956, bestudeerde precies dat simpele stadium van offer.

Volgens Vorbichler is het offer een vereringsdaad waarin de mens zijn volkomen afhankelijkheid legt t.o.v. het Opperwezen, en wel door het leven zelf - en niet de stoffelijke waarde van het aangeboden offervoorwerp - aan te bieden als offergave. Hoe zoiets begrijpen?

- De natuurmens kent praktisch geen hoger waarde dan het leven. De grondbehoefte, om met de functionalist Malinowski te spreken, is behoefte aan leven en het levensnoodwendige. Alle andere dingen zijn functioneel, d.i. spelen een rol, in dienst van het leven. Voortplanting, grondgebied, gezondheid, vereniging, beroep, aanzien, - alles is gezien in - 'functie' van 'leven', en wel van levenskracht (dunamis): leven = f (levensfactoren).

- Welnu, hier speelt symboliek een eerste rol: de Pygmee b.v. beschouwt hart, lever en maag van een antiloop als lekkernij en offert ze aan het Hoogste Wezen; de Samojeed en de Korjaak offert (het merg in de) beenderen; maar al deze 'speciale' delen en organen worden door hen als de zetel van het leven beschouwd. De gekozen voorwerpen verzinnebeelden dus (stellen zichtbaar tegenwoordig) de hoogste waarde, leven.

GW46

- Maar er is een tweede symboliek: het leven wordt gezien als bezit van het Opperwezen, - bezit dat Hij als gave gegeven heeft aan de mens; in en achter en boven het leven ziet de prilste mensheid het Opperwezen als veroorzaker en gever. - Welnu, in het offer 'geeft zij dat gekregen leven aan de gever terug'. Het is een daad van erkenning van de oorsprong. Zodoende duidt het offer de oorsprong van het leven aan. Deze oorsprong situeert de primitief in het HLG en de AW; hij is sacraal. Het Opperwezen, in het verborgene van de hemel, is de oorsprong.

- Het leven is niet allereerst 'aan' de mens, maar 'van' God. Hij beschikt erover in eerste instantie. Maar voor de mens is het moa, niet zomaar ter beschikking.

Dit is de morele zijde van de oorsprong. Deze 'ordent' het leven, maakt het ondergeschikt aan regels normen, door het Opperwezen bewaakt. Wie deze orde (kosmos) als noa, ter beschikking, beschouwt, vergrijpt zich aan een sacrale orde. Zo wie moord bedrijft (Kaïn); wie echtbreuk pleegt, diefstal begaat, zijn werk niet doet als volwaardig stamlid, enz. (Men bezie de lijst der levensfactoren). -- Het offer kan dus - en meestal is het ook zo - het berouw uitdrukken over die toe-eigening tegen de wereldorde in: wat ten onrechte als noa werd beschouwd, wordt weerom, in het offer, als moa bevestigd. Zo de Semangdwerg die zijn bloed werpt en zijn schuld belijdt. Dit is het boete-element. Boete is herstel van orde.

Samengevat:

'Kracht' (dynamistisch element), vooral begrepen als levenskracht, maar dan deze als eigendom en gave van de hemelgodheid (oermonotheïstisch element). - Ziedaar het uitgangspunt; het offer drukt uit, symboliseert die situatie, die orde van zaken. Zo is offer symbool, uitbeelding van wat de primitief denkt (en, langs zijn gedachten om, van de wereldorde zoals hij ze ziet).

Het eerstelingenoffer (waarschijnlijk het oudste type van offer) van de vruchten, het dierenoffer, het zoenoffer van het eigen bloed, het dierenoffer zonder bloedvergieten, - ziedaar de vele vormen.

- Hier blijkt het verschil in houding (zie hoger) tussen religie (offer) en magie: de magiër treedt beheersend op t.o.v. de kracht, resp. levenskracht.

- Hij treedt op als beschikker erover; - wat niet noodzakelijk antireligieus hoeft te zijn: God gaf immers de kracht (van leven) en stelde ze ter beschikking van de mens (binnen de orde van het heelal).

- Hier worden brood en wijn als symbolen van lichaam en bloed (leven en levenskrach in de eucharistie) begrijpelijk. Het bloed is de ziel, het leven, de levenskracht van het lichaam. -- Met op de achtergrond, althans in verre graad, de dema.

2.5.4.6. De kunst.

F. Olbrechts, Kunst van vroeg en verre. Davidsfonds, Keurboeken, 1929/2. Dit werkje van een leerling van Franz Boas, Columbia University, New York, blijft waardevol. Voorstellende (plastische) kunst, poëzie, muziek, dans: waardoor zijn deze gekenmerkt?

GW47

Zij verraden 'inspiratie' (bezieling), niet enkel religieuze, maar evenzeer profane. Naar dat is niet specifiek artistiek (esthetisch): bezieling steekt ook achter arbeid en spel. Men onderkent kunst der primitieven aan haar techniek: zij is, aristotelisch uitgedrukt, 'poièsis', creatio, schepping; maar dan schepping met volgende kenmerken:

a) herhaling van eenzelfde motief (onderdeel) - zo b.v. is ritme zo'n voorbeeld van herhaling, maar op motorisch terrein -;

b) stilering van het natuurobject: er is de natuurlijke vorm van iets, voordat de mens erin ingrijpt; - de primitieve kunstenaar versimpelt graag de grillige natuurlijke lijnen (overzichtelijkheid); - die versimpeling neemt graag geometrische vormen aan (althans benaderingen ervan);

c) stijlgebondenheid: de primitief volgt graag een stijl die aan de traditie gebonden is; een vast vormgevingspatroon volgt hij graag doorheen alle varianten die hij eraan geeft; dit is het moa-element in het noa gedrag;

d) - het meest karakteristieke blijkt te zijn de symmetrie, d.i. het evenmatig uitwerken van de motieven (kunstonderdelen): 'even' en 'maat' zijn de bestanddelen (Olbrechts, 33). D.w.z. dat een middenpunt genomen wordt als vertrekpunt en dat een evenmatige of symmetrische relatie vandaar uit opgebouwd wordt:

1234567891 0 1234567891

het aantal maateenheden langs beide zijden van het uitgangspunt moet streng hetzelfde zijn (identiteit); zoniet is het interval niet symmetrisch vanuit 0.

- Achter dat alles, vooral achter het houden van een gelijke maat, staat de wereldorde-idee. Niet alleen is de kosmos ernstig; hij is ook schoon en die schoonheid ligt allereerst in de symmetrie. Dit brengt ons tot heilige zoals Rud. Otto het definieert: tremendum et fascinans, boeiend.

- 'Formgeschichte', vormgeschiedenis heeft als centraal gegeven de zogenaamde (vaste) traditionele vorm waarin een kunstwerk gegoten wordt: het geijkte karakter der primitieve kunst is een ideale aanleiding tot vorm-historisch onderzoek.

- Zie ook: *F. Adriaens e.a., Kunst van Altamira tot heden*, Antwerpen, 1971, vrl. Deel V (Niet-Europese kunst) en deel I (Kunst in de Oudheid).

2b. *Schoonheid (symmetrie) en afwijkingen van schoonheid.*

- De ernst van de wereldorde geeft er de heiligheid van; de harmonie (// symmetrie) de schoonheid. Toch zijn er twee afwijkingen, het Opperwezen en de trickster. Dit kunnen wij in een differentiaal (reeks termen van negatief naar positief) schematiseren:

Opperwezen	schoon	trickster
'Verheven'		'lelijk'
(Subliem)		(komisch / tragisch)

- Bij de Eskimo's bidt de sjamaan, "terwijl hij zich in alle stilte op Sila (Hoogste Wezen) concentreert" (*Schebesta, Oorsprong...*, 161). Van een losstaand geval (Togo) afgezien, bestaan er in heel Negro-Afrika geen beelden of plastische voorstellingen van het Opperwezen "God is onzichtbaar, en iets onzichtbaars kan men niet uitbeelden", zegt Zwart Afrika (*Schebesta*, 180vv.). -- En in de klassieke Oudheid maakten de Israëlieten geen beelden van Jahweh en vereerden de Pythagoreeërs God (de Monade) door stilte en zwijgen.

GW48

- Waarvandaan in archaïsch en antiek kader, deze leemte, deze afwijking? De reden is: het Opperwezen, resp. Jahweh of de Monas zijn verheven

(subliem, Erhaben), d.i. - boven iedere ‘vorm’ (die eindigheid en begrensdheid zou impliceren). -

- boven iedere ‘grens’ (die beperktheid zou betekenen). - Als er dus van ‘schoonheid’ sprake is bij het Verhevene Wezen, dan is het een vormloze - niet - uitbeeldbare en slechts in stilte volkomen te waarderen - alsook oneindige schoonheid.

Vormloos - oneindige schoonheid is verhevenheid. Zowel vorm als schaal worden overschreden (transcendentie). - Vormloos, hierdoor te veel aan ‘vorm’!

- De trickster is de tegenvoeter: hij is lelijk (vormloos in de zin van zonder schone vorm), een dwergfiguur, tragikomisch: zowel naar vorm als naar schaal is hij de tegenvoeter van het Hoogste Wezen. Men denke aan de middeneeuwse uitbeeldingen van de duivel (met bokspoten en hoorns, wanstaltig). - Vormloos, hier, door te weinig aan ‘vorm’!

- Kunst is semiotisch interessant omdat zij uitbeeldt Wat de mens denkt en, meteen, de wereld zoals hij hem denkt: de kunstenaar projecteert in de materie zijn denkbeelden. Omgekeerd, het kunstwerk drukt uit, is expressief. Wat de kunstenaar denkt, zijn wereld uit er zich in, is erin weerspiegeld.

- Zo b.v. is symmetrie een voorbeeld van harmonie, die het wezen van schoonheid is; deze zelf is eigen aan de wereldorde. Die wordt weerspiegeld in het kunstwerk.

- Maar ook de afwezigheid ‘spreekt’, ‘drukt uit’, nl. daar waar het het Opperwezen (Jahweh die mag genoemd worden, de Monas) geldt, dat niet uitdrukbaar is.

=/ Slechts de latere polytheïsten zullen de goden, ja de Oppergod (die slechts gedeeltelijk de kenmerken van het opperwezenkenmerken heeft) uitbeelden: ontstaan uit de versmelting van helden en natuurdemonen, zijn zij immers niet meer ‘verheven’ naar vorm en schaal. Die polytheïstische kunst ‘spreekt boekdelen’ over de gedachten van die cultuur, (haar ‘semiotische waarde’!).

Zo verstaan wij Hegel’s definitie: “Kunst ist das sinnliche Scheinen der Idee” (het zintuiglijk zich tonen der idee).

2.5.4.7. Religieuze wijsheid.

Na de beeldspraak en de (stoffelijke) uitbeelding (symboliek in de engere zin) staan wij stil bij de denkbeelden, de denkinhouden. 'Wijsheid' is de verzameling en het stelsel van de denkbeelden.

- Zij zegt ons wat de mensen denken over zichzelf en de wereld. Zij is wijsheid in de zin van rustig overgeleverd inzicht. Enthymematische wijsbegeerte en wetenschap (voorwetenschappelijk en voorwijsgerig). Als Pater *Basile Tanghe* aan de Ngbandi (Oebangi-Oeële) vragen stelde naar het waarom, zegden ze: "Wij weten het niet. God heeft dat zo aan onze voorvaderen gezegd". (*De Slang bij de Ngbandi*, Brussel, Goemaere, 1919, blz. 51). Zo'n wijsheid is tweevoudig: gnomisch (spreekwoordelijk) en mythisch (verhalend).

GW49

Gnomische wijsheid. (Spreekwoordelijk)

Grieks: Gnomè = spreuk; aforismos (aforisme) = losstaande uitspraak.

- In India hebben wij b.v. de soetra's, teksten van een aforistische stijl, plechtig of privaat, zuiver religieus of half juridisch; - een onderdeel van de Veda's.

- In Hellas hebben wij de zgn. Zeven Wijzen, die de voorlopers - waren der eigenlijke wijsgeren. Spreuken in de volgende stijl:

- "Ken u zelf" : uitgangspunt van die spreuk is de zgn. hubris, grensoverschrijding; wie een overtreding begaat, haalt zich een ingreep der goden op de hals die ondergang betekent, desnoods; "ken u zelf" betekent: wees u bewust van de grenzen (van het geluk), u door de onsterfelijke goden en het Noodlot toegemeten; -

-- achter dat alles steekt de Griekse idee van kosmos, harmonie, waarin ieder van ons zijn plaats heeft en binnen wier kader iedere storing een immanente sanctie oploopt;

- "Meden agan" (Ne quid nimis, Lt.; mesure dure, Fr.; letterlijk: 'niets te veel'): zelfde uitgangspunt als "Ken uzelf"; analoge betekenis: overschrijd geen grens!

- de Griekse tragedie ligt in kern opgesloten in zulke spreuken.

- Maar reeds veel vroeger dan de Zeven Wijzen hebben Homeros en, later, Hesiodus een rijke gnomische wijsheid achtergelaten; zo b.v. wemelen de Ilias en de Odusseia (Homerus) van spreuken: 'Het ijzer verlokt uit zichzelf de man' (het ijzer, d.i. het uit ijzer gesmede zwaard 'attributieve analogie), is een

verzoeking voor de ridder (‘man’), vooral in beschonken toestand); - aldus Odysseus tot zijn zoon voor de grote afrekening.

- Feitelijk zijn gnomen onderdelen uit een veel groter geheel van inzichten, maar deze laatste zijn er enthymematisch in aanwezig. Het verdere doordenken en expliciteren legt de rest van die samenhang bloot.

Mythische wijsheid. (Verhalend)

Gr. Muyhos = verhaal; muthikos = mythisch; muthiologia = mythologie (zowel het geheel der mythen als de theorie der mythen, of, eerder nog, het vertellen der mythen); muthologos = mythenverteller.

- In de cultuurgeschiedenis en de godsdienstwetenschap is mythe een verhaal dat sacrale inhoud bevat, - inhoud die nog het best met ons ‘gewijde geschiedenis’ is weer te geven. Het verschilt van de ‘legende (heilige), de sage (held), b.v.: ook van het sprookje, dat meer dan eens verwaterde mythe is.

=/ In de psychiatrie heeft het pejoratieve betekenis. Een mythomane is iemand die imaginaire verhalen uitvindt om zichzelf in het gunstige daglicht te stellen (men is er de ‘heldin’ in!); - wortel van zoiets is b.v. de frustratie (teleurstelling inzake eigen kunnen);

- men verwarre ‘imaginair’ (louter denkbeeldig) niet met ‘fantastisch’ (de verbeelding weerspiegelend); de echte mythe (godsdiensthistorisch) is fantastisch (rijk aan verbeelding), maar niet imaginair (verzinsel).

GW50

2a. - Om te begrijpen wat ‘mythe’ is, moet men uitgaan van het feit “que la majorité des actes accomplis par l’homme des cultures archaïques n’ est, dans sa pensée, que la répétition d’ un geste primordial accompli au début du temps par un être divin ou par une figure mythique.” (*Eliade, Traite*, 41/42). De meerderheid van wat de mens van de oer-cultuur doet, heeft, in zijn ogen, maar ‘zin’ in de mate dat hij een zgn. ‘transcendent model’ (= archetype) herhaalt en mee voltrekt (paradigma ^ syntagma).

-

Dit, op zijn beurt, heeft een ontologische betekenis: voor de oermens heeft het transcendente voorbeeld unieke werkelijkheidswaarde. Is echt ‘werkelijk’, niet niets, dat wat, in den beginne, voorgedaan werd voor altijd. Gevolg; wil hij niet in het niets terecht komen, dan moet hij (paradigmatisch) navolgen,

herhalen, wat werd voorgedaan en (syntagmatisch) het mee - voltrekken (door participatie). Vgl. Eliade, ibidem, 42.

NB. - 'Geste primordial' = oer-gebeuren, oorspronkelijk gebeuren. (// Geest)

= Welke is de omvang van de verhaalstof der mythe? Deze kan zowel statisch (synchronisch) als dynamisch (diachronisch) getypeerd worden.

Statisch:

de mythe heeft het over de zgn. 'oorsprong' (nl. de eerste oorsprong) van het zijn (= alles); dit wordt gemakkelijk geschematiseerd in volgende drieledigheid:

wereld - kosmo-gonisch aspect (kosmos + gonia, wording)
mensheid- anthropo-gonisch aspect (anthropos, mens)
goden- theo-gonisch aspect (althans bij de polytheïsten);

Dit laatste aspect wordt gewoon het theologisch aspect in het oer-monotheïsme of het later monotheïsme (Israël, Zoroastrisme, Echnatonreligie): van een 'gonia', voortbrenging en wording is bij het Opperwezen geen sprake; het is zelf bron en oorsprong van wereld en mens.

// Men ziet dat de traditionele driedeling van de metafysica in kosmologie, antropologie (// rationele psychologie) en theologie mythisch van oorsprong is.

Dynamisch;

De mythe heeft het over de gang, ontwikkelingsschema, dramatiek, van de geschiedenis (de 'tijd'); dit wordt gemakshalve geschematiseerd in volgende drieledigheid: aanvang, begin - archè - logisch aspect (archè = begin)

Verwikkelingen, keerpunten - kairo - logisch aspect (kairos = keerpunt, verwikkeling) afloop, einde- eschato - logisch aspect (eschaton = laatste, afloop, einde, uiterste)

// Men ziet dat dit schema, het schema der gewijde geschiedenis, oeroud is, maar tevens actueel: paradijs (gouden aanvangstijdvak), zondeval (verval)

en (hoop op) herstel en verlossing (wereldeinde) zijn in de primitieve, antieke, middeneeuwse, moderne en hedendaagse (Marx, Nietzsche, Freud b.v.) geschiedenisopvattingen schering en inslag. Dat is dynamische metafysica. Haar schema is oeroud.

// "In het begin en nu en altijd; en in de eeuwen der eeuwen der eeuwen",- zo eindigt ons "Eer aan de Vader en de Zoon en de H. Geest" : deze perspectief is die van de mythe; zij toont de dimensie waarin de mythologie en, in haar spoor, de metafysica alles gesitueerd heeft.

GW51

- De mythologie van een stam of een volk of een cultuur is zowel verzameling als systeem van wat 'is', het zijn, zowel synchronisch als diachronisch. Dat betekent dat het denken zich daarin uitdrukt in zijn volle omvang. Daardoor overschrijdt de mythe de sage, de legende en het sprookje - die er wel kunnen mee verweven zijn, zoals de Oedipussage met de Griekse mythologie verweven is : Oedipus b.v. heeft een hubris begaan (onbewust huwelijk met zijn moeder); de wereldorde (Moira, de goden) eist zijn tragische ondergang.

Opm.- Ontologie antwoordt op de vraag "Met wat zal de mens rekening houden: met een gedeelte van de werkelijkheid of, in beginsel althans, met alle werkelijkheid?" -- De mythologie is een eerste, 'fantastische', fantasierijke ontologie, waarop, later, een logisch verantwoorde, 'rationele' ontologie zal volgen. - De mens zal niet enkel met de voorgrond van het alledaagse leven, maar ook en niet het minst met de zgn. 'achtergronden' van leven en wereld rekening houden.

2b. - Het hele zijn, goddelijk, menselijk en kosmisch, - de gehele geschiedenis, verleden, heden en toekomst, 'wortelt' in een 'transcendente' oorsprong, - ziedaar de boodschap van de mythologie. Laat ons dit nu betrekkings-theoretisch nader omschrijven. Daartoe voeren wij het koppel transcendent-immanent, overschrijdend, 'boven'-wezig - eigen, 'in'-wezig, in. *Otto Willmann, Geschichte des Idealismus*, III, 1036, noteert dat in de metafysica dit koppel (//choriston, überschreitend, hinausliegend; // enuparchon, eingegangen, innewohnend) gebruikt wordt i.v.m. vijf verhoudingen:

- God is transcendent (en op zijn wijze immanent) t.o.v. het eindige;

- de ideeën, verstaan als van alle eeuwigheid vooraf bestaande modellen der dingen, zijn, als 'beginselen', d.i. voldoende redenen of gronden voor de abductieve en inductieve geest, zijn transcendent (en tegelijk op haar manier immanent) t.o.v. de dingen; (// vormen, Ar.; getallen, Pythagoras)

- de menselijke geest is transcendent (en op zijn wijze immanent t.o.v. het menselijke lichaam;

- de idealen, nl. de geestelijke waarden die opgave, eis en geluk betekenen, zijn transcendent t.o.v. de geestes-activiteit die ze te verwezenlijken heeft (en eraan immanent op hun wijze);

- de kenobjecten, d.i. dat wat gekend wordt, zijn transcendent (en toch op hun wijze immanent) t.o.v. het subject; evenzo de wilsobjecten (maar dan niet m.b.t. het kenvermogen maar tot het streefvermogen).

- ***Samengevat:*** de hele klassieke metafysica heeft hier haar gebinte.

- In feite beantwoorden 'transcendent'/ 'immanent' aan 'uitwendig (extern) en 'inwendig (intern)', maar met dien verstande dat het koppel "hoger/ lager" erin vermengd wordt: het transcendente is hoger (volmaakter), datgene waaraan het immanent is, is lager (minder volkomen), althans voor de vier eerste gevallen; terwijl het transcendente 'eerder' is dan dat waaraan het immanent is, in geval vijf; nl. de ken- en streefobjecten, die eerder zijn dan het kennen en streven.

- Vaak wordt het woord 'immanent' ook gezegd van de tweede termen der vijf relaties: het eindige, de dingen van deze wereld), het menselijk lichaam, de verwezenlijkende activiteit en het kennen, resp. streven zijn 'immanent' (zij zijn de 'immanentie', zegt men ook). Analogie!

GW52

- Hoe is, in de mythologie, de R(t1, t2) transc. ^ imman. van toepassing?

De eerste toepassing: het Opperwezen is verheven, boven, maar tegelijkertijd alom aanwezig in deze wereld en in de mensheid;

De tweede toepassing: de voorbeeldige daden van Godheid, desnoods van mythische figuren, zijn eerder dan en verheven boven:

1. het doen en laten der mensen (hun bestel, hun instellingen, hun gewoonten, enz., alsook

2. de dingen rondom ons, maar zij zijn erin tegenwoordig als het beginsel zelf van menselijk leven en van dingrealiteit; - dat precies drukten Pythagoras, Plato en Aristoteles uit door te stellen dat de 'getallen' (versta wiskundige structuren en zelfs structuren zonder meer, want zo verstond Pythagoras het tenslotte), de ideeën (versta de voorbeelden volgens dewelke de dingen gemaakt zijn), de 'vormen' (versta het bestel, de organisatievormen der dingen), eerder, hoger dan, boven de concrete dingen en daden waren en er toch in aanwezig (Pythagoras benadrukt het evenwicht tussen beide, Plato benadrukt de transcendentie, Aristoteles de immanentie, - beide laatsten echter zonder de andere component te loochenen);

De derde toepassing.: Het animistisch element in de vroege denkwijze de mensheid bedoelde duidelijk de transcendentie van de 'anima', de ziel - of, tenminste het levensbeginsel, als men het animatistisch verstaat, b.v. het levensbeginsel van een plant, dier; - zeker van een fetisj, waar het een 'geest' is.

-- Zo hebben, voor de Eskimo's grote stenen, draaikolken, andere 'opvallende' (= mana) dingen hun 'inoea', hun 'bezitter ' (// bezetenheid), levensbeginsel (*Schebesta, Oorsprong*, 160); zo is een ideeënleer van animistische allure aanwezig in de bewering der Irokezen dat ieder dier in de geestenwereld zijn model heeft (// J. Haekel, zie Schebesta, ib., 65) - ; toch is de ziel (of haar animatistisch analogon) immanent, inwonend in de bezielde realiteit (ook O. Willmann noteert de convergentie tussen 'ziel', zelfs 'engel' of 'beschermgeest' (totemistisch) enerzijds en anderzijds het wezensbeginsel (getal, idee, vorm));

De vierde toepassing: "Cet ensemble de vérités - bedoeld zijn de Australiërs, Pygmeen, Vuurlanders en hun opvattingen - ne constitue pas seulement une 'Weltanschauung' (wereldbeschouwing) mais encore une ontologie pragmatique (nous dirions meme une sotériologie), en ce sens qu' à l' aide de ces 'vérités' il (le primitif) essaie se sauver en s'intégrant au réel" (*Eliade, Traite,* 41);

Inderdaad, de gewijde geschiedenis der mythen is tegelijk heilsgeschiedenis: het navolgen van en aansluiten aan het transcendente voorbeeld van in den beginne (iets waardoor het immanent wordt aan deze wereld en dit leven) is een heilskwestie; het geluk, welvaart en welzijn, hangen ervan af; de ideale zijnswijze wordt erin uitgesproken, getoond, beaamd; de transcendentie van het ideaal t.o. v. de (betrekkelijk heilloze) feitelijkheid gaat

samen met een minimale immanentie erin; - iets dat het modale aspect vertegenwoordigt;

De vijfde toepassing: de primitief is wat men noemt 'naïef realist', d.i. hij is ervan overtuigd dat hij de werkelijkheid kent en nastreeft zoals zij objectief is; zij is buiten en boven hem en eerde dan zijn kenakten en strevingen, en toch erin; de mythen van de muthologos weerspiegelen en stellen tegenwoordig dat waarover zij het hebben, zonder het te zijn zonder meer.

- Men ziet in dat symboliek hetzelfde is als 'transcendentie-immanentie - verhouding, maar i.p.v. te vertrekken van de transcendente realiteit, vertrekt men van 'deze', de immanente (tweede Betekenis) realiteit: dat waarin het transcendente aanwezig is en zichtbaar, verwijst (semantisch) naar het transcendente.

GW53

- Nog anders uitgedrukt: het sacrale (= het heilige ^ het ander-wereldlijke) is transcendent t.o.v. de wereld (deze seculaire, aardse realiteit) en toch immanent eraan. Ieder dualisme - de zgn. 'twee- wereldenhypothese' van de seculaire denkers - is hier afwezig: bij alle onderscheid lopen sacraal en seculair toch ineen.

2c - Zijn en tijd worden naar hun 'oorsprong' blootgelegd, ja zichtbaar tegenwoordig gesteld in de mythologie; die oorsprong is betrekkings-theoretisch te duiden als 'transcendentie' immanentie - relatie (of symboliek, als men de oorsprongsrelatie omgekeerd bekijkt). Bekijken wij dit nu concreter.

- "Voor de natuurmens is de mythe een zaak van grote ernst: zij mag niet (moa!) bij iedere gelegenheid verteld worden, niet iedereen mag (moa!) haar vertellen en niet iedereen mag (moa!) haar horen". (*Schebesta, Oorsprong*, 95, behalve de tussengeworpen 'moa' - haakjes, die van ons zijn).

- (De mythen) "beschrijven het ontstaan, de ontplooiing en de bestemming van wereld en mens, - het paradijs, de 'oerschuld' (erfzonde), de oorsprong van de dood, de zondvloed, de invoering der cultuurgoederen en het einde der tijden. Naar het getuigenis der natuurvolkeren zijn deze mythen 'absoluut reëel en waar'!" (Schebesta, ib., 97).

- “Niet alleen de inhoud, maar ook het verhalen zelf is bij de echte mythe van beslissende betekenis. Het verhalen van de mythe is een effectieve cultus die het oer-gebeuren hier en nu ‘reproduceert’, actueel en present maakt’ (Van der Leeuw) …’ Zij is een gesproken woord dat beslissende macht bezit, doordat het herhaald wordt’ (Van der Leeuw) (Schebesta, ib., 99) Dit wijst op het dynamistisch aspect.

- De talrijke en grondige overeenkomsten tussen de mythen van de meest verschillende volkeren over de aardbol hebben W. Koppers ertoe aangezet al deze verhalen diffusionistisch te verklaren, nl. als uitgaande van één enige oer-cultuur, enkel in de begintijd van de algehele mensheid te situeren, en van daaruit verspreid (diffusio) over de hele wereld. - O.i. is verlichting (= ingeving; zie het oraculeus en geïnspireerd karakter dat aan alle religie ten grondslag ligt, supra) een voldoende reden: de muthologoi zijn geïnspireerden die overal ter wereld hun fantasierijke inzichten halen uit één en dezelfde bron, bovenaardse geesten (engelen) die de begeleiders (zie persoonlijk totemisme of, nog genoemd, nagualisme) en inspireerders zijn van de mythen-vertellers.

- Een Pygmeeënmythe als concreet voorbeeld: God schiep, met behulp van de maan (over dit ‘lunaire’ aspect zie elders; de maan lijkt hier de hypostase van Gods alziendheid, z’n alziend en, zelfs, scheppend oog), de eerste mens, Baatsi, en zette hem op aarde. Z’n lichaam kneedde hij uit leem, legde er een huid omheen en goot er bloed (levenssymbool!) in. Toen Baatsi begon te ademen, fluisterde God hem in het oor: ‘Gij zult (moa!) kinderen voortbrengen, die het woud bevolken. Maar leer uw kinderen mijn gebod en zorg ervoor dat zij het ook hun kinderen leren (traditiebeginsel!) : van alle bomen moogt gij eten (noa!), maar van de tahoeboom niet (moa!)!

- (Kairos:) Baatsi bracht vele kinderen voort, leerde hun het gebod van God en - hier het verschil met de Adamsmythe van de Bijbel - trok zich toen bij God in de hemel (hemelgodreligie!) terug. De mensen hielden zich aan de traditie van Baatsi. - (Kairos:) Op zekere dag echter verlangde een zwangere vrouw (// Eva!), door een onweerstaanbare eetlust aangegrepen, naar de mooie vrucht van de tahoeboom. Haar man trachtte haar tot andere gevoelens te brengen, maar zij bleef zo hartstochtelijk smeken totdat haar man tenslotte het woud in sloop en heimelijk (!) een vrucht plukte. Vlug schilde hij ze of en stopte onderweg de schillen zorgvuldig weg (!) om niet verraden te worden. Maar de maan (Gods alziendheid gesymboliseerd en gehypostasieerd, d.i. verheven tot de bovenzinnelijke wereld) had het gezien. Zij gaf het door aan God: “De mens die Gij geschapen hebt, heeft uw gebod overtreden (hubris!).

Hij heeft van de tahoeboom gegeten!" God was dermate verbolgen dat hij deze ongehoorzaamheid strafte met de dood." (Naar Schebesta, ib., 143)

GW54

=/ Ander Pygmeeënvoorbeeld: Oedofa, de oude Pygmee, vertelt waarom (abductie!) de vrouwen zo hard moeten werken: "In den beginne was Masoepa, de Schepper van alle dingen. Hij leefde alleen, zonder vrouw of broer, met z' n drie kinderen, twee zonen en een dochter. Dat waren de eerste mensen. Masoepa was goed voor hen; hij liet het hun aan niets ontbreken. Men heette hem 'Vader' (// Bijbel!), leefde in een hut, sprak met de mensen (fascinosum, immanentie), maar zonder zich te tonen (transcendentie, tremendum), ja hij verbood hen (moa!) hem te bespieden. - (Kairos:) Haar de enige dochter was uiterst nieuwsgierig: zij zou zo graag haar Vader gezien hebben! Iedere dag moest zij, voor zijn deur, brandhout en een pot water zetten.

Op zekere dag, nu, keek zij, weggestopt achter een boom, - hubris - en zij zag de arm van haar Vader, versierd met armbanden, de waterpot grijpen. Wat een vreugde voor haar! Masoepa, aan wie de zonde niet ontgaan was, verzamelde zijn kinderen en, in zijn gramschap, verweet hij hun hun ongehoorzaamheid. Om ze te bestraffen ging hij ze verlaten en ze alleen laten met hun zorgen. Toch schonk hij hun wapens en werktuigen (cultuurgoederen) opdat zij zelf in hun noden zouden kunnen voorzien (verhoging van de transcendentie en het tremendum na de zondeval). De dochter echter vervloekte hij en zei: "Gij zult de vrouw zijn van uw broeders en gij zult baren in smart en pijn en gij zult alle lastige soorten arbeid verrichten." En Masoepa verdween…".

Deze tweede versie getuigt meer van een praktisch mens dan van een denker, zou *P. Radin, The World of Primitive Man,* 46ff, zeggen: de tekst is minder logisch gesloten, maar, daarentegen, levendiger en fantasierijker.

=/ Een manistisch toemaatje, dat tegelijk animistisch is: "Luister meer naar de stemmen der wezens! De stem van het vuur dat zich uitbreidt! Hoor de stem van het water! Luister in de wind naar het struikgewas in tranen! - Het is de adem van de voorvaderen! Zij die gestorven zijn, zijn nooit weggegaan! Zij zijn in de schaduw die dichter wordt! De doden zijn niet onder de aarde: zij zijn in de boom die ritselt; zij zijn in het woud dat kreunt; zij zijn in het water dat stroomt; zij zijn in het water dat slaapt; zij zijn in de negerhut; zij zijn in de menigte! De doden zijn niet dood!" - Transcendent, ja, maar ook immanentie ('in')!

- Nu is het duidelijk waarom denkers als Schelling, de Duitse idealist, J. Bachofen, E. Cassirer, K. Jaspers, P. Ricoeur, e.a. een doordenken op de mythen opgevat hebben als een geldige kenmethode om inzake mens, wereld en godheid tot een dieper inzicht te komen. (Mythanalyse). Ook O. Willmann !

GW55

- Nu is ook duidelijk welke vergissing positieve wetenschappers begaan als zij de mythologie op hetzelfde vlak zoeken als de wetenschap: deze laatste houdt zich methodisch (en ideologisch, als het over positivisten en andere seculaire wetenschappers gaat) aan deze wereld en kan niet de taal der mythologen verstaan die heel andere dingen bedoelt dan positieve wereldbeschrijving en -verklaring.

Ook vergissen positieve wetenschappers zich geregeld inzake tekstbegrip: het literaire (= letterkundige) genre (= type van tekst) verstaan zij verkeerd; met als gevolg dat zij de Bijbelse en niet-Bijbelse mythen met wetenschappelijke gegevens te lijf gaan waar dat niet ter zake is. Zo b.v. wanneer zij slechts 'poëtische' waarde toekennen aan de mythe. Of wanneer zij het begrip 'oorsprong' hanteren.

Besluit: zowel taal als tekst wordt geregeld verkeerd verstaan (verkeerde filologie: zie cursus eerste jaar).

2d. Zowel zijn als geschiedenis (tijd) worden gethematiseerd in de mythe en wel vanuit het 'begin' of de 'oorsprong', ja tegenwoordig gesteld. Laat ons nu dat 'begin' ('oorsprong') nader bepalen.

- Wij behandelden dit thema reeds supra, blz. 39/40 (dema-liturgie der Marind-Anim). Daar zeiden wij dat het oer-gebeuren (geste primordial) zowel duratief als inchoatief kon begrepen worden. Dat geldt van de oorsprong (begin). In de duratieve betekenis gaat men uit van de tijd (geschiedenis, het zijn in zijn diachronie) collectief en universeel begrepen; in de inchoatieve betekenis, van dezelfde tijd distributief en singulier, resp. particulier bedoeld. De formule - 'in den beginne' betekent zowel het historisch begin (= singulier ogenblik van de aanvang) als het metafysisch beginsel) (= duratief aanwezige (voldoende) reden op grond van ieder singulier historisch feit (de gehele reeks feiten, universeel).

- Men beweert wel dat de gnomisch - mythische mentaliteit 'onhistorisch' is, maar dat is slechts zeer gedeeltelijk zo.

1. 'Wording' en 'ondergang' (vergaan') - genesis en fthora, zegden de Grieken - is voor ieder primitief een eersterangs feit, uitgangspunt van denken en doen.

2. Meer nog, de vroege mensheid heeft, natuurlijk trager dan wij, een hele reeks stadia van cultuur doorlopen en een hele reeks geschiedenis makende feiten gekend. Hun overleveringen getuigen van hun besef daarvan zeer duidelijk. -

Maar zij situeerden wording en ondergang in het grote geheel van de 'oorsprong' (begin), de zgn. oertijd of eerste tijd, die zowel inchoatief (historisch) als (vooral zelfs) metafysisch (eeuwig) begrepen werd. Met andere woorden: zij situeerden het 'immanente' (in de tweede betekenis, het historische) in het 'transcendente' (het sacrale, het heilige ^ de andere wereld). –

Zo wordt de 'herhaling' duidelijk: wordt herhaald het eerste historische begin; wordt herhaald (maar in een geheel andere zin dan de vorige keer), tegelijk, het eeuwige beginsel. Die herhaling is zichtbare tegenwoordig stelling. Zo b.v. in de zgn. Rig-Veda, een ongeveer drieduizend jaar oude verzameling van over de duizend religieuze gedichten in India: het religieuze leven was gecentreerd rond de zgn. 'Yajna' (verwant met het Griekse hagios, heilig), meestal vertaald door 'offer', beter vertaald door 'heilige handeling', d.i. een vuur, waarin gaven voor de goden (polytheïsme!) gestort worden, en een sacrale drank, bereid tegelijkertijd, beide begeleid van opgezegde gedichten, gezongen liederen en zachtjes gesproken spreuken.

Het begin(sel) is: de goden (de polytheïstisch versie der mythe) hebben, in den beginne (en nu en altijd), het hemelse vuur, de (morgen)zon, laten opgaan en de gehele wereld gedrenkt met levenwekkende vochtigheid. Dat is het eeuwige, transcendente, duratieve beginsel, oorsprong. Dit nu wordt in de yajna zichtbaar tegenwoordig gesteld en mee voltrokken, sinds oeroude tijden, in een lange, historische traditie, van generatie tot generatie. Daardoor brengen de mensen zich in overeenstemming met de wereldorde.

GW56

Zo komen zij in voeling en contact ermee. - Samengevat: wat de goden deden (voordeden) is eerste, oer-yajna. Wat de vedische mensen (na)doen, is tweede, aardse yajna (heilig gebeuren). *Vgl. H. Lommel, Gedichte des Rig-Veda*,

München - Planegg, Barth, 1955, S. 10. Noteer dat vuur en drank hier uitbeeldingen (symbolen) zijn van het hemelse zonnevuur en van het Goddelijke levenssap.

- Men vergelijke de katholieke consecratie: het consecratieverhaal verschilt grondig van de mythe doordat het archetype (transcendent, eeuwig, metafysisch beginsel) een werkelijk historisch gebeuren is: leven, dood, onderwereldreis en verrijzenis van Jezus zijn historisch werkelijke feiten, die, de eerste keer (= singulier, inchoatief), symbolisch 'herhaald' werden op het Laatste Avondmaal en, sindsdien, van generatie tot generatie, herhaald. Van de mythe is in het katholieke sacramentalisme alleen de structuur overgebleven (paradigma - syntagma). Ook, men zegt: 'in illo tempore', 'in die tijd' i.p.v. 'in den beginne'. Of juister: de hele in-den-beginne-inhoud is in de herschepping (nieuwe oorsprong) van Jezus' menswording overgegaan.

- Welke begrippen dienen nu om de oorsprong nader te omschrijven? Hier zien wij verschillende modaliteiten van oorsprong. *N. Söderblom, Das Werden...*, 149ff: (Die Urheberhypothese) gewaagt van twee hoofdmodaliteiten in de oorsprongsverhalen: Aussonderung, Ausscheidung (uitzondering, afzondering; uit- en afscheiding, enerzijds, en, anderzijds, Verfertigung, Schöpfung (vervaardiging, schepping, creatie).

- Het eerste type benadrukt de natuurlijke gelijkheid, ja het ineenvloeien en leidt tot emanatisme (e.manatio; // Grieks: ek.roè; uitvloeiing): uit het hogere 'vloeit' het lagere voort zonder onderbreking van samenhang (continuïteit); - daardoor verschillend van evolutie (die ontwikkeling van het lagere naar het hogere betekent, ja uit het lagere het hogere uitvloeien laat). De mystiek waarin God en mens en wereld ineenvloeien, verkiest die voorstelling.

- Het tweede type leidt tot (creationisme (scheppingsgeloof) de 'oorsprong' vervaardigt, schept vrij willend het tijdelijke. De profetische religies verkiezen deze voorstelling (// Zoroastrisme, Israël).

- In feite is het ingewikkelder. Te onderscheiden zijn

(a) artficialisme (artificium = vervaardigd product); het artificiële staat model, maar wordt overdrachtelijk uitgezegd; het resultaat wordt gemaakt uit niets, nl. niets buiten het scheppende, d.i. uit zichzelf maakt het scheppende iets. De Bijbel, Aristoteles enigszins denken zo. Ook de oer-monotheïsten.

(b) magisme (magie): de dynamistische handeling van de Magie, sjamaan, tovenaar, wijman staat model, die door zijn machtvol, effectief woord (de toverformule) een realiteit doet ontstaan. De Bijbel kent, monotheïstisch geïnterpreteerd, het scheppende woord: God sprak, en het was! In het katholieke sacramentalisme is de zondevrijspraak in de biecht zo'n (her)scheppend woord. Ook de oer-monotheïsten kennen het scheppende woord.

(c) juridisme (ius, recht; juridisch): de wetgevende mens staat hier model; de stichter van een georganiseerde staat; ook de koloniserende mens. Het eerste oorsprong 'sticht', 'stelt in'. Zo zegt de traditionele katholieke leer dat Christus de kerk 'instelde', haar sacramenten 'instelde', dat hij de kerk 'stichtte'. De goden 'stichtten' in den beginne. Of het Opperwezen.

GW57

(d) biologisme: staat model het biologische voortbrengen in de actieve zin, waaraan in de passieve zin afstammen beantwoordt. God, het Opperwezen, de Oppergod, de goden, de Veroorzakers 'brengen' de mensen, de dieren, de dingen 'voort', - in de overdrachtelijke zin. Zij zijn gevers van het leven. God wordt dan ook 'Vader' genoemd. - Söderblom's 'afscheiding' ware hier ook onder te brengen. Uitvloeiing' is eerder fysicistisch.

(e) mathematisme: staat model de wiskundige bewerking; men spreekt van 'splitsing', 'verdeling', uit de restanten ontstaat deze wereld; desnoods vermengd met biologische voorstellingen: uit het wereld-ei ontstaat, door 'splitsing' ervan, de wereld (Orfisme, Pythagorisme).

- De oorsprong moet nog nader gepreciseerd worden door de ontologie.

Inderdaad, regelmatig verwart men het worden en vergaan van de dingen vanuit een bakermat, een moederbodem met andere ontstaansmodaliteiten. Inderdaad, het zijn kan als 'oorsprong' beschouwd worden, waaruit 'tevoorschijn treden' en waarin (weer) 'verdwijnen' de fenomenen. Dat is de fenomenale taal: men houdt zich aan de verschijningswijze die wording en ondergang vertonen. Zo begrepen is dat juist. Haar eigenlijk ontstaan en vergaan gaan verder: zij bedoelen het (actuele) bestaan ontlenen aan en teruggeven aan 'iets', de oorsprong nl. Dat kan men van het zijn zeggen, maar niet zomaar van God, die niet het transcendentale (= alomvattende) zijn is, maar het Hoogste Zijnde, dat wel rechtstreeks te maken heeft met het zijn (transcendentaal), maar dat zijn niet 'is' (hij is goddelijk transcendent; - dat wel). God is een zijnde en dus te situeren, logisch, in het zijn als stelsel en

verzameling der zijnden; maar hij valt er niet mee samen; want hij heeft een eigen wezen. Hij is dan ook 'oorsprong' op een heel andere wijze dan het zijn! (Analogie!) De fenomenen b.v. 'vergaan' niet in God als in een moederbodem die de 'resten' weer opvangt!

- Tot daar die lange fenomenologische beschrijving van de primitieve metafysica als vertrekpunt van de latere metafysica. Historisch begrijpen was het doel. De stamboom der metafysica, zou O. Willmann zeggen, opmaken. Na de breuk van de Sofistiek en de Aufklärung met het (oeroude) verleden der mensheid, moet 'Rehistorisierung' (herhistorisering) plaats grijpen, d.i. heraanknopen aan het oeroude verleden, niet om erbij te blijven, maar als inspirerende instantie ('Historisches Prinzip', historisch beginsel van alle filosofie). Het is een voorname vorm van abductie: men verstaat vele zaken doordat men de verklaring vanuit het vroegere bezit.

- Tegelijkertijd hebben wij aan praktische geschiedenisfilosofie en -theologie gedaan. Inderdaad, de mythe leeft voort in die twee takken van het latere rationele denken. Men heeft het rationeler en, desnoods meer seculair gemaakt, maar of men zoveel meer inhoud verworven heeft, dat is een andere vraag. - De 'conforme', d.i. aan het gnomisch-mythische denktype aansluitende, wijsbegeerte en theologie leeft in de grond voort van de kern van de primitieve inzichten; de 'niet-conforme' - zoals de sofistische en de verlichte - breken ermee en trachten, louter rationeel én seculair, een nieuwe basis te vinden, - wat tot nog toe niet erg gelukt is, integendeel.

Wat zich in de opvoeding wreekt. Dat zag Willmann zeer duidelijk! Daarvandaan zijn teruggrijpen naar de 'Perennis philosophia', de 'eeuwige filosofie', d.i. de filosofie die de continuïteit met de 'oorsprong', het 'begin' niet breekt, maar ze voortzet.

GW58

3. Het antieke voetstuk.58

3.1.Vakterminologie,

Cultuurhistorische vaktermen moeten wel even eerst uitgelegd.

- ***'Primitief'*** is wat nog niet (ten volle) ontwikkeld is, ja, in het aanvangsstadium staat. In die zin, maar nog versterkt, wordt ook 'archaïsch' gebruikt: de eerste primitieven - de jagers en verzamelaars - zijn dan (veelal, want de vele vaktermen verschillen van auteur tot auteur) 'archaïsch' in de

strikte zin. Zij kennen nog geen landbouw, geen tuinbouw; het Opperwezen wordt zeer vereerd.

- ***'Antiek'*** (= 'oud') is een volgend cultuurhistorisch stadium; het verschilt hoofdzakelijk door de twee volgende kenmerken van het primitieve:

(1) door de socio-economische organisatie: - bij primitieven is rond het gezin als kern de familie (groep gezinnen), de clan (groep families) en de stam (groep clans gecentreerd;

- bij antieken is de stad - en wel allereerst als stadstaat (polis) centraal, maar, mettertijd, evolueert de antieke wereld tot 'rijken' (imperia: het Perzische, het Romeinse rijk b.v. - dit alles op een agrarische achtergrond (land- en tuinbouw zijn rond de steden gesitueerd).

(2) door de culturele evolutie: de cultuur wordt individueel en universeel tegelijkertijd: - het individu (de enkeling) komt los uit het op bloed- en aanverwantschap aangewezen stamverband, waardoor de persoonlijkheid meer zelfstandigheid verkrijgt: de afzonderlijke mens begint te tellen;

- het individu komt in een internationaal milieu thuis: niet meer beperkt tot stam- of andere grenzen, krijgt de universele betekenis doorheen alle stam- of volk - of stadsverbanden heen.

- ***'Klassiek'*** wordt nu begrijpelijk. Het veronderstelt immers een uit de primitiviteit geëvolueerde antieke wereld waarin niet meer de godheid, resp. de vele goden noch de heroën of helden voorbeeldwaarde hebben (exemplarisch zijn), maar de mens.

- In een antieke sfeer is een Gilgamesj (Babylonië) of een Prometheus (Hellas), die in opstand komen, als heroën, tegen de goden, begrijpelijk (adelcultuur: aristo.kratia).

- In een op heroënideaal afgestemde antieke wereld komt mettertijd een nieuw ideaal op: de voorbeeldige mens. In China b.v. zijn keizers en wijzen, in India wijzen en verlichten, in Hellas kunstenaars en wijsgeren voorbeeldig. Zij hoorden thuis in wat wij nu zouden kunnen noemen 'verlichte' (// Renaissance, Aufklärung) kringen', die in vele opzichten buiten de antieke cultuur stonden (men denke aan de conflicten waarin zij verwikkeld geraakten). Dit omdat de ontwikkelde, gecultiveerde mens 'kanonisch' (kanoon = regel), regulatief (regula = regel), normatief (norma = norm), exemplarisch (exemplum = voor- of toonbeeld) geworden was.

- “De Griekse, Romeinse, Indische en Chinese cultuur hebben duidelijk een antieke grondslag. Homerus is een, antieke, Socrates een klassiek figuur. Onze opvatting van Hellas is (o.a. door het onderwijs aan de gymnasia) ‘te klassiek’. Socrates en Plato waren radicale vernieuwers. De cultuur was stellig antiek. Herodotos belijdt zijn verwantschap met de Egyptenaren.” (*Volkenkundige Encyclopedie,* 28/29).

GW59

3.1.1. Aswentelingstijd

Het begrip ‘aswentelingstijd’. In zijn *boek Von Ursprung und Ziel der Geschichte* legt *Karl Jaspers* de nadruk op wat hij noemt ‘Achsenzeit’, aswentelingstijd, d.i. periode waarin een grote geestelijke en culturele ommekeer plaats grijpt en waarin tijden volgen van grote vormingen van politieke en culturele eenheden gericht op wereldordening of wereldbeheersing. Zo ‘n tijd was voor hem de tijd van de profeet Daniël (na Jeremias en Ezechiël), Zarathoestra, Boeddha, Socrates. In India, Voor-Azië, Europa ontstaat het menstype dat het uitzicht bepaalde voor 2500 jaar. Die ommekeer laat zich reeds voelen in de achtste eeuw, bereikt rond 600 ACN het hoogtepunt en, in het zog ervan, ontstaan politieke formaties die de geschiedenis tot op onze dagen een richting geven. Uit die periode dateren b.v. de grote heilige boeken (Veda’s en verdere uitwerking, Bijbel, enz.).

- Alles samengenomen is een aswentelingstijd een mysterieus gebeuren: niettegenstaande niet zo’n intense contacten ze verbonden, ontwikkelden de grote cultuurcentra zich toch gelijktijdig in analoge zin. O.i. is inspiratie daarvan de uitleg.

- De late Middeneeuwen, de Renaissance, de Aufklärung kondigen een tweede aswentelingstijd aan, waarin wij ten volle gewikkeld zijn. De antieke, de klassieke en de middeneeuwse cultuur geraakt immers, sedertdien, in een diepe crisis.

- Nu blijkt ook waarom wij van antiek voetstuk spreken: dankzij die aswentelingstijd ontstaat een breuk tussen het primitieve vertrekpunt en wat erop volgt, de antiek-klassiek-middeneeuwse periode; het is a.h.w. een nieuw voetstuk waarop de mensheid zich van China tot Europa vestigt.

3.1.2. zaai-oogstwetmatigheid

De cognitieve grondslag van al die antieke culturen is het oer- of primitief pragmatisme, maar in een antieke versie.

- China: hemel, aarde en mensheid zijn de componenten van een samenhangend en geordend heelal (vandaar de naam 'universisme' - ook wel universalisme - door de Nederlandse sinoloog de Groot aan het Chinese antieke denken gegeven: universum = heelal); de 'weg' in dat heelal vindt de mens in het Tao (// Daoe); hij situeert zich zo in dat heelal, dat een objectieve orde vertegenwoordigt buiten de mens en in hem, die hem normeert (als hij handelt) en hem sanctioneert;

- India: de wereldwet is hier 'Dharma', het heelal is immers zowel in het groot als in het klein een geordend geheel dat zowel de natuur als de mens als zedelijk handelend wezen normeert en sanctioneert (goed of kwaad karakter laat voelen: men denke aan het karma, het 'resultaat' der uit begeerte (en dus slecht) gestelde daden, en de herbelichaming die er het gevolg van is (wie goed handelt, wordt, op grond van de wereldorde, iets goeds; wie slecht handelt, iets slechts);

- Hellas: de kosmosgedachte, de micros-kosmos en de macros-kosmos, beheerst het Helleense denken: harmonie.

- Zie hoger, blz. 20 vv., blz. 29 vv., waar wij vooruitliepen op de antieke cultuur vanuit het primitieve vertrekpunt. 'Cultura perennis'! Zie natuurlijk ook blz. 4 vv.

- Maar in Hellas geschiedt iets op markante wijze wat elders ook geschiedt, maar toch niet op die wijze: historia, d.i. het vrije onderzoek naar kennis in alles. Histor = ooggetuige, iemand die dankzij eigen zien (idein) kennis (eidenai) verwerft;

- in een tweede betekenis, scheidsrechter, iemand die, door het onderzoek van de berichten der ooggetuigen, inzicht krijgt.

GW60

Eigen zien, onderzoek, kennis van zaken: ziedaar de samenhang die in histor verwoord is. Alsook in historia: nl. dat wat, dankzij autopsia (aut.opteo: ik zie zelf) - eigen zien - of ondervraging van betrouwbare getuigen, omtrent iets gekend is, (informatie, keninhoud);

Vandaar de tweede (attributieve analogie) betekenis: uiteenzetting waarin de keninhouden gegoten worden, o.m. het gebonden (logisch geordend) verhaal waarin alles vanuit een bepaald gezichtspunt onderling verbonden is; daarvandaan - steeds weer dankzij attributieve analogie - verhaal, geschiedkundig verhaal, geschiedenis, maar dan begrepen als uiteenzetting, verhandeling.

- Aangezien de Grieken, vanaf de fusikoi, fusis- of natuurfilosofen, dit uiteenzetten op grond van onderzoek, dankzij eigen of andermans zien, op de fusis (= natura, natuur) zullen toepassen, ontstaat de uitdrukking 'historia fusikè', historia naturalis, later in het Frans 'histoire naturelle', dat wij met natuurwetenschap, natuuronderzoek, 'natuurlijke historie' kunnen vertalen (waaruit b.v. de moderne biologie als zelfstandige positieve wetenschap zal loskomen).

- Welnu, omdat er ordening), ingerichtheid in de fusis stak, kon zij verstandelijk onderzocht en gekend worden; daarom was historia mogelijk: zo ontstaat de Helleense wijsbegeerte. Verstand enerzijds als ordenend vermogen der gegevens, geordend heelal anderzijds zijn de subjectieve en de objectieve polen van éénzelfde grondinzicht dat al in het oer-pragmatisme aan het werk was, maar in culturele context van de stam. De zelfstandig denkende Griekse mens sluit aan een oeroud inzicht aan, maar ontvoogdt zich doordat hij het eigen individuele zien en oordelen institueert. Dat is de revolutie van de klassieke mens in antiek kader.

- Aangezien logos betekent keninhoud die door denkend ordenen (logos = betrekking) vorm gekregen heeft, en de historia die keninhoud is, resp. verwoordt, is onderzoek naar de fusis ipso facto onderzoek naar de logos in de natuur (fusis): logica is dan een normaal verschijnsel zowel in de uiteenzetting als in dat wat uiteengezet wordt. Een geordend heelal is een logisch heelal. Zo verstaan wij wat in het eerste jaar over de logica werd gezegd, en wel historisch.

- Hekataios (Hecateus) de Milesiër (d.i. uit Miletos = Milete in Klein-Azië op de kust, Ionië eigenlijk) is de eerste die ipsissimis verbis het individuele verwoordt: "Het volgende schrijf ik neer zoals het mij als klaarblijkelijk voorkomt; want de verhalen (logoi = uiteenzettingen) der Hellenen zijn wel talrijk maar ook belachelijk (geloioi) - zo komt het mij voor".

Dat is het klassieke individu aan het woord. - Zo sprak de nog antieke Griek niet !

GW61

3.1.3. Verschuiving: één opperwezen, vele goden

De verschuiving van Opperwezengeloof naar veelgoderij. De veelgoderij (polytheïsme) is waarschijnlijk ontstaan uit het polydemonisme (blz.12) en het latere dema- of heldengeloof (blz. 11). Het typeert de hoogontwikkelde culturen der Oudheid (blz. 12, waar wij, vanuit de primitieve achtergrond, vooruitliepen op de antieke wereld).

- De vraag rijst: is dat, zonder meer, verval? Vanuit het oermonotheïsme, resp. het hemelgodgeloof enigszins; zeker vanuit het 'negatieve', zich tegen de antieke veelgoderij- en schrap zettende monotheïsme (Echnaton, Zarathoestra, Mozes)

Maar, anderzijds, kan de vraag gesteld worden of, vooral m.b.t de éne wortel, althans volgens Wölfel, van de veelgoderij, nl. het stamvader- of heilbrengergeloof, niet een nieuw besef van de mens zelf aanwezig is: de mens, de heroïsche mens, de cultuurheld, zeker - wellicht ieder mens in potentie - is geroepen tot een hoger zijn, tot Vergoddelijking, - is een 'god' in aanleg. De benadering van het Opperwezen, van de Hemelgod ligt in die gedachtenorde opgesloten.

Overigens, in Bijbelse context, zijn de hoge geesten die Jahweh omgeven - de engelen of boodschappers van Jahweh - de tegenhanger van de goden rond de Oppergod. Deze theiosis, vergoddelijking van de mens zal inderdaad in het antieke, klassieke en christelijke Griekenland een centrale rol spelen.

Heeft de veelgoderij, door haar polydemonisme (natuurkrachtenverering) vooral, het godheidbegrip vertroebeld (zedeloosheid, lijdelijkheid) en het Opperwezengeloof tot Oppergodgeloof ontkracht, toch heeft het de vergoddelijking van de mens als diens roeping geïnsinueerd. Het heeft zo de grondgedachte van het antieke christendom, de vergoddelijking van de mens dankzij de menswording van God, een aanknopingspunt gegeven en het antieke humanisme voorbereid.

Wij zullen uit die Oude wereld drie culturele kernen naar voren halen:

(i) het Verre Oosten,
(ii) het Nabije Oosten,
(iii) Hellas.

Er is een economische basis aan die keuze: een kaart van het ontstaan der landbouwculturen en -staten (zie b.v. *Dr Vermaseren, Atlas der algemene en vaderlandse geschiedenis*, Wolters-Noordhoff, 1963-1, blz. 2) toont ons de volgende kernen: +/- 4.500 ACN Mesopotamië, +/- 4.000 ACN : Indus- en Nijlvallei, +/-2.200 ACN: Hoangho en Jangtse-Kiang-valleien en haar tussenruimte (China). De agrarische bevolkingen vormen de bakermat der antieke culturen. Op die achtergrond ontstaat de stad. Daarin groeit de klassieke mens.

- *John Plott en Paul Maya, Sarva-Darsana - Sangraha (A Bibliographical Guide to the Global History of Philosophy*), Leiden, Brill, 1969 - 'global' = globaal, de globus of wereldbol betreffend; = planetair - situeert voor 550 ACN. in China: de pre-confuciaanse klassiekers, de codex van de wet, in India: de vroegste Veda's (+/- 2.000 ACN), de Brahmanas (+/- 1.000 ACN), in het Nabije Oosten: Zoroaster Zathoestra) (660/573 ACN), Mozes, Deuteronomium (+/- 625 ACN), in Europa: Homerische hymnen (+/- 740 ACN), Hesiodus (+/- 775), Solon (+/- 559 ACN), de Etrusken (Rome).

- *Francis L.K. Hsu, Clan, Caste and Club*, New York, Van Nostrand, 1963, 335 pp. typeert de drie grote culturele kernen als volgt: China = 'situation-centered' (rond de situatie gecentreerd), India = 'supernatural-centered' (rond het bodvenzinnelijke...), het Westen (USA o.m.) = 'individual-centered' (rond de enkeling...); sociologisch is China door de clan, India door de kaste en het Westen door de 'club' gekenmerkt:

China:	India:	het Westen:
Onderlinge afhankelijk-heid onafhankelijkheid eenzijdige afhankelijkheid	Eenzijdige afhankelijkheid - onderlinge afhankelijk-heid onafhankelijkheid	Onafhankelijkheid onderlinge afhankelijkheid eenzijdige afhankelijkheid

Deze typering, indien met schakering verstaan, lijkt een goede benadering van de drie bedoelde culturele kernen. De metafysica, de religie, de ethica, - dat alles weerspiegelt deze typeringen. Een cultuur vormt een samenhangend geheel (syntagma).

GW62

3.2. Het Verre Oosten.

India.

Volgens *Swami Krishnananda, A Short History of Religious and Philosophical Thought in India*, Sivanandanagar, Himalayas, The Divine Life Society, India, 1970, 240 pp. - een echt hindoe werk, dus, dat meermaals te verkiezen is boven westerse - soms haastige en, tenslotte, altijd vreemde - voorstellingen, kan men de religieus-wijsgerige literatuur als volgt indelen:

(i) de zgn. Sruti of basisopenbaring: zij omvat

i/ de Vedas (Veda-Samhitas), - vooral de (oudste) Rigvedas, een liederverzameling uit het tweede millennium ACN, de vraag naar de oorsprong (schepping) van de wereld, naar de onbekende God en ook de magische macht der riten als zinnebeeld van de wereldschepping, vooral, behandelend;

- ook, later, de Brahmanas, uitleg der offerriten, waarin woorden als Brahman (= offerspreuk; het magische woord dat zelfs de goden beheerst; de macht van het rituele weten als inleiding tot de macht van het metafysische weten; - later ontstaat uit die drie eerste betekenissen van Brahman een vierde die zich zal doorzetten, nl. eerste oorsprong van alles (zie hiervoor supra blz. 39/40 (demaliturgie- en vooral blz. 55 vv. duratief en inchoatief beginsel)), als Atman (= adem, 'zelf', d.i. dieper gelegen identiteit van iets of iemand, - wat wij o.m. met 'ziel' aanduiden); als wedergeboorte (reïncarnatie, weder-belichaming) reeds duidelijk naar voren komen.

ii/ de Oepanisjaden (Upanishads), te verdelen in oudere en recentere, d.i. esoterische leersystemen (zie blz. 18 v. (telestiek), 21 (fenomenaal-occult)), rond 800 ACN, waarin de schepping nu niet naar een eerste oorsprong wordt teruggeleid, maar - veeleer althans - het overschrijden, het te boven gaan van die schepping dank zij de innerlijke weg van het bewustzijn dat de mens tot mens maakt en hem boven deze wereld doet uitstijgen, centraal staat (transcendentie; zie blz. 51-52: transcendentie/ immanentie): inderdaad, in de Oepanisjaden, luidt de leer als volgt:

- Brahman (zie hierboven de vierde Bt) is het Heelal; Atman, dat is mijn ziel, mijn 'zelf', mijn dieper ik; mijn diepere identiteit; welnu, Atman 'is' (in de grond, eigenlijk) Brahman (// identiteitsmystiek (zie blz. 26)); er is, eigenlijk, geen echt en definitief onderscheid tussen mij, als Atman, en het Heelal, als Brahman;

- deze metafysische theorie, nu, wordt met

1. een lijdens-theorie verbonden: lijden bestaat ten gevolge van de gescheidenheid en het verschil tussen Brahman-Atman (als in de grond één en hetzelfde), enerzijds, en vat niet die Brahman - Atmaneenheid is, anderzijds; - met de metafysische en de lijdens-theorie wordt een oorzakelijkheidstheorie, toegepast op

2. een zedelijkheidstheorie, verbonden: - het toekomstige bestaan (hier en hiernamaals) hangt of (wordt veroorzaakt) van het zedelijke handelen en het effect dat het begerige zedelijke handelen in de handelende persoon uitwerkt, nl. het karma;

GW63

- de ziel verhuist (samsara, d.i. de sequentie of volgorde - het zgn. 'rad' - der wedergeboorten) en de herbelichaming die daaraan vastzit, hangt af van de zedelijke kwaliteit van het motief van het handelen (begeerte of uitgebluste begeerte, kwaad of goed); metensomatose of lichaamsverwisseling;

- met de voorgaande theorieën wordt een soteriologie (zie hoger blz.31) verbonden: wie uit het onzalige rad der reïncarnaties wil bevrijd worden, kan de (uit)weg van de mystiek kiezen : wie inzicht (weten, gnosis) heeft in de Brahman – Atman-eenheid en haar eudemonologische betekenis, en ernaar leeft, zal verlossing ervaren;

- in de recentere Oepanisjaden zijn reeds duidelijk Sakhya- en Yoga-ideeën aan het werk, maar zijn ook theïstische inzichten duidelijk, die Brahman als boven- en buitenwereldlijke God (// Oermonotheïsme; recenter, zgn. 'negatief', zich tegen pantheïsme en polytheïsme schrap zettend monotheïsme) opvatten;

- hier situeren zich twee zgn. sekten, d.i. afgesplitste religieus-metafysische-strekkingen, die de Sruti of basisopenbaring heterodox (=/ orthodox) interpreteren:

- het oudere Boeddhisme, dat tussen de oudere en de recentere Oepanisjaden in ontstaat (zie infra);

- het Jainisme (zie infra);

(ii) de Smriti of secundaire openbaring:

- deze vangen aan met de epische werken, zoals de Itiharas, verslagen van kosmische geschiedenis, de Poeranas, mythen;

-- tot de Itiharas behoort het wereldberoemde reuzenepos, de Mahabharata, bestaande uit ongeveer honderdduizend dubbelverzen, waaruit geïsoleerd de zgn. Bhagavadgita (Bhagavad = de Verhevene; gita = lied), een dichterlijk meesterwerk is, handelend, in theïstische zin, over ethica en Samkhya-Yoga, grote bekendheid verwierf;

- hier situeren zich de zgn. 'systemen' of darsjanas, die de wijsgerige scholen van India weergeven:

- 1/ Nyayaschool: °Gautama: logica (zie cursus eerste jaar);

- 2/ Vaisjesjikaschool: °Kanada; atomisme (de wereld bestaat uit wat de Grieken noemden 'a,toma', ondeelbare, afgezonderde en eenheids-loze bestanddelen);

GW64

-- beide scholen gaan nogal samen zij zijn zakelijk ingesteld en seculair (zie supra, blz. 23): een transcendent oerbeginsel boven, en buiten de wereld kennen zij niet of houden er geen rekening mee;

-

3/ Sankhyaschool (= Samkhyaschool): °Kapila; dualisme: twee soorten werkelijkheid ('beginselen' zegt men ook) verdelen (classificatie) het Heelal, nl.

- prakriti, het creatieve, onophoudelijk veranderende natuurbeginsel, oorzaak van wording, zowel fysisch als psychisch,
- Poeroesja (Purusha), het onveranderlijke, geestelijke, enige bewustzijnsbeginsel, oorzaak van eeuwig zijn; kennis (gnosis) is verlossing;

-4/ Yogaschool: °Patanjali; zelfcultuur: - breed genomen is yoga iedere stelselmatige scholing van lichaam en geest met het oog op meditatie (zie blz. 26), alsook contemplatie en verlossende kennis (gnosis) - enger genomen bedoelt yoga het systeem van Patanlali;
- beide scholen, Samkhya en Yoga, gaan nogal samen, en wel reeds sedert de recentere Oepanisjaden, die erin tot stelselmatig - wijsgerige ontwikkeling komen;

5/ Nîmamsa: °Jaimini; uiteenzetting: uit een vroegere rituele mentaliteit ontstaan, ontwikkelde zich dit systeem tot een met Nyaya en Vaisjesjika

verwant anti-metafysisch stelsel, dat atheïsme, pluralisme van eeuwige zielen, secularisme, taalfilosofie e.d. impliceert;

- hier situeert zich het latere Boeddhisme (van de derde ACN tot de achtste PCN eeuwen, met zijn twee grote richtingen, Hinayana en hahayana (zie infra);

6/ Vedantaschool: einde en hoogtepunt van de Vedas; systematische verwerking van de niet al te coherente leerstellingen der Oepanisjaden onder het hoofdbegrip Brahma; deze school vertoont verschillende strekkingen:

- Sjamkara (Shankara): (788/850); de bekendste Vedanta-denker: streng monistisch (één enkel werkelijkheidsbeginsel);

- Ramanoela (Ramanuja): (…/1137); denker bekend om theïstische interpretatie van de Oepanisjaden: God en de ziel (zelf) zijn niet-identisch (=/ monisme van Sjamkara), wel gelijkaardig (analoog); God en de wereld verhouden zich als ziel en lichaam; cfr transcendentie-immanentieprobleem); ziedaar de twee beroemdste interpretatoren;

Men onderscheidt drie hoofd-tendensen:

- de a.dwaitatendenz: niet-dualisme (Sjamkara b. v.); vgl. a = niet; dwaita = duo, twee;

- de visjisjta-adwaitatendens: geschakeerd niet-dualisme of monisme (Ramanuja b.v.);

- dwaitatendens: dualisme.

- In de XIX-de en XX-ste eeuwen herleven al deze scholen: - Ramakrisjna (1833/1886), mystieker die de bhakti (Godsliefde) centraal stelt, en zijn leerling, Swami Vivekananda;

- de Theosofie (hier in het Westen): H. Blavatsky (1831/1891), Annie Besant (1847/ 1933), C. Leadbeater;

- daaruit ontstond de Midden-Europese interpretatie van Rudolf Steiner (1861/1925), antroposofie genoemd, met een sterk zgn. 'dynamische' (versta: astrologische) achtergrond, die men b.v. in de dynamisch - biologische landbouw aan het werk ziet (te onderscheiden van de organisch - biologische landbouw);

- de Brahmo-Samaj: Ram Mohoen Rey (1777/1833), Debendranath Tagore (1818/1905), Rabindranath Tagore (zoon van de vorige), die hier zeer bekend werd om zijn dromerige, religieuze poëzie o.m.; - deze richting is theïstisch;

- Sri Aurobindo (…/1950), wellicht de grootste recente denker van India;

- Mahavatar Babadsji, Lahiri Mahasaya (1828/1895), Sri Yoekteswar (1855/ 1936), *Paramahansa Yogananda* (1893/1952), deze laatste de auteur van een boeiende *Autobiography of a Yogi,* Los Angeles, Self-Realization Fellowship, California, 1969 - ook in het Nederlands vertaald - : een systeem van Kriya-yoga dat op zelfverwezenlijking gericht staat en dat in het Westen welbewust aanhangers zoekt;

GW65

- Swami Sadananda (Indische naam voor Ernst Georg Schulze, een Duits filoloog), Walther Eidlitz, zijn leerling: het theïstisch systeem van Krisjna Chaitanya (1486/1533), dat de bhakti, de liefdevolle toewijding tegenover God, centraal stelt; door de bhakti wordt de vaisjnava, d.i. diegene die Visjnoe toebehoort, die als heelal dragende en allesziende oorsprong, als stille getuige in het hart van ieder mens woont en zich als Krisjna geopenbaard heeft, gewaar in zijn eigen ziel door eigen ervaring wat de grote meesters (goeroes) steeds, de eeuwen door, trouw hebben doorgegeven in een sampradaya - sam = onvervalst en trouw, pra = verder, daya = geven - die uiteindelijk van God zelf stamt die zich in den beginne openbaarde (zie *W. Eidlitz, Die indische Gottesliebe*, Olten, Walter-Verlag, 1955);

- Swami Sivananda, stichter der Divine Life Society, waarvan een afdeling te Aalst, maar wier hoofdzetel in India is, nl. te Sivanandanagar (Himalayas), Swami Satchidananda (die door Paus Paulus VI ontvangen werd in audiëntie), - Swami Sivananda verblijft te Risjikesj, in zijn asjram.

- Meteen is duidelijk geworden dat het hindoe denken, vooral in de yoga-vorm, actueel geworden is de wereld door en dat het in het huidige neo-sacralisme (dat, behalve oosterse religies, ook nog Bijbelse stromingen omvalt zoals de Jezusbeweging en het (neo-Pentekostalisme, enerzijds, en esoterisch-occulte, zoals het spiritisme, anderzijds) een grote plaats inneemt. Omwille van het grote en toenemende belang nog volgende opmerkingen:

(a) in het Sanskriet heet de Indus 'Sindhoe', hetgeen rivier betekent; de Grieken heetten hem Indos, vandaar Indus; - de Perzen heetten de stroom Hindoesj; uit die naam trokken de Moslims voor de Voor-Indiërs de naam Hindoe's; dat is de oorsprong van de geografische term Hindoeïsme;

(b) Brahmanisme komt niet van Brahma, de wereld-scheppende God der Hindoes - niet te verwarren met het neutrum Brahman, het Grote, alomvattende Macht (waarover supra blz. 62), dat, in de grond, met Atman, het diepe zelf, identisch is -, maar van Brahman(en), de Indische priesterkaste (in het Sanskriet brahmana), die +/- 1.000 ACN het hindoeleven beheerste; praktisch zijn hindoeïsme en brahmanisme hetzelfde;

(c) de Indogermaanse volkeren erkenden oorspronkelijk een Opperwezen, een Hemelgod (von Schröder, Arische Reliligion), wat niet belet dat de Veda's (veda = (heilig) weten, inzicht), in haar vier delen, polytheïstisch zijn (d.i. een echte volksreligie met godenhymnen offerformules, toverspreuken …, die de werkelijkheid indeelt in een bovenzinnelijke wereld met vele Goden, halfgoden en demonen, enerzijds, en, anderzijds, deze aardse wereld, waarin de Indiër van toen graag lang en gelukkig wilde leven en, dus, nog niet het latere pessimisme der Brahmanateksten en, nog sterker, der Oepanisjaden huldigde);

- theo-monisme, is de gelukkigste naam (G. Mensching) voor de religieuze visie der Brahmanas en der Oepanisjaden: theos = godheid, monos = enig, beide verenigd noemen de Brahman - Atmaneenheid waarover boven;

GW66

(d) *Mircea Eliade,* de grote godsdienstfenomenoloog, in zijn aanbevelenswaardig boek, *Le Yoga (Immortalité et liberté),* Paris, Payot, 1960, 428 pp., zegt dat vier samenhangende begrippen het hindoeïsme karakteriseren:

(1) karman (of karma): de wet van de universele oorzakelijkheid (waarin de dharma, de eeuwig vaststaande, heilige wet van het heelal, die wij leren kennen doorheen wetgeving en maatschappelijke hervormingen en waarop de varna's, de vier kasten, van India steunen, zich laat voelen), die de mens tot de samsara noopt;

(2) maya: illusie, begoocheling, - het geheimzinnige gebeuren dat de wereld voortbrengt (zie supra blz. 56/ 57) en hem in stand houdt en, daardoor, de samsara mogelijk maakt, zolang althans de mens verblind blijft door zijn a.vidya, on.wetendheid (en dus begerend en niet uitgeblust, onverstorven handelt);

(3) nirvana: de werkelijkheid ergens boven en buiten het begoochelende gebeuren van de maya en het rad der samsara geweven door het karma(n); het 'Absolute', het zuivere 'Zijn', het 'onvoorwaardelijke', het transcendente, het onsterfelijke, het onvergankelijke, het Atman-Brahman of hoe men het ook noemt;

(4) Yoga: samenbindende, vasthoudende, het juk (yoga, iugum = Latijn), yoke (= Engels) opleggende praktijk, d.i. de verstervings- en meditatietechnieken die moksja, moekti, d.i. bevrijding uit karma-veroorzaakte samsara en maya, bewerken;

(e) de zgn. Raja Yoga of koninklijke yoga van Patanjali omvat vier yoga's :

1/ karma-yoga: yama (onthouding, zelfbeheersing door onbaatzuchtig, begeerteloos, uitgeblust handelen);

2/ bhakti-yoga: niyama (zelfbeheersing door zijn liefde op God - en de medemens - te richten; dus beheerst streven en liefhebben

3/ hatha-yoga: asana (houding), pranayama (ademhaling) en pratyahara (verstrooidheid) worden tot beheersing gebracht, in handen genomen; - deze fysiek yoga is de meest bekende en, jammerlijk genoeg, de meest misverstane, want van zijn metafysische achtergrond beroofd;

4/ jnana-yoga: dharana (concentratie, aandachtsbeheersing), dhyana (bezinning, meditatie, verdieping der aandacht) en samadhi (schouwen, contemplatie) worden beoefend;- jnana = kennis (// gnosis in het Grieks) maar zo dat Patanjali de louter metafysische kennis waarop het Samkhya-systeem eindigt (als iedere gnosis, overigens) verder doorzet tot een echte ASC, een verandering van het aardse bewustzijn die moekti, bevrijding, bereikt (soteriologisch dus), een echte inwijding of initiatie die 'dood' (door versterving) en 'verrijzenis' (door bewustzijnsverandering) omvat (vgl. de paulinische uitleg van het doopsel, waarin de gelovige met Christus mee sterft en mee verrijst), waardoor de yogi een 'twice born' (// William James), een tweemaal geborene, wordt.

Opmerking: *Jean Herbert, Spiritualité hindoue*, Paris, Albin Miche1, 1972, is een goede inleiding, omvattend en gestoffeerd; behalve Albin Michel (Frans) geeft N. Kluwer, Deventer, een Oriënt-Serie uit (Nederlands), die goed is.

- De Sikh's zijn moslims, sinds 711 PCN in India, die een synthese van Islam en Hindoeïsme bewerkt hebben (vanaf de XV-de eeuw): zij werkten een zevenvoudige yoga uit. Stichter: Nanak Dev (1469/1538), gevolgd door negen goeroes (= leraars).

GW67

de afwijkingen:

1/ - het Dzjainisme (Jainisme) - wie de begeerte en de eruit voortspruitende hartstochten overwint in zichzelf, is een 'heilige' - overwinnaar', een dzjina;

- een aanhanger van zo'n dzjina is een dzjaina; waarvandaan dzjainisme;

- Mahavira ('grote' (maha); 'held' (vira)), +/- 500 ACN, afkomstig uit Bihar, tijdgenoot van Boeddha, is de stichter van deze hervormingsbeweging;

- zijn verlossingsleer gelijkt op die van Boeddha, maar waar deze de nadruk legt op het psychische, legt Mahavira die op het lichamelijke; in Samkhyastijl zag hij de mens als een ziel (// poeroes(j)a), erg verstrikt in de stof (// prakriti); gevolg: de verlossing bestaat in ontstoffelijking, die, volgens Mahavira, te verwezenlijken was door strenge ontbering en pijn, waardoor het karma vernietigd wordt (tapas = lichaamsascese);

- geweldloosheid (= ahimsa) was geprezen omdat leed doen karma verwerven is;

2/ - het Boeddhisme: stichter is prins Siddharta, zoon van Sjoeddodana, een vorst, en Maya, diens vrouw, wonend in Kapilavastoe; negenentwintig geworden ontwaakt hij tot het inzicht van het onheilskarakter van alle aardse bestaan en wordt zwervend asceet; zevenjarige lichamelijke versterving bracht hem het inzicht bij dat uitwendige ascese het heil niet bijbrengt: hij kiest de weg der bezinning (meditatie); in de nachtelijke stilte onder de bodhiboom in Oeroevela aan het Neranjara-riviertje geschiedt dan de beslissende wending van zijn leven: Siddharta, Gautama, ervaart de bodhi (= verlichting) en wordt daardoor een boeddha (= een verlichte);

- wat schouwde Gautama die nacht? Hij schouwde de vier arya (= edele;// arische) waarheden het lijden (= angst): geboorte, ouderdom, ziekte, spijt, wanhoop en verlangen naar het onbereikbare zijn de vijf aspecten ervan;

- de oorzaak van het lijden: de begeerte om het aardse leven met zijn zintuiglijke ervaringen te leven;

- de opheffing van de oorzaak van het lijden: de versterving van het willen doorleven van het aardse leven met zijn zinnelijk genot, zijn hebzucht e.d.;

- de methode om de opheffing der oorzaak door te voeren: de achtvoudige arya (= edele) weg:

1. juist inzicht (= de vier arya waarheden),
2. streven,
3. spreken,
4. handelen,
5. levenswijze,
6. inspanning,
7. opmerkzaamheid,
8. concentratie (telkens in hun juiste vorm);

- sedertdien werd hij verkondiger in Noord-Indië; leerlingen omringen hem; een monniksorde ontstaat (later ook zusters); hij sterft (°560/+480);

- Atheïsme (noch God noch goden erkent Boeddha; ook niet Brahman of Isjvara (Oppergod, Hemelgod), zoals de Oepanisjaden ze erkenden); secularisme (het leven is geen voorbereiding op het hiernamaals, maar hier en nu te leven); in die zin is Boeddha antimetafysisch; en toch deelt hij met de Oepanisjaden het reïncarnisme en het verlossingsstreven (zie blz. 62/63 supra): “Zoals het zaad dat is gezaaid, is ook de vrucht die wordt geoogst: de dader van het goede oogst goede vruchten en die van het kwade slechte”. (Samyoetta-Nikaya 1: 227) Dat is Dharma! het boeddhisme vervalt in twee grote strekkingen:

GW68

a/ de oudste voorstelling heet Tri.pitaka (tri = drie; pitaka = korf; = driekorf gemeenschapsordening, preken en vertellingen, leerboeken);

b/ het latere boeddhisme (3de ACN- 8-ste ACN) heeft als gemeenschappelijke ideeën: alles is momentaan (= actualisme: discontinue werkingsmomenten), alles is lijden (pessimisme), alles is afgezonderd (existentialisme: louter seculaire structuur der dingen zonder hogere idee), alles is leeg (nihilisme: alles is substantieloos); rond deze gemeenschappelijke basis kristalliseren zich twee richtingen :

b1/ = hinayana (het kleine voertuig) vooral in Birma vindt men deze Theravadins die zich aan de oudste voorstellingen houden (tripitaka), maar met nadruk op de werkelijkheid van de buitenwereld en de kenbaarheid ervan; - aristocratisch, koel-verstandelijk, bezorgd om de eigene verlossing;

b2 / - mahayana (het grote vaartuig): onder invloed van het hindoeïsme en andere volksreligies, volks, gemoedvol, bezorgd om de verlossing der anderen (groot vaartuig waarin weer dan één mens zit!);

- de veelheid van boeddha's en boddhisattva's, die het nirvana weigeren om de in de samsara gevatte medemensen te redden, is hier centraal; de bekendste redderheilige (boddhisattva) is wel Boeddha Amitabha;

- zo ontstaat een cultus (die in het oudste en hinayana boeddhisme onmogelijk was: atheïstisch secularisme!);

- een ongehoorde veelheid van richtingen kent het mahayana; één is wel het vernoemen waard, nl. het zgn. derde vaartuig, het Tibetaanse lamaïsme (= vajra.yana = diamantvaartuig) (zie infra").

3.2.1. China

In de Chinese geschiedenis rekent men nogal met dynastieën: is de Hsia-dynastie meer dan legendarisch? In alle geval de Sjang-dynastie dateert van voor 1600 ACN; zij wordt gevolgd door de Tsjoe-dyn. (+/- 1100 ACN);--

W. Brugger, Philosophisches Wörterbuch, Freiburg i.Br., 1961, S. 408ff., steunend op Forke (zie b.v. diens boek *Die Gedankenwelt des Chinesischen Kulturkreises*, München/ Berlin, 1927, S. 4/9, waar een overzicht gegeven wordt van +/- 2500 ACN tot einde XVIII-de e. PCN), verdeelt de geschiedenis der Chinese wijsbegeerte als volgt:

- onder de Hsia (oudste dynastie) - was de religie een natuurverering die het monotheïsme zeer nabijkwam; de Hemel was immers de hoogste god (oer-monotheïsme, hemelgod-relatie.)

- daarnevens ontwikkelde zich een natuursymbolenleer die voor het staats- en familieleven zeer betekenisvol was; - de grondbegrippen der staatsleer waren bekend; - dit laatste is niet verwonderlijk gezien het Chinese universisme (zie blz. 59) en de rol van de mens, vooral van de keizer (- dynastie) erin;

- onder de Tsjoe (+/- 1100 ACN) - was de Hemel bijna gans vermenselijkt; - speelde het manisme (blz. 38vv.) een hoofdrol; - werd de ethica gebaseerd op de volkszede;

- in dat kader situeren zich de oudste werken, de zgn. Chinese klassiekers (die in de klassen gebruikt werken); ook Sinisme (= oorspronkelijke Chinese religie) genoemd:

GW69

1 = I Tjing (= I Ging, = Yiking), het tekstboek van de waarzegger; dit wereldberoemde en de laatste jaren ook hier bij ons zeer bestudeerde Chinese orakelboek gaat uit van 64 hexagrammen: stokjes van de gedroogde Achillea (Duizendblad), lang en halflang, worden in twee groepen van drie gelegd o.g.v. werpen (hexa = zes; gramma = getekende figuur):

== hemel = tj'ièn

== hemel = tj'ièn

Het scheppende (tj' ièn) bewerkt verheven welslagen, bevorderend door standvastigheid.

== == Aarde = k' oen

== == Aarde = k' oen

Het ontvangende (k'oen) bewerkt verheven welslagen, (bevorderend door de standvastigheid van een merrie). Heeft de strevende (ondernemende, edele) iets te ondernemen en wil hij vooruit, dan verdwaalt hij, (maar) volgt hij, dan vindt hij leiding. (...) Rustige standvastigheid brengt heil.

zo zijn er nog 62 andere hexagrammen met een tekst; (zie blz. 17v.: mantiek; oraculeus aspect) vgl. *Wilhelm, I Tjing (Het Boek der Veranderingen),* Kluwer Deventer, 1953-1 1972-4; weerom een kluif voor het neo-sacralisme zoals het hindoeïsme of het boeddhisme;

- een natuurfilosofie ligt er zeker in: zij werkt met twee tegengestelde 'beginselen' (Vd Rd' n), nl. yin (= jin), het vrouwelijke, en yang (= jang), het

mannelijke,- het lijdelijke (dunamis) en het werkdadige (energeia), die, van in den beginne, het heelal uitmaken in wisselende verhoudingen;- om dit te begrijpen denke men eraan dat de gewone, voorwijsgerige betekenis van yin is de schaduwzijde van een dal, waar de zon niet schijnt, koel, vochtig vruchtbaar, en die van yang de zonnezijde van datzelfde dal, warm, begroeid, droog;

2 - *Siloeking (Sjoe Tjing*), het tweede grote klassieke werk, daterend uit de Sjangperiode, kronieken, waarin Hoeng - fan.

De Grote Regel, een verzameling grondbegrippen van de natuur- en staatsleer, gesteund op het idee dat natuur en staat in wisselwerking zijn (universisme);

- onder de Tsjoe's begint de eigenlijke wijsbegeerte met tien scholen (oudere staatswijsgeren, - confucianen, taoisten, Yang Tsjoe, mehisten, sofisten (dialectiekers), latere staatswijsgeren, politieke wijsgeren, natuurfilosofen, eklektiekers);

- onder de Handynastie (206 ACN/220 PCN), de Wei- t/m Soengdynastieën (220/960 PCN), de Soengdynastie (960/1280 PCN), de Yoeandyn. (1280/1368), de Mingdyn. (1368/ 1644) en de Tsj'ingdyn. (1644/ 1912) leeft het Chinese denken ononderbroken voort;

- het universisme, de intellectuele basis van de Chinese opvattingen over wereld, staat, wetenschap, moraal, stelt, zoals gezegd, het Heelal met zijn harmonie tussen Hemel, Aarde en mens centraal (waarbij de mens bij uitstek is de Keizer, de Zoon van de Hemel); dat harmonieuze Heelal komt voort uit een beginsel, waarin Tao (Daoe) heerst, de wereldwet, de weg die het heelal volgen moet en die zich openbaart in natuur, moraal en ritueel; dit ordenend beginsel bestaat uit Yin en Yang,` die alle wording en alle ondergang beheersen;

- laat ons hier even de drie grote volksreligies schetsen: zij domineren immers o.m. het wijsgerig denken; wij steunen ons o.m. op *John Wu, Boven Oost en West*, Antwerpen, *Sheed and Ward*, Eng. orig. 1951, blz. 163/206:

GW70

3.2.1.1. Taoisme

- Tao, Daoe, Tau - of hoe men het schrijven en uitspreken wil - is in de brede betekenis (zie supra 59, 69 b.v.) de ordenende oergrond, de voldoende reden of grond van alles in zijn wordende en vergaande samenhang - maar bij Lao-Tse (= Lao Tzu) krijgt het een engere betekenis: - Tao-te = deugd (de eigenschap waardoor men net Tao in contact en in overeenstemming is); Tao-te-king = boek over de deugd (king, tjing, ging-boek) (// te-sjin = deugd-beoefening);

- Lao-Tse (Tse = meester; dus meester Lao) (°604-, vlg. anderen 480 ACN) komt in het Boek over de deugd tot metafysische bespiegeling over Tao, de oergrond die alles ordent, en baseert daarop de moraal en het staatsleven (men noemt dit boek 'de meest grootse en diepe schepping van de Chinese geest');

- John Wu zegt dat Lao-tse het Tao bereikt door "de blik naar binnen te keren" (blz. 176); ofschoon alomvattend, is het Tao voor hem het diepste van ons hart wonend" (ibid.): het Woe Wei, d.i. de niet gehechtheid aan het resultaat van ons handelen (blz. 177/178) - // blz. 63 uitgebluste begeerte; // 66: karma - yoga; //67: opheffing van de oorzaak van het lijden, -, het Woe Wei is de toegang tot het Tao in ons; - het is de mystische interpretatie dus die in het Taoïsme tot ons komt; of, als men wil, Lao-tse benadrukt het yin-aspect in de mens en men zou zijn leer als 'yinisme' kunnen bestempelen (het yang der actief-praktisch-seculair aangelegde mensen treedt terug als tweederangs); men kan dan ook Woe Wei als 'lijdelijkheid' (o.c. 177v.) bestempelen; men kan immers het Tao omschrijven als "de poort van het donker vrouwelijke" (zie *R.C. Zaehner, Zo zoekt de mens zijn God*, Rotterdam, Donker, 1960, blz. 391) - men denke aan de schaduwzijde van een door de zon beschenen vallei: zo is ook het Tao 'donker koele vruchtbare oorsprong' van alles;

3.2.1.2. Confucianisme

- samen met Beethoven en Schubert, de twee Duitse componisten, staat Khong-foe-tse (foe-tse = meester; dus meester Khong of Confucius in de verlatijnste westerse uitspraak; °551/+479) op de 'index' van de recente communistische culturele revolutie in China;

- niet-metafysisch ingesteld gaat Confucius door als agnosticus en moralist: de ethische relaties staan centraal bij hem;

- toch is die moraal ergens diep religieus: "De waarlijk menselijke mens dient de Hemel als zijn ouders en zijn ouders als de Hemel" zegt Li Sji (= Li Chi), een boek over Confucius; de kinderlijke piëteit is inderdaad schering en

inslag van zijn familiale moraal, die men te recht als 'familialisme' zou kunnen brandmerken (Nieuw Links gebruikt die term pejoratief !) - men denke aan de zgn. 'Honderd Families' (in feite 116 of 117), die de grondslag uitmaken van de Chinese staat als perfecte organisatie gecentreerd rond de Keizer, de ambtenaren en de geleerden;

- deze traditionele moraal van de Chinese landadel (Zaehner, 370) met wel als een rode doek inwerken op de Culturele Revolutie;

- seculair als hij was, had Confucius niets van een religiestichter of een wijsgeer;

GW71

hij was een gentleman op zijn Chinees (Zaehner, 370); ook, de Chinezen die dieper of verder gingen dan dat seculaire gentlemanship werden Taoïst of Boeddhist, ofschoon zij toch confuciaans bleven in merg en been;

3.2.1.3. Boeddhisme in China en Japan

Boeddhisme:

- stonden de sociale relaties centraal bij - Confucius, was het ascetisch - beschouwelijke leven hoofddoel bij Lao-tse, de Chinese Boeddhist is naar binnen gekeerd, mystisch (John Wu, 187/194);

- het Chinese Boeddhisme was een mahayana boeddhisme (68 Supra) in vijf nog heden bestaande versies (meditatie; moraal; Amidisme; Tantrisme (= mantra-school, met magische formules; // Lamaïsme in Tibet); Zen); - het Zenboeddhisme werd gesticht door de 28ste patriarch Boddhidarma, die in 520 uit India naar China kwam; 'zen' komt van dhyana, d.i. meditatie;

- zijn nog te vermelden:

(a) Mê Ti (480/400 ACN), stichter van het Mehisme, dat algemene mensenliefde gesteund op het oude theïsme (68 supra: Hemelgodrel.) als basis van de moraal vooropstelde;

(b) de zgn. 'deugdzamen' of 'vasters', die zich aan vijf geboden hielden, waaronder vlees derven, sloten zich, als boetelingen, desnoods opsloten in een ommuurd gebouwtje met een venster op de wereld.

IC. ***Tibet.***

1/- *Bonisme* (spreek uit: beunisme) is de voorboeddhistisch religie in Tibet, een animisme (8 supra) met sterk sjamanistische kern (26 supra) en magische formules als opvallend element (28 supra) en Hemelgodreligie (11 supra) als grondslag.

2/ *Lamaïsme*: - deze naam is analoog aan Brahmanisme: hij duidt de 'geestelijken' (lama's) aan die deze religie droegen;

- vajra-yana of diamantvoertuig, d.i. het schip dat ons, over de oceaan van deze lijdenswereld, naar het nirvana brengt, ontstaat rond 500 PCN en is, aldus *G. Mensching, Buddhistische Geisteswelt (Vom historischen Buddha zum Lamaismus),* Baden-Baden, Holle, s.d, S, 17, "vooral daardoor gekenmerkt dat in hem het zgn. tantrisme, een soort stelselmatige magie, domineert. Met het tantrisme verbond zich het sjaktisme, nl. de overtuiging die aan de vrouw, resp. aan Het vrouwelijk beginsel numineuze - d.i. sacrale

- betekenis in het wereldgebeuren toeschrijft";

- een andere naam voor vajra-yana is mantra-yana: 'mantra' = magische formule (de oudste en beroemdste, daterend vanuit de Yajoer-Veda, is wel 'Om' (= AUM), de klank die alle yogi's prevelen en die men hetzij met Isjvara, de Hemelgod (Patanjali) hetzij met Brahman (= oergrond) identificeert) en dus mantra - yoga is yoga der magische formules;

- 'tantra' = weefsel; later: stelselmatige uiteenzetting; In het Tantrisme gaat het over stelselmatig uiteengezette riten van de eredienst (44/45 supra), die, echter, van een gewone rituale-tekst onderscheiden worden omdat zij, in de overtuiging der tantristen, magisch werken: woorden, handelingen, gedachten staan in magisch, verband met de Oorsprong (blz. 50vv. Supra); spreek de woorden uit, voltrek de handelingen, denk de gedachten, en ... men zet de Heelaloorsprong (Brahman, desnoods Isjvara) in beweging en komt in mystisch contact ermee;

- door die tantristische interpretatie kreeg het mahayana, nevens zijn moreel-gnostische strekking, een mystisch-magische vleugel vanaf +/- 250 PCN, die een echte en diepe concentratie vooronderstelt (althans bij de besten).

GW72

- Wij kunnen niet nalaten te vernoemen *Lama Kazi Dawa-Sam-dup* en *W.Y. Evans- Wentz, Het Tibetaanse Dodenboek* (= Bardo-Thödol), Deventer, Ankh-

Hermes, 1971-1, 1973-3, dat in neo-sacrale Middens opgang maakte (dat o.m. Timothy Leary, de Harvard-psycholoog, tot handboek gediend heeft bij zijn psychedelische bewustzijns-verruimingen).

ID. Japan.

1/ Sjintoisme: = to (// tao, daoe) - weg; sjin (// shin) - goden; sjin-to = de weg der goden, godenreligie; - het shintoïsme is de enige natuurreligie die tot op heden werd bewaard bij een hoogstaand cultuurvolk: het behelst twee kernen:

(a) de eenvoudige natuurreligie zoals wij ze in Deel I beschreven hebben;

(b) het geloof in de stichting van het Japanse rijk als een zeer belangrijk kosmisch gebeuren; dit gelijkt op de Chinese Rijk-idee;

2/ Boeddhisme: = "De Keizer (nl. Jamei in 585) geloofde aan de wet van Boeddha en volgde tegelijk de 'weg der goden' (= sjinto)"; zijn gedrag is Japanners tot voorbeeld;

- de zgn. Theravada (= de vier arya waarheden (blz. 67 supra) der Theravadins of Hinayanagelovigen) zijn, natuurlijk, de kern ook in Japan; toch is het het Mahayana dat er heerst; - twee varianten heersen er die wij naar voren halen:

(a) Amida-boeddhisme (Amidisme), de religie van boeddha Amitabha, waarin de voortdurende aanroeping van de Boeddha-naam, in vertrouwend geloof, centraal staat (wat de protestanten aantrekt!), zonder dogma, zonder ritueel onmiddellijk;

(b) Zen-boeddhisme, de meditatiereligie die satori d.i. verlichting, beoogt en gegroeid is uit de Chinese dhyana-scholen, parallel aan het Amidisme, dus ook zonder dogma, zonder ritueel, onmiddellijk contact met het Sacrale zoekend, doch, i.p.v. vertrouwend geloof, meditatie voorstaande; het benadert hinayana met dit verschil dat satori plotselinge verlichting is i.p.v. geleidelijke; het zijn vooral de Samoerai (ridders) die het aanhangen, en het Zazen (= zittende meditatie) is de basisoefening.

Opmerking. - Er zijn katholieke varianten van oosterse religie: - *J.-M. Déchanet, Yoga in Tien lessen*, Brugge/ Utrecht, DDB, 1965; - *Dom Aelred Graham, Zen Catholicism*, New York, Harcourt, Brace and World, 1963; - *H.M.*

Enomiya Lassalle, Zen-meditatie (Ontmoeting tussen Zen en christendom), Bilthoven, Ambo, 1971 (1968-1 orig.).

Deze werken kunnen als aanloop dienen voor een katholiek neo-sacralisme. - Zie ook: *Th. Merton, De weg van Tsjwang-tze*, Bilthoven, 1972.

Opm. - Sunyata, een meermaals gebruikt hindoe woord i.v.m. chinees Japans Boeddhisme, betent 'de grote leegte als Oorsprong der dingen' (Brahman, als men wil, maar 'leeg', want, volgens de boeddhisten, is er geen Brahma- Atman: Er is geen 'Zelf'!)

3.3. Het oude Nabije Oosten.

- Het antieke Nabije Oosten - strekt zich uit van de Nijlvallei (t/m 'het Zuiden', d.i. Ethiopië), over de Syrische-Palestijnse doorgang, tot Mesopotamië (het Tweestromenland: Tigris en Eufraat) : de zgn. vruchtbare sikkel; - bestrijkt de woestijnen van Arabië en Syrië (tussen de Syrië en Palestina, en Mesopotamië);
- omvat ook de hoogvlakten van Klein-Azië, Armenië en Iran.
- Taalkundig zijn er drie groepen; Egyptenaren, Semieten, Indo-Europeanen.
- Politiek wordt dat grote gebied één onder Alexander de Grote (332 ACN).

GW73

Opmerking. - Heden betekent 'Nabije Oosten' het gebied van Egypte tot de grens van Iran; Iran wordt reeds tot het Midden-Oosten gerekend, dat zich t/m Birma uitstrekt; wat verder ligt, is het Verre Oosten. Het antieke Oosten omvat dus het huidige Nabije O. plus het meest nabije deel van het huidige Midden-O.

- Het schrift danken wij aan de Feniciërs, het monotheïsme aan de Joden, het waarheidsbegrip aan de Perzen, alsook de verdraagzaamheidsgedachte, de wiskunde aan de Egyptenaren. en de Mesopotamiërs, de munt aan de Lydiërs. De vermenging van magie en wetenschap, het despotisme (vorst = centraal), het wreedaardige strafsysteem, de oorlogszucht en de slavernij zijn de grote schaduwzijden van het antieke N.O.

3.3.1. Egypte

+/- 3150 ACN treedt Egypte de geschiedenis binnen (de oudste hiëroglifeplaat van koning Narmer. Het Oude Rijk (2778/2263), het

Middenrijk (2160/1785), het Nieuwe Rijk (1580/1085, vervaltijd, Saïtische herleving (663/525), verval, Romeinse verovering (30 ACN).

- H. Junker toonde het bestaan van één oorspronkelijk godsgeloof aan (oermonotheïsme: de andere 'goden' zijn niet eeuwig, niet vrij van lijden, geen scheppers);

- daarna komt het veelgodendom; behalve onder Farao Echnaton; - wat echter, in tegenstelling tot Mesopotamië, opvalt is de serene aard (de innerlijke vrede) van de Schepper, van de goden zelfs;

- dat weerspiegelt zich, net zoals in Mesopotamië, in de koningsopvatting: "De koning is de zon die vruchtbaarheid geeft aan het land; aan zijn onderdanen geeft hij de lucht die zij inademen, het voedsel en een gelukkig leven; hij moet derhalve van harte bemind worden en trouw gediend; wie zich tegen hem verzet, zal zonder medelijden vernietigd worden, een graf zal hem ontzegd worden"; aldus een tekst van het Middenrijk; inderdaad, de vorst is Godssymbool (syntagma en paradigma van de godheid, afstammeling van en zichtbare tegenwoordigstelling ervan: zie blz. 44 supra), met almachtig-goddelijk gezag uitgerust, omgeven van bevoorrechte priesters, edelen, ambtenaren en bedienden en niet bevoorrechte boeren, ambachtslui, soldaten en slaven; toch straalt hij sereniteit uit, vergeleken met de mesopotamische vorsten;

- Farao Echnaton voert het monotheïsme in: Aton; Echn.aton = (die) weldadig (is) voor Aton; dit latere of zgn. negatieve monotheïsme was van korte duur; men heet het 'Atonisme';

- de Rozenkruisers, een sacrale, ja, neo-sacrale geheime broederschap, waaronder de Amorc de bekendste is, beweert, doorheen een lange esoterische overlevering, te dateren van Echnaton's tijd;

- behalve deze mysteriereligie is een ander mysterie te vernoemen: de Isis-en- Osiris-mysteriën, een voorbeeld van 'demareligie' (zie blz.11, 39v. supra), die in de hellenistische tijd over de antieke wereld verspreid geraakten (Osiris, de goede god, bedreigd door zijn boze broer Seth (Gr.: Typhon), gered door zijn zuster en gemalin Isis, wordt, na een dood-en-verrijzenisdrama, vorst van de onderwereld);

- merkwaardig in dit verband is de Egyptische ziele-opvatting: zij is echt animisme (blz. 8vv.) maar zo dat ba de ziel is (gedurende het leven) en ka de

dubbelganger of tweede ik, voortlevend na de dood, voorwerp van vergelding na de dood (centraal in de Egyptische cultuur; // manisme);

GW74

- merkwaardig is een cultuurhistorische sequentie, die ons, via Herodotos en Varro, overgeleverd is:

(a) eerste tijdvak is het godentijdvak, waarin goden normatief zijn en hiërogliefentaal gesproken wordt;

(b) tweede tijdvak is het heldentijdvak, waarin heroën normatief zijn en symbolentaal gesproken wordt;

(c) derde tijdvak is het mensentijdvak, waarin de mens doorsnee genomen voorbeeldig is en volkstaal gesproken wordt;

- deze drieledige volgorde werd *Giovanni Battista Vico* (1668/1744) in zijn *Principii di una scienza nuova* (1725) tot denkmodel voor zijn moderne geschiedenisfilosofie, waarvan hij overigens de 'vader' is; zij diende ook de Franse socioloog Tarde tot leidraad (la culture, c' est l' imitation, en wel imitatie van een der drie voorbeelden (zie blz. 58 supra);

- = noteren wij terloops dat de nota's van het college der hofgeneesheren der Egyptische Farao's uit het derde millennium ACN een hoge graad van waarnemingsvermogen eigen was alsook merkwaardige aanlopen tot theoretische veralgemening (inductief) en causaal denken (abductief); toch moet eerst nog de ionische natuur- of fusis-beschouwing er over heengaan voordat zij wetenschap werden in onze Griekse zin. (Vgl. *Werner Jaeger, Paideia* II 13);

- noteren wij ook dat 'koptisch' laat-Egyptisch betekent.

3.3.2. De Semitische wereld

- De woongebieden zijn:

(a) Mesopotamië: Beneden-M. (veelal Zuid-M. geheten;// Soemer), Midden-M. (Akkad, Babylonië; vgl. Mardoekcultus), Noord-M. (Ook Opper-M.; Assoer, Assyrië (Ninive); vgl. Assoercultus); -- Zuid-M. heet ook wel Chaldea;

(b) Fenicië (// Kanaän) zie het huidige Palestina, Syrië, Libanon, Jordanië; Kanaän wordt met Mesopotamië verbonden door Aram (dat o.m. doorgangsgebied en voertaal, het Aramees, bood);

(c) Arabië en Ethiopië;

- vijf talen akkadisch, kanaänietisch, waaronder het Hebreeuws, Aramees, Arabisch, Ethiopisch;

- historisch begin: - +/- 3500 ACN (en - de onderzoekingen omtrent de Soemeriërs gaan steeds door - wellicht nog ouder), nl. de oudste spijkerschriftteksten (1802 ontcijferd);

- de Soemeriërs (Z.) en Akkadiërs (M.) zijn de oudste bewoners; daarna komen de Babyloniërs (Hammoerabi: +/- 1710/1668 ACN), de Assyriërs (Tigilatpileser:+/- 1157) ACN; Assoerbanipal, na Sargon), de Neo-Babyloniërs of Chaldeeuwen (Neboekadnezar II: 600 ACN), waarna de Indo-Europeeërs, nl. de Perzen op het toneel komen (Cyrus: 538 ACN; later Alexander de Grote: 3 31 ACN);

B(I) ***Mesopotamië.***

a/ - Ontstond, vroeger in de XIX-de eeuw, uit de ontdekking van de eenheid der indo-Europese talen de eerste natuur-mythologische school (blz. 6 supra) of naturisme, gelijkaardig is de oorsprong der tweede mythologische of astrale mythologische school: de geleerden hadden, decennialang, Soemer en Akkad, Babylonië en Assyrië en hun opvolgers ontdekt en dat leidt, in 1906, tot de *Gesellschaft für Vergleichende Mythenforshung* te Berlijn, met een nieuwe theorie over de oorsprong der religie.

- **(1)** *E. Siecke*, vanaf *Liebesgeschichte des Himmels*, Straszburg, 1892, legde de nadruk, wat de inhoud betreft, op de grote hemellichamen en heel bijzonder op de veelvormige maan, die hij als de oudste en rijkste bron der mythen beschouwt (lunarisme), en, wat de methode betreft, op het feit dat de verhaalstof van de mythe steeds iets is dat gezien is aan het hemelgewelf, vooral de grote hemellichamen (astrale mythologie; astron = hemellichaam, ster, gesternte), de zon en de maan (H. Lessmann, Dr. Hüsing e.a.; terwijl *P. Ehrenreich, Die Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker,* Berlin, 1905, de primitieve culturen in het onderzoek betrok). Later, o.m. door *Ehrenreich, Die algemeine Mythologie und ihre ethnologischen Grundlagen*, Berlin, 1910, werden zowel het pan lunarisme (de maan als enige mythologische bron) als het eenzijdig astrale gezichtspunt (de hemellichamen als enige mythologische bron) verbeterd.

GW75

- Toch is de kern geldig: “Geloof aan de sterren en zingeving der sterren verhouden zich onderling als religie en heil “verkondiging” zegt *Helmuth M.*

Böttcher (in Sterne, Schicksal und Propheten, München, 1965, S.13). “Hemel en aarde, sterrengebod en mensen-lot waren (nl. bij die ouden vanaf de Soemeriërs) in nauw verband met elkaar gebracht op een mysterieuze wijze”. (Ibid., 22). De jagers (tot in het zesde millennium ACN), de veehoeders (eerst geiten en schapen - vijfde millennium - dan koeien -- vierde millennium--) leefden dag en nacht in de open natuur onder de blote hemel en merkten orde in de kosmos (op aarde en aan de hemel), gelijktijdigheid, uitgelegd als oorzakelijkheid (de hemel (lichamen) als besturende macht(en), ‘heersend’ over leven en dood in de natuur en in de mensheid. Ja, “De godheid volgt de vorm en de weg der sterren. En in de sterren openbaart zich noodzakelijkerwijze de godheid. Beide worden in grote mate identisch.”. (Ibid., 25)

Zo wordt sterrenwichelarij (oraculeuze zijde: zie supra blz. 17v.) of astrologie geboren. “Het staat in de sterren geschreven”. Hemelsymboliek (zie supra 44v.): goden ‘woonden in’ de sterren, ‘waren’ sterren, de sterren waren ‘de ogen’ der godheid, enz. De sterren beheersten de (hemel)goden; de goden beheersten de sterren (Astrotheologie).

- Zo ontstaat het zgn. astrale idealisme: de ideeën, d.i. de organisatiemodellen der dingen komen uit de hemel, waar het plan der schepping en haar verloop opgeborgen ligt (// Platonisch idealisme).

- (2) H. Winckler, A. Jeremias en E. Stucken stonden zelfs het ‘panbabylonisme’ voor: alle mythologieën; alle religies trekken uit Babylonië, zijn astrale mythologie, zijn religie haar oorsprong, en dit over de gehele aardbol (H. Böttcher houdt dit nog staande voor de Soemeriërs).

- Juist is dat de sterrenmythologie zowat over de gehele aardbol te vinden is en dat zij een religie uitmaakt van een wonderlijke eenheid over de aarde, basis van eredienst, zeden en recht. Maar of Babylonië de bakermat is, is wat anders!

Noteer in het hedendaags neo-sacralisme de grote rol van de astrologie, ofschoon niet meer in de oorspronkelijke Mesopotamische zin (horoscopie, ‘berekeningen’, enz.) Zo werd op 15 dec. 1973 te Leuven Het Vlaams Astrologisch Genootschap gesticht (met wetenschappelijke pretenties). In Parijs o.m. gebruikt men zelfs de computer om de astro-analyses op te maken!

- Men onderscheidt goed tussen moderne astronomische en kosmografische wetenschap enerzijds en astrologie anderzijds: de rationele basis der astrologie is tot nog toe sterk aangevochten. Toch lijkt echte intuïtie

hier niet uitgesloten. De praktijk bewijst dat, in een aantal gevallen, lotsbepaling langs astrologische weg reëel is, maar hoe? Dat is een vraagteken.

GW76

- Er zij in dit verband verwezen *naar P. Naylor, Astrology (An Historical Examination),* London, Robert Maxwell, 1967, 242 pp., o.m. pp. 12/13, waar (zie ook H. Böttcher) op het oraculeuze karakter vgl. 17/18 supra) der antieke astrologie gewezen wordt: de posities van zon, maan, zeven planeten en haar voorbijschuiven doorheen de dierenriemfiguren, geïnterpreteerd door de priesters-astrologen m.b.t. het lot van het land (oorlog, ziekte, weer) en dit in religieus kader, waren centraal en niet de horoscopen, zoals nu het geval is.

- Verwijzen we ook naar *Robert Tocquet, Les pouvoirs secrets de l'homme*, Paris (J'ai lu, A 273), 1963, pp. 107/119, waar het over de astrologie in de huidige zin gaat : "… il existe des correspondances entre la position des astres au moment de la naissance et les caracteristiques morphologiques psychologiques et de destinée de l'individu" (107). Hier is individuele lotsbepaling centraal.

b/ - Wij halen, uit de sacrale geschriften der Babyloniërs, de zgn. oerchaotische scheppingsmythe.

- 'Chaos' betekent 'lege plaats', leegte - en verschilt van 'tohoe wa bohoe' uit de Bijbel (toestand van verwarring en ineenvloeien van alles) -; maar vaak betekent chaos ook wanordelijke toestand.

- Oerchaos of oorspronkelijke chaos beduidt de begintoestand van het heelal. Uit zo'n verwarde begintoestand is het heelal ontstaan, zodat kosmogonie (wereldgenesis), theogonie (godengenesis) en anthropogonie (mensheidsontstaan) - de drieledige basisstructuur der metafysica! - hier ineens behandeld worden (genia = ontstaan(sgeschiedenis)). Men vergelijke met de Bijbelse Genesis (scheppingsverhaal).

- Het verhaal begint als volgt: "Toen daarboven 'n hemel nog niet was genoemd, een vasteland beneden geen naam had. - Toen Apsoe, de oeroude afgrond, de oorsprong der goden, en Tiamat, de Zee, die hen allen baarde, hun wateren nog niet hadden vermengd, Geen rietveld aaneengegroeid was en geen polder te zien, Toen geen der goden in het aanzijn was geroepen of zijn naam had ontvangen en geen lot bepaald, - Toen vormden zich de goden in die diepte." (*M. Beek, Aan Babylons stromen,* A'm/ Antwerpen, 1950, blz. 160)

- Het gaat over de 'oorsprong' (zie blz. 56 v.) en deze is de 'grote leegte' (nog niet de tohoe wa bohoe!). 'Naam' en werkelijkheid zijn één. Biologisme: 'dooreen mengeling' der wateren van Apsoe, de Oervader, verzinnebeeld in het zoetwater, en van Tiamat, de Oermoeder, verzinnebeeld in het zoutwater, zijn de 'oorsprong' van de hemel daarboven, het vasteland beneden en de goden.

- Het eigenlijke drama begint nu: "De goden - pas gevormd uit de oer-vereniging verstoorden de zinnen vai Tiamat door lawaai te maken in de hemelse woningen"(Is. 23/24). Daarop wil Apsoe ze uitroeien (de agressie is dus reeds in het eerste godenpaar aanwezig voor de schepping!), waarop Moemmoe, Apsoe's zoon, z'n vizier, hem een plan voorlegt: "Als Apsoe het (plan) gehoord had, klaarde zijn gezicht op met het oog op het kwaad dat hij beraamde tegen de goden, z'n zonen." (I:52) Maar Apsoe werd in z'n slaap gedood voordat het plan van Moemmoe kon worden uitgevoerd.

GW77

- Men ziet agressie is hier overal aanwezig van in den beginne; m.a.w. de grote leegte is eigenlijk al wanorde, zonde (tohoe wa bohoe !).

- Na de oer-moord op Apsoe, die als voorspel dient, volgt de beslissende slag tussen Mardoek en Tiamat.

- Inderdaad, Mardoek wordt geschapen: "Een god werd voortgebracht, de machtigste en de meest wijze"; hij wordt geïntroduceerd de godenverzameling.

- Daarop wordt Tiamat razend: zij baart monsters (een adder, een draak, een sfinks, een grote leeuw, een razende bond, een schorpioenmens) (I:139/141).

- "Wanneer Tiamat haar werk gewichtig had volbracht, wapende zij zich voor de strijd tegen de goden, haar nakomelingen; om Apsoe te wreken ging Tiamat met boosheid te werk." (II:1/3). Men ziet de tragiek: het zedelijk kwaad ligt reeds vooraf gegeven in de oorsprong (hier in Tiamat); de ondergang, het onheil is natuur (geen wilskwestie). Noodzaak heerst hier m.b.t. het kwaad en het onheil. Dat is een tragische sequentie van gebeurtenissen. *P. Ricoeur, Finitude et culpabilité*, II :170, zegt: "Cette promotion du divin aux dépens de la brutalité originelle se retrouve dans la mythologie grecque." Niet de mens,

als vrij wezen, is de oorsprong van het kwaad op aarde, maar hij treft het aan voor hem en zet het voort.

- Dan volgt de beslissing: Mardoek wordt tot vorst uitgeroepen en het koor der goden roept hem toe: “Ga, beëindig Tiamat’s leven. Dat de winden haar bloed wegvoeren tot in de verste gewesten!” (IV: 31/32) Hij ontketent daarop de windhoos (tornado), zijn machtig wapen, beklimt de strijdwagen van de stormen, onweerstaanbaar, schrikwekkend (IV: 49/50). Dankzij de winden, opgeborgen in de afgrond van z’n lichaam, overwint Mardoek Tiamat. Dit is de tweede oer-moord.

- In het zog van deze theogonie volgt de kosmogonie: Tiamat wordt gevierendeeld, in stukken gesneden en uit die stukken ontstaat de kosmos in zijn onderdelen (IV, einde), dankzij onderscheid, scheiding, meting, ordening.

- In dat kosmogonische zog volgt de anthropogonie: het kopstuk der opstandige goden wordt veroordeeld en gedood, waaruit - uit zijn bloed - Ea (de derde god der Babylonische drie-eenheid, Anoe (hemelgod), Enlil (luchtgod) en Ea (= soemerische En-ki, de watergod)) op aanraden van Mardoek de mens schept, die als taak heeft de grote goden voeden en dienen.

- Ziedaar het grondschema van het fameuze Enoema Elisj of Babylonisch scheppingsverhaal. Wat een verschil met de Egyptische sereniteit en de joodse Jahwehmythe!

- Wij zouden hier ook kunnen gewagen van het Gilgamesj-epos (en de paradijs- en zondvloedmythe). Zij vertonen dezelfde oer-agressieve sfeer.

- De ontologie of zijnsopvatting (realiteitsbegrip) die eruit spreekt, is tragisch: het ‘zijn’ als oorsprong van alle zijnden is in zijn wortel reeds bedorven door (zedelijk) kwaad, onheil, ondergang in agressieve sfeer.

- De mensen, de kinderen werden indertijd in Mesopotamië zo opgevoed. Het nieuwjaarsfeest was de ritueel-symbolische herhaling van de scheppingsmythe: Mardoek, opgevat als Tammoez (// dood-en-verrijzenismysterie), is het model van de Koning die vernederd en hersteld wordt.

GW78

Zie blz. 44vv. (Religieuze symboliek): de koning stelt tegenwoordig en maakt zichtbaar Mardoek-Tammrez in zijn ondergang en verrijzenis als het oergebeuren.

- Perenniteit (= nawerking) van deze mythe en de erin opgesloten metafysica. - *Paul Ricoeur, Finitude et culpabilité*, II, 304, legt de nadruk op de grote nawerking:

(a) de fragmenten van Herakleitos (Heraclitus), de Helleense voorsokratieker,
(b) de Duitse mystiek van de XIV-de eeuw,
(c) het Duitse idealisme (Fichte, Schelling, Hegel) van de XIX-de eeuw,
- zij alle geven een wijsgerige en rationeel verwoorde vorm van deze oerchaotische theogonie als basis van de metafysica, waarin het kwaad (moreel) en het onheil (eudemonologisch) in het 'zijn' zelf gesitueerd zijn. 'Zijn' is natuurnoodzakelijk agressief zijn en eraan ten onder gaan. Dat is zijnstragiek. - Zo men dan weet dat Karl Marx in dat klimaat is opgegroeid (Duits idealisme) en dat hij het wel omgekeerd heeft (van idealistisch materialistisch gemaakt), maar toch voortgezet heeft, verstaat men klassenstrijd, klassenhaat als motor van de economisch-sociale (en meteen van de ganse) geschiedenis. Als men weet dat het marxisme op agressieve manier naar wereldheerschappij streeft en al hele delen van de aardbol in zijn greep houdt, dan verstaat men waarom wij bij de Babylonische Enoema Elisj als voorloper der zijn-stragische metafysica zijn blijven stilstaan en hebben wij het zoveelste voorbeeld van historisch begrijpen (historische abductie) geleverd.

- Ook is duidelijk waarom Tammoez (Mardoek) in de hellenistische tijd aanleiding tot mysteriecultus heeft gegeven: cultuurbrenger, heilbrenger via dood en verrijzenis (zie *von Glasenapp, Lexicon.*, 31; *van Baaren, Doolhof*, 50).

3.3.3. Israël

Tussen de semitische volkeren is Israël tot een volk met wereldrol uitgegroeid. De perenniteit of nawerking ervan is zeer groot, zowel in de rechtstreekse zin (de nog levende joodse traditie in en buiten Israël) als onrechtstreeks (invloed op het Christendom en de Islam). Daarom een woord erover.

a/ *Het Genesisverhaal der Joden.*

- Omtrent 800 jaar ACN ontstaat het door de bijbelexegeten genoemde Jahwistische document. Zijn eigen aard begrijpt men pas als men het stelt

tegenover het serene polytheïsme der Egyptenaren, enerzijds, en de oer-chaotische theogonie der Mesopotamiërs, anderzijds. -Alleen het zgn. Atonisme (blz. 73 supra: Farao Echnaton's monotheïsme) benadert enigszins Israël's basisopvatting. Ook het Zoroastrisme enigszins, waarover verder. Het ermonotheïsme komt hier tot zijn zuivesupra:atieve, want tegen de polytheïsmen reagerende) vorm.

Welke karakteristieken heeft de Adamsmythe?

- **(1)** De oorsprong van het kwaad en het onheil is gelegen in een voorvader van de huidige mensheid, Adam, wiens bestaanswijze een menselijke bestaanswijze was (hij was geen god, b.v.).

- (2) Centraal is Jahweh, God, die zedelijk goed (en eudemonologisch gesproken zalig) is. Hij is de Heilige (vgl. blz. 30 supra); Hij is de schepper en daarom is de schepping in haar geheel goed (niet zoals in Mesopotamië, waar de oorsprong zelf al boos en heilloos was); Adam zelf als vrij wezen zet het kwaad in binnen het kader van een Goede schepping.

GW79

- (3) Adam wordt verleid tot kwaad en onheil door de Slang, zinnebeeld van Satan, en door Eva, maar dit neemt Adams vrijheid en toerekeningsvatbaarheid niet weg, al is zij erdoor verminderd: Adam handelt niet natuurnoodzakelijk. –

Wel wijst de Slang op de grote, ja kosmische schaal van het kwaad en het onheil. Maar de grote omvang van het kwaad en het onheil belet niet het omschreven en beperkt karakter ervan waardoor het geen oerchaos is.

b/ ***Karakteristiek van Israël.***

(1) Het zuivere monotheïsme, vergelijkbaar met het (Egyptische) Atonisme en het (Perzische) Zoroastrisme (Ahoera Mazda).

(2) Het profetisme. - Zoals al gezegd (13v. supra) scheidt het Hindoe-Koesjgebergte (Afghanistan) de religies in twee types: - aan de overzijde overheerst de religies met in het centrum een eeuwige wereldwet (een geordende kosmos maar eerder persoonloos hemel-aarde -mensharmonie in het Chinese 'tao' (hier in de brede zin; niet in de yin-zin der Taoïsten); dharma - religie in hindoe-zin));

- =aan deze zijde overheerst de persoonlijke religie: God, resp. Oppergod en goden domineren het wereldbeeld; zij grijpen in de mensen- en heelalgeschiedenis is; o.m. bedienen zij zich van middelaars, profeten genaamd: men denke aan de hoger behandelde sociale structuur der religie (blz. 36: volgelingen, ambtenaars, mediaal begaafden), maar dan met de nadruk op een zending door de godheid geldend voor een heel volk, voor een reeks volkeren, voor de hele mensheid. De profeten van Israël zijn een eigen soort profeten: Echnaton is dat eigenlijk niet (Egypte); maar Zoroaster (Zaratoestra), later Mohammed kunnen met hen vergeleken worden. Gnomische en mythische wijsheid blijven bestaan of nawerken (men denke aan de Adamsmythe en de Wijsheidsboeken b.v.); maar Jahweh spreekt in concrete historische situaties doorheen de profeten tot het volk (de volkeren) en heeft een boodschap (de blijde boodschap). "Zo spreekt Jahweh" luidt de toelichting. Zo maakt Jahweh geschiedenis; zo leidt Hij ze. Zo ontstaat heilsgeschiedenis in een zeer strikte zin. Verkondiging is geschiedenis maken.

- Een evolutie is merkbaar in het profetisme. Deze wordt uiteengezet in *A. Gelin, De hoofdlijnen van het Oude Testament*, Antwerpen, Patmos, 1962, o.m. blz. 33/34, 60, 84/86. Jeremias, n.a.v. de ineenstorting van de theocratische natie in 587 ACN, benadrukt de mislukking van het verbondssysteem

"Zie, de dagen komen... In die dagen zegt men niet meer: 'De vaders eten onrijpe druiven en de tanden der kinderen worden er stroef van!' Neen, iedereen sterft om zijn eigen misdaad de dood: die onrijpe druiven eet, krijgt zelf stroeve tanden. Zie, de dagen komen - is de Godsspraak van Jahweh - dat Ik een verbond zal sluiten met Israël huis en het huis van Juda: een nieuw verbond! Niet als het verbond dat Ik met hun vaderen sloot, toen Ik hen bij de hand heb gevat om hen uit Egypte te leiden, - mijn verbond dat zij hebben verbroken zodat Ik een afschuw kreeg van hen - is de Godsspraak van Jahweh -.

Maar dit is het verbond dat Ik sluit met Israëls huis, na deze dagen - spreekt Jahweh - Ik zal mijn wet in hun binnenste leggen; Ik zal haar schrijven op hun hart. En Ik zal hun God, zij zullen mijn volk zijn.

GW80

Dan behoeven zij elkander niet meer te leren, de een tot de ander te zeggen: 'Leert Jahweh kennen!'. Neen, dan zullen zij allen mij kennen, kleinen en groten; - spreekt Jahweh - want dan zal ik hun hun misdaad vergeven, hun zonde niet langer gedenken." (*Jer. 31: 27/34*)

Deze tekst is het hoogtepunt van Jeremias' opdracht en meteen in de oudtestamentische ontwikkeling. Wat zegt hij?

- Hij stelt de mislukking van het oude verbond vast, maar zegt een nieuw ingrijpen van Jahweh aan:

(a) Jahweh vergeeft de zonden (*31:34; // Ez. 36:25, 29; Psalm 51: 3/49*);
(b) Jahweh voert de individuele vergelding in (*31:29;// Ez 14:12*) i.p.v. de collectieve

(c) Jahweh voert de verinnerlijking der religie in, waarbij de 'wet' van Jahwe, i.p.v. een uitwendige keure te zijn, een inwendige inspiratie wordt die het hart van de mens aandoet (*31: 33;// 24:7; 32: 39*);

- dit geschiedt onder invloed van de 'geest' van Jahweh die aan de mens een nieuw hart schenkt zoals Ezechiël later zal preciseren (Ez 36: 26/27) en ook Psalm 51 (= Miserere), vers 12.
- Dit nieuwe (en eeuwige) verbond - zal, na Jeremias, door Ezechiël aangezegd worden (Ez. 36: 25/28), alsook door de laatste kapittels van Isaias (*Is 55:3; 59:21; 61:8*)
- zal beleefd worden als een reeds actuele werkelijkheid in *Psalm 51*;
- zal ingevoerd worden door het kruisoffer van Christus (*Mat 26:28*);
- zal door de Apostelen als in volle uitvoering verkondigd worden (*2 Kor 3:6: Rom 11:27; Hebr 8:6/13; 9:15vv.; 1 Joh 5:20*).

M.a.w. het blijft een echt verbond maar het verandert van aard.

// *Werner Jaeger*, *Paideia*, I, 83v. zegt: "Men wordt duidelijk een geestelijke ontwikkeling gewaar in de wijze van ingrijpen van de goden - in de Homerische epen - van meer uitwendige en alleenstaande tussenkomst, die - in de epische stijl zeer oud moet geweest zijn, tot bestendige inwendige leiding van de afzonderlijke mens door een godheid, zoals Odysseus door Athene - de godin - door middel van steeds nieuwe ingevingen geleid wordt." Dit zeer merkwaardige parallellisme tussen zeer uiteenlopende religietypes als de Hebreeuwse en de Griekse wijst op een diepgaande ontwikkeling in het religieuze bewustzijn. In zekere zin wordt heel de mensheid, in beginsel althans, profetisch of tenminste geïnspireerd, en niet meer alleen zeldzame middelaars. Dit besef leeft thans zeer sterk in neo-sacrale kringen.

(3) Het moralisme.

Wij zijn vertrokken van de morele drieledigheid 'bezoedeling/ zonde/ schuld' (blz. 31vv. Supra). Welnu, het valt op dat in het Judaïsme, d.i. het latere Israël, het element 'schuld' als zonde- en vlekbewustheid een zeer sterke klemtoon krijgt: de wil van Jahweh moet uitgevoerd worden en wel angstvallig (scrupuleuze moraal) Vgl. *P. Ricoeur, Finitude et culpabilité* II, 115/116). Iets waarop Jezus en vooral Paulus zullen ingaan maar verbeterend.

GW81

Besluit. - *Cl. Tresmontant, Les idées maîtresses de la métaphysique chrétienne*, Paris, Seuil, 1962, zegt dat uitgaande van het Jahwistische document daterend van de IX-de e. ACN een ononderbroken metafysische traditie tot op onze dagen vast te stellen, die ontstaat, groeit, omschreven wordt. Het "zijn", de verhouding tussen ongeschapen en geschapen werkelijkheid, tussen eenheid en veelheid, de wording, de materie, de tijd, de mens, de ziel, het lichaam, de vrijheid, het denken, de daad, enz. worden. Vanaf dat document van het Boek *Genesis* op een eigen wijze opgevat die in Jodendom, Christendom (en zelfs Islam) doorleven tot op onze dagen. Het is overigens deze metafysica die wij hier voorstaan. (O.c., 11/12). Hier ontstaat wat Willmann noemt '*philosophia perennis*' (deze perenniteit is voor hem de 'stamboom der waarheid' (zie blz. 2/3 supra). Dit is het zoveelste voorbeeld van historisch begrijpen, waaraan wij in deze cursus het volle gewicht geven (omdat het o.i. het zinvolle is van geschiedenis der wijsbegeerte!). Zie overigens Söderblom's tekst (blz. 13 supra), die als het Leidmotief boven deze cursus kan geschreven worden: wij wortelen in het vroege Israël en er is weinig van ons religieus - geestelijk bezit dat daar niet zijn aanloop vindt, maar daarom niet in de exclusieve maar in de inclusieve zin. Daarom juist situeren wij Israël in het brede kader der globale (= planetaire) cultuurgeschiedenis.

3.3.4. Medië en Perzië

Drievoudig is de aanloop voor de verkenning van de cultuur der Indo-Europeeërs (Ariërs):

- de anti-Aufklarungstendens van de wijsbegeerte der beginnende XIX-de eeuw met haar twee takken, - de protestantse, die in het Duitse idealisme (Fichte, Schelling, Hegel) de religie aan de koele rationalistische 'rede' onttrekt om ze als moraal (Lessing, Kant, Fichte) of als innerlijke ervaring (Herder, Jacobi, Schelling, Schleiermacher, Fries; // Romantiek), te omschrijven, beide situerend in de historische ontwikkeling der mensheid, - iets wat bij Hegel tot een hoogtepunt komt; - de katholieke, die de religie onttrekt aan de verschroeiende rationalistische 'rede' in het traditionalisme, dat de religie situeert in een Godsopenbaring in een oertaal, waarin de doorgave van

generatie tot generatie kan geschieden (*Chateaubriand, le Génie du Christianisme*, 702; *Joseph de Maistre, Les Soirées de Saint-Petersbourg*, Lyon, 1821; *de Bonald, Législation primitive*, -id., *Recherches primitives* (+1840), de theoretische basering; *A. Bonnetty, Annales de philosophie chrétienne* (vanaf 1830); G. Ubaghs (+1870; te Leuven); *F. de Lamennais, Essai sur l'indifférence en matière de religion*, Paris,1817/ 1823);

- de Symbolisten aan de universiteit te Tübingen (vooral *Fr. Creuzer, Symbolik und Mythologie der alten Völker*, Leipzig, 1810/1812), enerzijds, en, anderzijds, de godsdienstgeschiedkundigen (vooral *K. Völker en K.O. Müler, Prolegomena zu einer wissenschaftlichen myhtologie*, Göttingen, 1825) geven, op voornoemde wijsgerige achtergrond, een methode mee;

- de ontdekking van en de positieve studie van de Indo-Europese talen door P. Coeurdoux (1767), W. Jones (1788), Fr. von. Schlegel (1808), Fr. Bopp (1816vv.), enz.: bijna heel Europa en een deel van Azië tot de Indus spreekt of sprak talen die één zijn; in Azië reikt dit gebied van de Kl.-Aziatische kust (= Anatolië). En Armenië (// Turkije) tot ten Oosten van de Tigris (Iraanse hoogvlakte), in een boog dus, tot India: in het Westen omvat het de Lydiërs (tegen de Ionische kust), de Frygiërs (Zw. Zee, - gebied waar Paulus en Barnabas gepredikt hebben), de Hittieten (Midden-Turkije) en de Choerrieten (= Mitanniërs; in Oost-Turkije); in het Oosten omvat het de Elamieten, de Meden en de Perzen; de talen zijn (W.) het Hittitisch en het Frygisch, (O.) het Perzisch; de Perzen brachten het tot een imperium (wereldrijk) dat Alexander de Grote overwon.

GW82

a/ De natuurmythologie (= naturisme).

(1) - Deze is de eerste grote theorie over de religie die de moderne godsdienstwetenschap ten beste geeft. Zij ontstond in het hierboven geschetste klimaat (eerste deel XIX-de e.). Vgl. supra blz. 6 voor de lijst der theorieën.

- Wij weten reeds gedeeltelijk (blz. 74vv.) uit de zgn. tweede versie, nl. de astrale (astrologische) der Mesopotamische volken - Soemeriërs, Akkadiërs; semietische Babyloniërs en Assyriërs; Indo-Europese Elamieten en andere Ariërs uit dat gebied wat natuurmythologie is; staan wij nu even stil bij de eerste natuurmythologische school, de Indo-Europese.

(2) - Uitgangspunt zijn de natuurfenomenen:

- allereerst de astrale (hemellichamen):- de zon, haar op- en neergang (Max Müller te Parijs, te Oxford 1856vv. - niet te verwarren met Otfried Müller hierboven vernoemd -; Michel Bréal);

- de hemel (Ch. Hoix).

- dan de meteorologische (weerkundige): - regen, onweer, bliksem, donder (A. Kuhn);

- ook de elementaire (elementen): - water (P. Forchhammer, 'n onafhankelijke onderzoeker);

- vuur (Regnaud, Renel).

Welnu, deze verschijnselen worden verpersoonlijkt tot mythologische figuren (personages), ja, tot goden. Vandaar de studie der godennamen b.v. (nomina numina).

- Het Boni dezer school is de niet te miskennen hoofdrol die wezens en verschijnselen der natuur spelen in mythe en religie der indo-europeeërs; het mali is

(a) de eenzijdig letterkundige aard der onderzoekingen (geen oog voor de economische zijde der cultuur);

(b) het onderschatten van het lunaire of maan-element;

(c) de mening dat de Indo-Europese religie de oudste was (vgl. b.v. *G. Dumézil, Les dieux des Germains*, Paris, PUF, 1959, waar het allereerst gaat over de wording der Scandinavische religie, naar waar deze gesitueerd wordt in breder Indo-Europees (alsook structuraal) kader: "une théologie complexe, axée sur la structure des trois fonctions de souveraineté, de force, de fécondité" (o.c., 1)).

- De stichters dezer school zijn Adalbert Kuhn en vooral Max Müller, in Duitsland, en Eugène Burnouf, in Frankrijk. Maar het is *Leopold von Schröder, Arische hellgion*, Leipzig, 1914/16, die de uitwerking bracht. Waarover een woord:

- de hemelgod: in de lijn van Ad. Kuhn en Ch. Ploix (de voornoemde Indo-Europese filologen) nam von Schröder een geloof aan in een opperste hemelgod, alsmede in de cultus waarin dit geloof zich uit; deze hemelgod stak met kop en schouders uit boven de rest van het pantheon der mythologische goden; - overigens, Schelling, de grote Duitse idealist, had reeds belangstelling voor de hemelgod en ook Max Müller had er enige tijd aandacht aan besteed;

// hier komen oermonotheïstisch trekken naar voren; en dit bij Indiërs, Perzen, Grieken, Italioten, Germanen, Kelten, Lithuaniërs, Slaven, enz.

- de natuur dit vormt het eigenlijk naturistisch aspect der I.E. religie, dat von Schröder nagaat

GW83

Inzake de aarde (de hemelgod gesitueerd in de heldere en kalme hemel, hetzij hij dag hetzij bij nacht, ofwel gesitueerd in de onweershemel, vol wolken, met bliksemschichten en donderslagen, wordt, op vele plaatsen verbonden gedacht met de aarde als zijn echtgenote die hij door middel van de regen vruchtbaar maakt: zo hebben wij bij de Grieken het koppel Ouranos (Hemel) en Gaia (Aarde));

- de zon (bij de Grieken is Helios 'het oog van Zeus; de oppergod, b.v., net zoals Surya in India het 'oog' is van Mitra en Varoena);

- de maan (lunaire mythologie), een bij von Schröder onderontwikkeld punt, dat later door de Babylonische astrale mythologie en door de etnologen is aangevuld;

- het vuur (drie vormen van sacraal vuur: het offervuur, het beschermvuur, het huisvuur);

- de dondergod (zie reeds supra blz. 16v.)

- de ziel en de voorvader : het animistisch aspect (zie hoger blz. 8vv,, alsook blz. 11v. (heilbrengergeloof) en blz. 39v. (demageloof)); - het weze benadrukt dat het reïncarnatiegeloof (her-belichaming der ziel in één of meer volgende aardse levens - iets dat in de huidige neo-sacrale middens schering en inslag is -) een aspect der Arische religies is die daarin een agrarische mythologie verraden die gelooft dat tussen de lentewedergeboorte in de natuur, enerzijds, en anderzijds, het herleven (in de andere wereld) een verborgen verband bestaat (zie *P. Ricoeur, Finitude et culpabilité,* II, 266/267);

- het Griekse Orfisme, dat op Pythagoras en Plato ingewerkt heeft en dus in het hart der Helleense metafysica staat, herneemt dit reïncarnistische thema;- overigens, het reïncarnisme is één aspect van het animisme, dat het begrip 'zuivere - in de zin van 'niets dan', niet in de morele zin van zedelijk 'goede-geest' heeft ingevoerd met als tegenhanger het begrip 'zuiver lichamelijke realiteit (antropologisch dualisme); - iets dat tot de perenniteit van het animisme behoort, - aldus *Pater W. Schmidt, Origine et évolution de la*

religion, Paris, Grasset, 1931, p. 121. (Dus weerom een voorbeeld van historisch of, als men wil, met de Franse traditionalisten, 'traditioneel' begrijpen en van oertaal die de traditie doorgeeft).

b/ *Religieuze kenmerken.*

(I) Kenmerken voor de Indo-Europeanen is:

i/ de eerbied voor alle goden in een klimaat van grote verdraagzaamheid, - iets dat perenniteit bezit tot op onze dagen, hoe beperkt ook;

ii/ twee mysteriereligies zijn tot ons gekomen: - de Frygiërs gaven ons de Cybele (= Kubele-) mysteriën, waarin Cybele en haar geliefde (of, zoals dat in dergelijke mythologieën gaat, haar zoon) Attis, geboren als de vrucht van een amandelboom, die ontstaan was uit het afgerukte lid van het dubbel geslachtelijke (hermafrodiete) tussenwezen Agdistis; - hij huwt, maar op zijn trouwdag sterft hij door zelfontmanning (autokastratio), omdat de jaloerse Agdistis hem tot razernij gebracht had;

GW84

- daarna verrijst hij weer; - dit werd in een openbaar en in een geheim feest gevierd.

- de Perzen gaven ons de Mithra-mysteriën: Mithra is de stierendoder; dit gaf aanleiding tot twee versies:

i/ een vegetatieve: door dit offer ontstaat leven en groei in deze wereld;

ii/ een eschatologische: de Heilbrenger (Saosjjant) doodt, op het einde der tijden, een stier en daardoor ontstaat een verheerlijkte wereld; - in de hellenistische tijd vierde men dit in een inwijdingsritus in onderaardse crypten, met een sequentie van zeven initiatiegraden, om zekerheid te verwerven omtrent de verrijzenis op het einde der tijden;

- deze Mithracultus was de grootste rivaal van het beginnende christendom omwille van de vele analogieën: - Mithra en Christus zijn beide middelaars tussen God en mensheid; Mithra = Sol invictus;

- beide systemen geloven aan onsterfelijkheid, opstanding, laatste oordeel, hemel en hel;

- beide systemen erkennen een doopsel, wijwater, zondagsviering, Godsgeboorte op 25 december;

- beide systemen wierven aanhangers uit de onderste lagen der maatschappij, vooral mannen, Romeinse soldaten.;

- in 1954 ontdekte men te London een Mithracultusheiligdomrest ! (Zie ook verder)

iii - De Meden hebben ons de magie nagelaten: de priesterkaste heette er 'magiërs' (zie hoger blz. 28vv); het woord is verwant met 'macht', 'magneet', met het Latijnse woord 'magnus' (groot) en het Sanskriet 'maha' (groot: b.v. van Gandhi werd indertijd gezegd dat hij 'mahatma' (= grote ziel: maha + atman) was;

- zij lieten ons het onderscheid 'witte/ zwarte' magie na (later sprak men van goëtie en theürgie), doordat zij in de magie een ethisch onderscheid invoerden (blz. 29vv.). Vgl. magisme (dynamisme)

(2) ***De Perzische religie.***

- Centraal is hier Ahoera-Mazda, later Ohrmazd (= Ormuzd) geheten; vandaar de naam Mazdaisme (Mazdeïsme). Drie kernen hebben het religieuze leven van Perzië gevormd:

(a) een Arische kern die op de Veden (India) gelijkt en waaruit het oorspronkelijke Mazdaïsme der Perzen is geroeid; in die Arische kern situeert zich

(b) een Medische kern, nl. de religie der Magiërs, in wier milieu in de VII-de e. ACN Zarathoestra (Zoroaster) geboren wordt en waaruit het latere Zoroastrisme (Avesta = gewijde boek) is gegroeid;

(c) een Mesopotamische kern (Babylonië/ Assyrië), die Zervanisme, maar vooral Mithracisme (en Mithracultus) en, later, Manicheïsme geven (van dit laatste is Mani, 215/277 PCN de stichter);-

-- de Arische kern, beïnvloed door de Medisch-Zoroastrische kern en, ook, enigermate, door de Mesopotamische, geeft dan wat men noemt het klassieke Mazdaïsme, en wel in de III-de e. PCN. De perenniteit ervan bereikt de Parsi's (// Perzen) in India en de Gabr's in Iran tot op heden.

GW85

- Kenmerken.

(a) Het dualisme.- Dit verschijnt reeds in de leer over de ziel: zij overleeft de dood, zwerft enkele dagen rond, wordt door Mithra (in de Indische Veda's is Mithra de god van het licht; in de Avesta (en haar commentaren, de Zend-Avesta) is Mithra een medewerker van Ahoera-Mazda) geoordeeld en moet dan de beslissende brug van de rechter (Tsjinwat - brug) over: - wie geleefd heeft volgens de formule van het Zoroastrisme "goede gedachten, goede woorden, goede daden", ontmoet zijn geweten daar in de gestalte van een mooi meisje en gaat over de brede brug van de waarheid het paradijs van Ahoera - Mazda in;

- wie echter slecht geleefd heeft, ontmoet zijn geweten in de vorm van een lelijk meisje en gaat de smalle brug van de leugen over, daarbij naar beneden stortend in de hel.

- Het dualisme verschijnt echter over heel de lijn. Vooral Zarathoestra heeft daar vorm aan gegeven.

- Geboren in 618 ACN, begint hij zijn profetische opdracht in 588. Hij mislukt aanvankelijk en moet vluchten. - Een vorst beschermt hem en zo kan hij verder verkondigen.

- Later - van de derde tot de zevende e. PCN wordt zijn leer de rationale religie der Perzen.

- Het ganse polytheïstische pantheon der Arische religie wordt door hem uitgebannen; alleen de Oppergod Ahoera-Mazda (de Heer de Wijze) wordt, erkend in monotheïstische zin (negatief monotheïsme, dat reageert tegen veelgoderij).

- Dit monotheïsme is de kern van zijn leer over de tweeledigheid (vandaar dualisme) van waarheid en leugen. Ahoera-Mazda is immers de God der waarheid. Deze waarheid als centraal religieus en metafysisch begrip is blijven doorleven tot op onze dagen (zie Pythagoras; zie Sokrates, Plato, Aristoteles).

- De mens is een vrij wezen dat te kiezen heeft tussen goed (// waarheid) en kwaad (// leugen). Overigens is in Zarathoestra's ogen zijn Ahoera - Mazda - religie het goed en de waarheid, is de oude polytheïstisch volksreligie kwaad en leugen.

- Het dualisme verschijnt ook in de leer over de goede geest of heilige geest (een 'zoon' van Ahoera-Mazda, volgens sommige teksten) en zijn tegenhanger, de boze geest (Ahriman, Angra Mainjoe).

(b) - Na de dood van Zarathoestra ontwikkelt zich de zoroastrische religie tot een systeem waarin plaats is voor goede geesten (// engelen) nevens God en boze geesten (// duivelen). Het strenge monotheïsme wordt wel wat afgezwakt.

- Later, onder de Sassanieden (III-de e. PCN), heeft men twee zoroastrismen naast elkaar: - het ene is monistisch: de 'oorsprong' (zie supra) is de zgn. Oneindige Tijd, waaruit zowel goed als kwaad voortkomen, nevens elkaar; het andere is uitgesproken dualistisch: het boze beginsel, eerst Angra Mainjoe, later Ahriman geheten, is even eeuwig als Ahoera-Mazda en van hem onafhankelijk. Dat is echt dualisme!

GW86

Besluit. **-** Men ziet dat het woord 'dualisme' verscheidene betekenissen heeft (analogie) Men moet dus opletten als men het woord leest of gebruikt.

- Volgens *R.C. Zaehner, Zo zoekt de mens zijn God*, Rotterdam, 1960 (oorspronkelijke Engelse uitgave: 1959), blz. 223, is de nawerking van het Zoroastrisme zeer groot en wel op Jodendom, Christendom en Islam, vooral m.b.t.:

(1) de onsterfelijkheid en de wederopstanding van het lichaam;
(2) de tegenstelling God/ duivel, waarbij God zeer zuiver opgevat wordt (heilig, gerechtig, goed);
(3) de verwachting van een eschatologische verlosser op het einde der tijden.

- Een bedenkelijk overblijfsel is het dualisme in zijn post-zoroastrische vorm (zie hoger) en het overladen pantheon eveneens na hem. Juist dit bedenkelijk gedeelte zal Mani (ook Manes of Manicheüs geheten) - 215/277 PCN - overnemen en zelfstandig ontwikkelen tot het fameuze manicheïsme (waarvan o.m. Sint Augustinus aanhanger is geweest).

Hij is uit Perzische ouders geboren in Babylonië in een ascetische doperssekte, en, na een verblijf in Indië, begon hij zijn leer in Perzië te verkondigen in 242/243 PCN. Daarna bereisde hij Centraal - Azië, Indië en

China om in 250 terug te keren in zijn land, waar de zoroastrische priesters hem van ketterij beschuldigen en doen gevangenzetten. Mani was een zeer gecultiveerd intellectueel, die geschreven heeft om een echte leer te verkondigen.

Deze is dualistisch: licht en duisternis, goed en kwaad, god (als geest, en stof (resp. lichaam) zijn van meet af aan (in de oorsprong die tweeledig is) aanwezig. In die tweeledige sfeer situeert Mani zijn ingewikkeld pantheon, zijn gewijde geschiedenis, heel zijn fantasierijke metafysica.

Ook de gnosis of het gnosticisme wordt in zijn systeem verwerkt: het hele systeem doet erg ascetisch aan in de zin van streng eetregiem (geen vlees, geen bloed, geen wijn en vruchten!), streng zondeverbod en streng verbod van erotiek en seksualiteit (de zgn. uitverkorenen woonden dan ook in kloosters!) Het antieke Midden-Oosten was het verspreidingsgebied bij uitstek, maar tot in China had Mani aanhangers.

Opmerking - Zervanisme is de opvatting die de Oneindige tijd ('zervan akharan') als 'oorsprong' stelt, waaruit zowel Ahoera-Mazda als Ahriman voortkomen. Dit is dan een dualisme maar op monadische (monistische) achtergrond. - Is dit Mesopotamisch (Babylonisch-Assyrisch) ? Het is de vraag.

- Meteen ziet men hoe de zgn. onto-theologie (reeds in de zgn. 'oorsprong' der mythe (zie 57 supra: 'zijn' (= zijnde Collectief genomen) en godheid lopen ergens ineen zonder samen te vallen) aanwezig) af te rekenen heeft met het probleem van het (zedelijk) kwaad en het (eudemonologisch) - zie blz. 29/31 supra-onheil: men weet niet goed hoe uit de 'oorsprong' (zijn/ godheid), die, eigenlijk, goed en heilvol zou moeten zijn, het kwaad en het onheil kunnen voortkomen, - kwaad en onheil die een evident en smartelijk feit zijn en dus moeten samengebracht in één systeem met een goede en heilvolle 'oorsprong'. Alleen een creationistisch Godsopvatting (God, oorsprong als schepper van het zijn) gaat op!

GW87

3.3.5. Hellas (en Rome).

Hiermede komen wij in wat wij noemen 'het Westen'. De Helleense wereld is omvangrijker dan wat wij nu Griekenland noemen: de Egeïsche Zee is het middenpunt van een gebied dat zich uitstrekt van Thessalia tot Kreta en van Korkura (Corcyra) tot Miletos (Milete). Het schiereiland is een onvruchtbare

bergstreek met moeilijke verbindingswegen; de eilanden zijn een kettingschakel tussen het schiereiland en Klein-Azië.

Daar in Klein-Azië situeert zich de bakermat van de 'filo.sofia', de wijsbegeerte, nl. in Ionië. Vandaar wijkt die filosofia uit naar het Westen, waar ook Grieken wonen: Zuid-Italië en Sicilië ('Groot-Griekenland'). Pas later bereikt de wijsgerige bewustwording het schiereiland zelf (vooral Athene). Vergeten wij niet dat de Fokaiers (Phocaeërs), vertrekkend vanuit Ionië, Massilia (het huidige Marseille) gesticht hebben en zo voor Gallië het uitgangspunt vormden van een culturele omwenteling, waarvan wij nu nog leven.

- (i) Van 2.000 ACN tot 500 ACN: vormingstijd van Hellas; de Pelasgen, de eerste pre-helleense bewoners, zien vanuit de Donauvlakte de Griekse stammen afzakken (volksverhuizing) - 2.000/1.100 ACN Ioniërs, Aioliërs, Doriërs; de Mukeense bloeitijd is daar (Kreta b.v. Minoïsche cultuur. - Daarna volgen de zgn. 'donkere eeuwen': de laatste Griekse stammen, de Doriërs, komen massaal ingeweken; in Klein-Azië (Ionië) ontstaat de polis.

Ons woord 'politiek' komt daarvandaan. 1.100/800: o.m. Homerus, de grote dichter, met de Ilias en de Odyssee, is het meesterlijke epos uit die tijd, het grote aristocratische opvoedingsboek in Hellas. Hij ordent de godenwereld in een eerder sobere mythologie. -Daarna groeit een eenheidsgevoel - 8.00/500 ACN -: Sparta, Athene, en de kolonies vormen een los verbond, onderbouwd door een taal, een religie, een archaïsche kunst. De fusikoi natuurfilosofen komen op in Ionië (vooral Milete).

(ii) Het 'klassieke' Hellas - 500/336 ACN - met de Perzische Oorlogen, de 'Gouden Eeuw' (Peloponnesische oorlog) en het politieke verval (maar met culturele nabloei).

(iii) Het hellenistische Hellas - 336/146 ACN -: Alexander de Grote rekent of met het Perzische Rijk (zie supra 58). Rome verovert Hellas in 146 ACN. De Romeinse tijd begint in het kader van een nieuw imperium.

3.2.5.1. Indeling der Helleense wijsbegeerte. De voor-socratische tijd

(600/350 ACN). De dominante is de kosmologie. De voorstelling dat de wereld een geordende wereld is, leeft in alle volkeren (Van Baaren, Doolhof, 212), maar dan toch heel bijzonder in Hellas. Volgens *Werner Jaeger, Paideia*,

I, 220, werd de polis, de stadstaat, opgevat door de Vroege Grieken als een Kosmos een schoon - ordentelijke orde, en wel door de eunomia (eu = goed; nomos = wet(geving)), de goede wetgeving. Het is de fusikos Anaximander (Ionië) die dit begrip 'kosmos/ eunomia' uitbreidt tot de 'fusis', de natuur. Een geval van over van betekenis, dus; zoals zo vaak als de wijsbegeerte ontstaat (// analogie: zoals de polis een kosmos is dankzij de eunomia, zo ook de fusis!). Pythagoras (West-Hellas) zal die gedachte definitief inburgeren en wel in de astrale zin: het hemelgebouw is een kosmos (// eunomia). Heraklitus ook gewaagt van geordend heelal (dank zij een alom aanwezige 'Logos' overigens). Daarom is er gerechtigheid in hemel en heelal.

GW88

Welnu, 'natuurfilosofie (= kennis van de fusis) is steeds 'kosmo.logie' (= kennis van de kosmos in de fusis), in Ionië.

- Nawerking: W. Jaeger wijst erop dat ons huidig begrip van een 'natuur' die 'wetmatigheid' vertoont - en daardoor 'ordenbaar' is in 'logische formules', nog een voortzetting is van dat antieke begrip van natuur verstaan als orde dankzij goede wetten.

- De eerste die duidelijk zo begon te denken, is Thales van Milete (-/- - 624/-545).

Wat is daar nu voor metafysisch aan? Het metafysische ligt in de vraag die Thales (en de ionische fusikoi (= fusiologoi)) zocht te beantwoorden. Die vraag is de vraag naar de oorsprong. M.a.w. de vraag waarop de mythologie antwoordde (zie supra 55vv.) Het is een vorm van abductie (verklaring, nl. van het ontstaan ('fusis' en 'genesis' in het Vroege Grieks verschillen niet zoveel van betekenis)).

Welnu, die oorsprong dachten de Ionische natuurfilosofen stoffelijk (water, lucht, apeiron), maar tegelijk levend (lucht) en zelfs goddelijk (apeiron, onbepaald en onbegrensd). Dat waaruit alles ontstaat en zijn 'aard', wezen, 'natuur' (in de zin van zijnswijze dit keer) betrekt, is dus veel meer dan wat de huidige natuurwetenschap zoekt. Het is nog veel meer in de stijl der mythologie dat het zoeken verloopt.

Het bovenzintuiglijke is erin begrepen en dat juist is het metafysische ervan. Wat niet belet dat wat wij nu natuurwetenschap noemen, er reeds duidelijk in ligt: al wat uit die (mythologisch-metafysische) oorsprong, hier

nogal verstaan in de zin van de stof, het materiaal waaruit alles ontstaat (= de causa materialis van later)), ontstaat en nu voorhanden ('onta'), daar voor ons ter beschikking is, nl. de wereld zoals hij is en door middel van reizen, bekijken (wat de Ionische zeevaarders en kooplui graad deden) kan gekend worden), ook dat wordt in het onderzoek betrokken. Metafysica en positieve natuurwetenschap lopen nog ineen.

- De meest nawerkende der voorsocratiekers is wel Pythagoras, die het getal (arithmos) invoerde als 'oorsprong' van alles (versta: een grondstructuur van topologische aard, waaruit het vele in tijd en ruimte ontstond (vandaar dat 'to hen', het ene (in de zin van enig, samengebald, homogeen) als synoniem gold voor arithmos; vgl. supra blz. 42v.). Maar meteen was de nadruk verschoven: niet zozeer dat waaruit (het materiaal) maar de organisaties, de orde(ning) ervan interesseerde Pythagoras, al sloot hij het eerste niet uit. - Ook hier bleef positieve wetenschap en metafysica samengaan: het ene, begrepen als redelijk beginsel, ja als godheid, dan heet het Monas, monade met een hoofdletter!) is metafysisch; de geometrie en getallenleer der Pythagoreeërs is wetenschappelijk werk.

De klassieke tijd

(- 450/+200 PCN). 'Klassiek' in twee betekenissen: (a) wat in onderwijs en opvoeding regel is; (b) wat gekenmerkt is door de ontvoogde persoonlijkheid die desnoods stelling neemt tegen de heersende (toen nog primitievere en zeker antieke) opvattingen (// 58 supra).

De dominante is de antropologie. Hoe is zulks te verstaan, aangezien de Ioniërs van de 'natuur' vertrokken zijn? Het zijn Ioniërs die zelf de aandacht verschoven hebben: Hekataios (Hecataeus) van Milete draagt het onderzoek ('Historia', waarover verder) over van de natuur in het algemeen naar de bewoonde aarde, d.i. hij doet aan aardrijkskunde gemengd met geschiedwetenschap. Dat zal later door Herodotos tot geschiedschrijving (met geografie vermengd) uitgewerkt worden, maar Herodotos stelt uitdrukkelijk de mens centraal, nl. de mens gezien in wereldwijde horizonten van landen en volken (daar waar Thoekudides (= Thucydides) zich, als historicus, aan de beperkte horizon van de polis (nl. Athene) zal houden). Aldus *W. Jaeger, Paideia*, I, 480.

GW89

-Tegelijkertijd voeren Griekse geneesheren (Kos-eiland aan de Ionische kust Corpus Hippocraticum) het begrip "de natuur van de mens" in. M.a.w.

wat de Ionische natuurfilosofie “in het groot” zag (de fusis of natuur), zagen de geneesheren menskundig (de natuur maar dan die van de mens). Op de natuur van de mens richtte zich hun ‘historia’, hun onderzoek. Vgl. *W. Jaeger, Paideia,* II, 15.

- Doch er is nog een derde stap: de Sofistiek, in haar bezorgdheid leiders te vormen (paideia) verplaatste de aandacht naar de innerlijke mens (de geneeskunde had nog vooral het lichaam bedoeld). De ‘natuur’ van de mens maar dan psychologisch (en sociologisch) gezien.

- Men ziet dus de drie stappen die tot een antropologie geleid hebben. Die perspectief van de sofisten (‘humanisme’, d.i. het centraal stellen van wat humanum, menselijk is) is leidinggevend gebleven na hen. Dat is Attische filosofie. De grote geestelijke leiders zullen voortaan niet meer zijn de dichters, wetgevers en staatsleiders, ook niet de natuurfilosofen maar de opvoedkundig ingestelde sofista (wijsheidsleraars). Vgl. *W. Jaeger, Paideia*, I, 206.

- Maar de sofisten zullen de theoria, het reine en belangeloze onderzoek en schouwen van de natuur (in het groot of van de bewoonde wereld, de mens lichamelijk, de mens innerlijk), dat de Ionische wijsbegeerte eigen was, bewaren, maar ze koppelen aan de door en door praktisch en ondernemend ingestelde Attische geest, nl. als instrument van opvoeding (paideia, in dienst van de polis (Athene allereerst). Vgl. *W. Jaeger, Paideia*, I, 405.

- Deze klassieke tijd vervalt in twee tijdvakken:

1. *De Attische wijsbegeerte (Attika, waar Athene ligt) (450/320 ACN)* ***:-*** Socrates en de hetzij dialectisch hetzij ethisch gerichte kleinere Socratiekers.

- Plato en het platonisme, de zgn. Academie.
- Aristoteles en het aristotelisme, de zgn. Peripatetische school. -

Beide laatsten zijn de grote Socratiekers. Zoals Pythagoras’ invloed zich doorzet, ook na de voor-socratische tijd (Plato, vooral de oudere Plato; Neo-Platonsime), zo ook en nog veel meer Plato’s invloed. Hij is, meer dan Aristoteles, de filosoof van Hellas.

2. *De hellenistisch-Romeinse wijsbegeerte (320 ACN/ 200 PCN):*

de klassieke geest vervalt. Zoals de voorsocratische periode verviel in dogmatisch ingestelde wijsgeren (de hoofdgroep) en sceptisch ingestelde (de Sofistiek), zo zal dezelfde tweeledigheid nu domineren:

- 320/50 ACN: de ethisch-eudemonologisch gerichte dogmatiekers (Stoa, Epicurisme vooral;

- 320 ACN/ 200 PCN: de sceptisch gerichte wijsgeren

- hetzij of ethisch of methodisch of systematisch gerichte sceptiekers

- hetzij eklektiekers (vooral Romeinen, natuurlijk)

De dogmatiekers geloven aan de mogelijkheid van ware kennis, de twijfelzuchtige niet.

GW90

De Neo-platonische tijd (250/600 PCN).

De dominante is de theosofie. He woord 'theo.sofia' (theos = god(heid); Sofia = inzicht) is hier in de antieke betekenis genomen: - God is het centrale gegeven (God desnoods in meer dan één betekenis, zoals wij later zullen zien: monotheïstisch (minder), pantheïstisch (het meest), ook polytheïstisch);

- God is de verzamelplaats van de kennis van alle dingen (Hij bezit de 'getallen', 'ideeën', 'vormen' der dingen in zich); - de mens is wel een Godvreemd wezen, maar kan, door (na)denken en, bij voorkeur, door 'schouwen' (exstasis) en magie (occultisme) dus van mystische en magische aard), Godscontact en Godsgelijkenis verwerven;

- de mens is hier bedoeld als ieder mens afzonderlijk en wel op grond van een natuurlijke aanleg (dus niet noodzakelijk o.g.v. bovennatuurlijke ingreep van Godswege zoals het Bijbels opgevat heet).

Opm.- M.b.t. de moderne Theosofie zie blz. 64 supra. Deze is Boeddhistisch en Hindoeïstisch van achtergrond. De dyade 'Brahman/ Atman' (God/ Zelf) - zie blz. 62 supra - impliceert gemakkelijk een theosofie zoals hierboven geschetst maar dan van Midden- en Verre-Oosterse makelij.

Men ziet dat de wereld van de (antieke en moderne) theosofie een sacrale wereld is: God en meteen de bovenzintuiglijke wereld van de ideeën en de tussenfiguren tussen godheid en deze aarde zijn het zwaartepunt. Vandaar de actualiteit van de theosofie in de huidige neo- sacralismen, vooral de occulte en de Aziatisch-religieuze.

- Onbetwistbaar is Plotinus (203/269 PCN) de figuur bij uitstek in dat tijdvak en wel een figuur met grote samenvattende kracht (al de voorgaande grote inzichten verwerkte hij) en met een nawerking vergelijkbaar met die van Pythagoras en Plato.

- De theosofische tijd vervalt in twee grote tijdvakken

De voorlopers (50 ACN/ 250 PCN): dualistische dominante;

- heidense theosofie;
- joods-alexandrijnse theosofie (Filo de Jood);
- gnostisch-manicheïsche theosofie. (zie blz. 86 supra).

Neo-platonisme (200/600 PCN) monistische dominante;

- Stichter is Ammonius Sakkas (+/- 175/242 PCN), een Alexandrijn die aanvankelijk kristen was; leraar van Plotinus, e.a.;
- drie grote neo-platonische strekkingen
- speculatief-metafysisch neo-platonisme (Plotinus, Jamblichus, Proklus)
- occult neoplatonisme (theürgie, een mengsel van mystiek en magie: Maximus, Julianus de afvallige die keizer werd in 361)
- vakwetenschappelijk neo-platonisme (vooral in Alexandrië, waar verscheidene kristenen er zich aan interesseerden, maar ook in het Latijnse westen, o.m. Boëhius (480/525, de 'eerste scholastieker genaamd).

Opm. Is ook neo-platonieker en leerling van Plotinus Porfyrius van Tyr(us), 233/300 PCN, bekend om zijn Eisagogè (Isagoge), een werk over de categorieën van Aristoteles, dat eeuwenlang als schoolhandboek fungeerde.

Opm.- Alexandrië is in die dagen een centrum. Daar ontstaat een vorm van hogere paideia (vorming), nl. de enkuklios paideia: filologie; mathesis en, als bekroning, filosofie (// encyclopedie).

GW91

Nadere uitleg omtrent figuren en perioden.

Voorsocratische wijsbegeerte.

Behalve zijn *Paideia*, een meesterwerk, is van *Werner Jaeger* voor deze periode belangrijk *À la naissance de la théologie (Essai sur les Presocratiques),* Paris, Cerf, 1966 (// *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford, 1947).

- Welke kern keert bij de eerste wijsgeren steeds terug?

- De fusikoi (fusiologoi) in Ionië willen aan historia doen (zie Blz. 60 supra), d.i. het vrije onderzoek naar kennis in alles. De histor is allereerst de ooggetuige die door eigen zien (idein) kennis (eidenai) verwerft; de histor (attributieve analogie) is ook de scheidsrechter die door de berichten der ooggetuigen te onderzoeken kennis van zaken verwerft. De historia is het werk van de histor; door (attributieve) analogie is zij ook de door 'autopsia' (eigen zien) verworven of door ondervraging en navraag verkregen feiten die stof bieden voor een uiteenzetting (verhaal). In Ionië valt de autopsia, het zelf-werkdadige onderzoek op.

- Op wat slaat dat onderzoek? Op 'ta onta', de zijnden. In de gewone omgangstaal betekent dit de goederen en de eigendom van een familie, dat wat ter beschikking staat. Door overdracht (paradigmatische analogie) betekent het al wat in de wereld rondom ons ter beschikking staat van waarneming (*W. Jaeger, À la naissance*, 26) en zo van historia, onderzoek.

- De verzameling heet, natuurlijk, 'ta onta', de zijnden; het element 'to on' het zijnde. Deze laatste uitdrukking kan ook collectief bedoeld worden (en dan betekent zij hetzelfde als ta onta).

- Een andere benaming voor de verzameling der onta is: fusis, natuur. Funai is tevoorschijn komen, ontstaan, groeien. Fusis toon ontoon is oorsprong en groei van de zijnden (familiebezit, zicht- en tastbare wereld). Fusis betekent ook (attributieve analogie) de oorsprong zelf van waaruit de dingen voortkomen (te voorschijn komen en voortdurend voortkomen), d.i. de grond waaruit alles te voorschijn komt.

- Synoniem van fusis, in beide betekenissen, is genesis (men denke aan het boek Genesis van de Bijbel). Homerus zegt b.v. dat Okeanos, de watergod, de genesis van alles is (hij kon ook gezegd hebben Okeanos is de fusis van alles). Zie *W. Jaeger, A la naissance*, 27/28.

- Op wat slaat dat onderzoek? Op 'iets' in ta onta, nl. de logos, dat allereerst betrekking betekent en, van daaruit, door analogie, al wat met betrekking uitstaans heeft of erop gelijkt. Zo b.v. structuur (wijze van ineenzitten, netwerk van betrekkingen; zo ook: wat gestructureerd is; b.v. een geordend verhaal dat een eenheid van verschillende gezichtspunten als schema heeft; zo ook rede, d. i. het vermogen in ons om betrekkingen, structuur te zien en op te bouwen (structureren).

- Logos heeft altijd uitstaan met een synchronische of diachronische veelheid die tot eenheid gebracht wordt (syntagma, paradigma). Verzameling en stelsel zitten op de achtergrond.

Laat ons nu zien hoe de voorsocratiekers de logos in de onta van de fusis, door historia te vinden, opvatten.

GW92

- De voorsocratiekers vervallen in twee hoofdsoorten. De niet-sceptische en de sceptische.

De niet-sceptische wijsgeren (dogmagelovigen).

Zij zijn ervan overtuigd de waarheid te kunnen vinden.

De statisch ingestelde wijsgeren (600/450 ACN).

De niet-ontologisch ingestelden

De oudere Ioniërs: zij zochten de archè, het principium, het beginsel der onta:

- ***Thales*** zegt: "Het is het water" (// Okeanos is de fusis (// genesis) van alles); men vergete niet dat 'het water', de 'wateren' (// Bijbelse genesis) meer was voor de primitieve en de antieke mens dan H20 ! Wij dopen nu nog met water b.v.

- ***Anaximander*** (610/547) zegt: "Het is apeiron", d.i. wat zonder (a-) peras, d.i. grens (-onbegrensd naar omvang), bepaaldheid (- onbepaaldheid naar inhoud) is, het onbegrensde en onbepaalde, waaruit begrensde en bepaalde dingen (onta) tevoorschijn komen (kwantitatief/ kwalitatief);

- ***Anaximenes*** zegt: "Het is de lucht" d.i. levengevende kracht (adem), waardoor leven en, wellicht zelfs, bewustzijn in ta onta komt (588/524);

- ***Diogenes van Apollonia*** zegt: "De lucht, archè van ta onta, bezit verstand" (hylozoïsme: hulè = stof; zoè = leven), maar die leeft al in de vijfde eeuw.

- Wij zien dat archè, beginsel, opgevat wordt als dat waaruit ta onta ontstaan, het materiaal waarmee zij gemaakt zijn; Zij is een stoffelijk iets, hoewel Anaximander een onbepaalde en onbegrensde stof voorstelt; zij is ook levend; zij is ook goddelijk. Dit betekent dat theologie hier aanwezig is nevens

en in fusisonderzoek (een fusikè theologia, zal men later zeggen, een theologia naturalis, een natuurlijke theologie). Inderdaad, zoals het water, Okeanos, bij Homerus, een godheid was, zo is ook hier, de archè iets goddelijks.

- Maar die archè: wat is dat juist? Het is een term van abductie. De archè is de verklaring van iets. Van ta onta naar hun oerstof waaruit zij tevoorschijn komen (duratief beginsel: blz. 55 supra (mythologisch 'begin(sel)). Het is stoffelijk (beginnende natuurwetenschap); het is goddelijk (theológie, onderdeel der metafysica).

De oude pythagoreeërs ook zij zochten de archè, maar dan niet zozeer de oerstof doch de structuur als wezensvorm, wezenheid (het wezen) der onta; bedreven de Ioniers een fysische abstractie, zij bedreven een Wiskundige abstractie: het wezen der dingen is arithmos, getal(structuur). Hoe dit verstaan?

Opm.: de_rangorde:
(1) a. stof (oerst.) **b.** leven **c.** bewustheid
(2) a. zijn(de) **b.** godheid

Deze structuur hier, boven is de structuur der metafysica: natuurfilosofie (stof, leven, antropologie (leven, bewustheid), onto-theologie (het algemene of transcendentale 'zijn' (onto-) en tegelijk het Hoogste Zijnde (theo-) = niet al te duidelijk uiteengehouden: algemene ontologie en theologie, die, samen met de natuurfilosofie (= kosmologie) en de antropologie (= rationele psychologie), de bijzondere ontologie vormt, zijn nog samen, zoals in de mythologie).

Opm.- Thales is één van zeven 'wijzen'; sofia wijsheid, is inzicht op (religieuze) traditie gesteund en ethisch-politisch gericht hij geeft er een historia (autopsia) als substructie aan (i.p.v. louter gnomisch-mythische basis). Pythagoras is filo.sofos: hij geeft aan de sofia 'n mathematische substructie.

GW93

I. Gobry, Pythagore ou la naissance de la philosophie, Paris, Seghers, 1973, 41; 48, zegt dat ta onta verdeeld worden in

- de Monas (de Monade), de alle onvolkomene wezens overschrijdende (= transcendente) volkomenheid, d.i. God, enerzijds, en de Duas (de dyade), de onvolkomen wezens, anderzijds, die door 'tweeheid' gekenmerkt zijn; beide

soorten zijnde(n) worden samengevat in het transcendentale begrip Arithmos, getal, en ook in Hen, het ene (met dien verstande dat dit ene ook gebruikt wordt voor de Monade,- wat tot misverstand aanleiding geeft, maar typisch is voor de mythologische en de Grieks-metafysische verklaring: God en het alomvattende 'zijn' worden steeds ergens samen gedacht, ja, verward (zie reeds blz. 57 supra); - wat *Heidegger, Was ist Metaphysik?,* Frankfurt, Vittorio Klostermann, 1929 (1949-5), S. 17ff, doet spreken van ontotheologie, waarin het Hoogste Zijnde (theo-) en het algemene 'zijn' ineenverstrengeld zitten).

- De wiskundige structuur impliceert harmonie (der sferen o.m.), omwille van de symmetrie en het evenwicht. Die harmonie (der hemelsferen) bewijst de kosmos (de ordening). Ritme, maat, verhouding, als strenge norm voor schoonheid zal vanaf Pythagoras blijvende verworvenheid zijn in Oudheid en Middeneeuwen. Kunst (beeldh. Bouwk., dichtk., retoriek), ethiek en religie zullen daaraan onderworpen worden. Vgl. *W. Jaeger, Paideia* I, 225). De esthetica (leer van het schone) krijgt hier haar fundament (vgl. supra 46vv.), ja, zij is medefundament van natuur - en cultuuropvatting.

De ontologisch ingestelden.

- De archè kan dus als oerstof en als structuur opgevat worden. Maar archè kan nog anders begrepen, nl. als 'zijn' (nevens de fysische en de mathematische abstractie is er de ontologische). - Maar het zijn valt buiten de reeks van oerstof (fysisch) en getalstructuur (mathematisch); oerstof en structuur immers zijn maar wijzen van zijn (deelverzameling); het zijn is veel breder; het is apeiron, zonder grens en bepaaldheid (maar deze keer grondiger dan het apeiron van Anaximander die het nog als oerstof verstond (fusis); het is transcendentaal omdat het iedere categorie overschrijdt en onder de kategoremen is het een geslacht dat in alle geslachten en soorten en verschillen en eigenschappen en bijkomstigheden aanwezig is: was het kategoreem niet 'iets' (= zijn), dan was het niets (!), zelfs geen kategoreem ! Zo ook de categorie!

Opm. - De rangorde:

(1)a (oer)stof **b** getallen (meervoud en wel als volgt

(2)a dyade(n) **b** Monade (het Ene)

3) getal (= het ene), zijn weerom, maar nu arithmologisch, in plaats van fusiologisch) de metafysische structuur

- stof, leven, bewustheid zijn bijzondere getallen'; zij zijn alle 'dyadisch' (d.i. een tweeheid van 'a- peiron' (on.begrensdheid, kwantitatief of naar omvang, en on.bepaaldheid, kwalitatief of naar inhoud), enerzijds, en, anderzijds; van

‘peras’ (d.i. grens en bepaaldheid);

- de Monade (= godheid), ook het Ene genoemd, is ook ‘getal’, maar zuiver ‘apeiron’ (onbegrensdheid en onbepaaldheid, d.i. oneindigheid), zonder enig ‘peras’;

- dyaden en Monade behoren samen tot de ‘arithmos’ (ook het ene (= hen) genoemd, d.i. het transcendentale getal.

Opm. - De triade ‘fysische, mathematische (= arithmologische) en ontotheologische abstractie’ vertegenwoordigt weer eens de metafysische structuur, maar dan in een variante: Natuurfilosofie, logica (// arithmologie, mathesis; later ook dialectiek) en onto(-theo)logie. Men ziet hoe identisch te midden van alle variaties de metafysica blijft!

GW94

M.a.w. de algemene ontologie beantwoordt de vraag: “Wat is werkelijk?”, “Welke inhoud en omvang bezit het begrip ‘werkelijk’?” “Wat is dat voor iets: ‘zijn’?” Door te vragen naar de oorsprong der natuur, der ‘zijnden’ in hun geheel, beantwoordden de Ioniërs reeds die vraag. Ook de Pythagoreeërs door de zeggen dat de ‘zijnden’ in hun diepte wezen ‘getal’ in de monadische (= samengebalde) of dyadische (= verdunde) vorm waren. Maar de Eleaten doen het veel zuiverder. Zij thematiseren het zijnde als zijnde en als het ene (henologie of eenheidsleer). Het alomvattende karakter kwam duidelijk naar voren.

- Xenofanes, zoals Pythagoras, een Ionisch uitwijkeling naar West-Hellas, bereidt het terrein voor. Deze wijsgerige dichter stelt een nieuwe aretè (= deugd, ideaal der paideia) voor, nl. de sofia, de intellectuele vorming. (*W. Jaeger, Paideia,* I, 235) Hij is ‘n verlichte geest, voorloper der sofisten, vulgarizeerder der fusikoi (ibid., 230ff.) 230ff.). Invloed op Anaxagoras

- De eigenlijke grote, ja geniale Eleaat is Parmenides. Hij is de eerste strenge logicus en, als dusdanig, van enorme nawerking tot op onze dagen. (*W. Jaeger, Paid.*, I, 236) Zodoende ontwikkelt hij een kosmogonie in de stijl der fusikoi, waar veelheid en schijn centraal staan samen met wording (hij verwerkt er pythagoreïsche details in), maar daarnevens een zijnslogica, die het heeft over de alètheia (waarheid), het on (= het zijnde collectief genomen), het noein (= het denkend vereenzelvigen van het zijnde), de logos (= de verhouding (zie hoger)), het ene (*W. Jaeger, A la naiss.*, 112ss.), en deze

zijnslogica presenteert hij als 'n religieuze openbaring (// mysteriereligie): het zijn(de) is ongeworden, enig, alomvattend, onverstoorbaar, eeuwig, alomtegenwoordig, samenhangend, homogeen, op zich zelf bestaande.

- Zeno van Elea (+/- 500 ACN) sticht de dialectiek (vraag-antwoordmethode),- iets dat de sofisten tot eristiek (discussieerkunst) zullen ontwikkelen; - hij drijft Parmenides' inzicht tot het uiterste door. Melissos van Samos denkt in dezelfde lijn.

De kinetisch ingestelde wijsgeren (-502/370 ACN).

De drie grote Griekse denkvormen, de milesische natuurfilosofie, de pythagoreïsche getallenleer en de eleatische zijnslogica, gaan uit van het wordende (kinesis = verandering, beweging), maar zij zoeken het stabiele in die verandering.

Opm.- In Elea krijgt de gnomisch-mythische traditionele sofia (= wijsheid), inzicht met ethisch-politische bedoeling, een noëtische (= zijnslogische) onderbouw. -- Thales, Pythagoras, Parmenides vertegenwoordigen drie types van historia en dus drie types van substructie der sofia.

Opm.- Sofia is inzicht maar ethisch-politisch gericht en op traditie gesteund: door die sofia 'intellectueel' op te vatten, voert Xenofanes een typisch filosofische substructie in die nieuw is. Vgl. de Sofia der Sofistiek!

Opm.- Ook hier is weer de metafysica in haar structuur aanwezig: de wereld van de fusis (wording, veelheid (= gebrek aan samenhang en homogeneiteit); - dank zij de logica (de 'hodos' (= methodos of weg, methode) om het 'zijn(de) te vatten) ziet de denker de ene ware werkelijkheid van het zijn(de), dat hij: als iets goddelijks omschrijft (weerom de: onto-theologie als beschrijving van de 'oorsprong' (// mythologie).- ; Men ziet dat hier duidelijk i.p.v. de pythagoreïsche mathesis en arithmologie de logica als denkleer optreedt. Welnu, fusiologia, logica en ontotheologie: dat is metafysica '

De kinesis (= verandering, beweging) staat centraal bij de dynamisten en mechani(ci)sten.

Dynamisme.

Onder dynamisme (dunamis = vermogen, kracht) verstaat men het aannemen van de archè (beginsel) der beweging, resp. verandering als

(a) inwendig, d.i. gesitueerd in ta onta zelf, en

(b) dit bij kwalitatief onderscheid der elementen die de fusis, natuur,

uitmaken. Hier ligt de nadruk op de zelfwerkdadigheid der onta, der zijnden.

GW95

- ***Heraklitus van Efese*** (535/465 ACN) is de grote vertegenwoordiger. Bij Pythagoras, Parmenides, maar nog sterker bij Heraklitus voelen wij de invloed der Griekse mysteriereligies (Eleusis, bij Athene: Demetercultus; Delfi: Apollo; Delos: Artemis, Apollo's zuster; Frygië / Thrakië: Dionysus; Samothrake (= eiland): Kabirus; vooral het Orfisme (zie blz. 83, alsook 62/63: animisme, reïncarnisme). De ziel, de mens is dan ook centraal hij is de eerste anthropoloog onder de filosofen (W. Jaeger, Paid., I, 246).

Maar dan een menskundige die zeer onder de indruk is van de kosmos der fysiekers met z'n worden en vergaan, met z'n onuitputtelijke oergrond (oorsprong = archè), met z'n kringloop. Bij Heraklitus wordt dit mobilisme (= mobilis = beweeglijk), bewegingsfilisofie. Die kringloop van ontstaan en vergaan wordt van binnenuit in gang gezet en gehouden door 'oorlog' (polemos) in de overdrachtelijke zin - de strijd, de spanning in alles, in ta onta, is de 'vader' der onta. Maar die strijd is beheerst door een wereldwet (matigheid) die tegelijk wereldverstand is, de Logos, die dikè, gerechtigheid, sticht en harmonie. In haar diepste zelf is de ziel van de mens logos, orde(ning). Dat ziet men aan de fronesis, het vermogen om, juist denkend, juist te handelen (// sofia).

Dat bewijst dat de mens, als ziel, als dieper zelf; wezensverwant is met de Logos (zoals overigens het orfisme de ziel als wezensverwant aanzag met het goddelijke).

- H. is hermeneutieker : de natuur, het leven zijn voor hem een grifos, raadsel (// orakel; sibyllijns), waarvan de zin niet al te duidelijk is (ontcijfering). De mens is zingever, interpretant.

Opm.- De VII-de e. ACN is seculair (// naturalisme), maar de VI-de e. ACN vindt een dubbele nieuwe sacralisering : **(a)** de religieus getinte filosofie die een objectieve norm vindt (de natuur der zijnden, hun 'logos'); **(b)** de religieuze heropleving waarvan het Orfisme een zuiver geval is : het animisme (= zielsgeloof) ervan gaf een nieuwe zin aan het Leven van de toenmalige Griek; en wel zo: de ziel is van goddelijke afkomst; deze impliceert onsterfelijkheid; deze op haar beurt een hoog zedelijk peil (met een ascetische inslag). Hier hebben wij een derde mythe omtrent het kwaad en het onheil, die van de verbannen ziel en van het heil d.m.v. kennis (*P.Ricoeur, Finitude*, II, 261/284) Vgl. de eerste mythe 76vv. de tweede 78vv. Supra).

Opm. - Om de antropologische ring situeert zich de kosmologische, om deze laatste de theologische". *W. Jaeger, Paid.*, I, 247): ta onta, de zijnden (= ontologie) zijn drieledig (= mens, kosmos, godheid (logos)). De metafysische structuur. Maar ditmaal een nieuwe variante: de mens staat op de voorgrond.

De nawerking van het Orfisme is zeer groot: Pythagoras, Empedokles, Plato, Plotinus zijn er beslissend door getekend (De kringloop der ziel, waaruit de mens zich moet bevrijden, is de dominante gedachte). - NB. Kratylus, leraar van Plato, is Heraklitiaan.

GW96

Mechani(ci)sme.

- De jongere natuurfilosofen (V-de e.) ontwikkelen de historia (vorsing) der natuur steeds meer tot een vakwetenschap (// volkenkunde, aardrijkskunde, geschiedenis vgl. Herodotus); geneeskunde (vgl. Hippokrates' school)). De mens staat minder centraal of zelfs niet.

- Mechanicisme is de archè, het beginsel, der kinesis, beweging, leggen in een zijnde buiten het veranderende. Mechanè = snuggere uitvinding, machine. Het is tegelijkertijd een kwantitatief onderscheid der elementen der fusis (natuur) aannemen. Traagheid (inertie) is de karakteristiek der zijnden, althans geïsoleerd.

- 2(a) *Gemengd mechanicisme.*

Dit aanvaardt ook kwalitatief onderscheiden elementen.

- Empedokles van Agrigentum (Sicilië) - 433/423 -: orfisch animisme hand in hand met ionische natuurfilosofie. Lucht, water, aarde en vuur (= fusis) stoten de ziel uit:"Zo ben ik nu iemand die door God verbannen is, dwalend en ronddwarrelend" (frg. 115: 13; vgl. *W. Jaeger, Paid.,* I, 229). Filotès (aantrekking) en neikos (afstoting) zijn de twee krachten die de fusis beheersen (// Freud: Eros, Thanatos (= agressie)). Empedokles was geneesheer, filosoof, sjamaan.

- Anaxagoras van Klazomenai (K1.-Az.) - 499/428- door de geneesheren beïnvloed. Antropocentrisme hand in hand met ionische fusisleer.

De 'Nous' (= geest) staat als 'oorsprong' aan de aanvang van to onta hij ordent en bestuurt de elementen. Nous is een menskundig aspect in volle fusis. (// Logos v. Herakl.). Daarvandaan de zgn. teleologie (telos = doel, zin; logia = spreken over).

Zuiver mechanicisme.

Dit ziet de fusis als bestaande uit een oneindige veelheid van zuiver kwantitatief onderscheiden 'a.toma' (a = zonder; tomon = deeltje; wat ondeelbaar is); vandaar de naam atomisme.

- Leukippos (Leucippus) van Milete, vooral Demokritus van Abdera (Thrakië) -460/370--Alleen formaat en uitzicht, situering en voeging onderscheiden de atoma onderling. Buiten zwaarte(kracht), geen kinetische archè. Tussenin is het kenon, het ledige.

- Met zo'n 'materialisme' (in de antieke zin) verbindt hij toch een paideia. Karl Marx heeft over Demokritus (vergeleken met Epikurus) z'n doctoraatsthesis gemaakt (1841). Het Franse en Engelse materialisme, zegt hij, bleef altijd innig verbonden met Demokritus en Epikurus.

Maar Demokritus bekritiseert hij omdat, hij (zuiver mechanistisch) de noodzaak als enige archè van verandering vooropstelt, terwijl Epikurus vrijheid poneert (die actie mogelijk maakt). Van perenniteit gesproken!

Opm.- Men lette erop hoe de historia, het onderzoek, het zuiverst is in de oudere of jongere Ionische denktrant; hoe dat onderzoek bij anderen eerder logisch-speculatief wordt (Parmenides), bij anderen mystisch-speculatief (waar het Orfisme doorwerkt).-

GW97

Speculatie (wat Aristoteles de theoria, het schouwende kennen, heet) is de archè, het beginsel, zoeken verder dan de ervaring in haar onmiddellijke gegevenheid (meer dan fenomenologisch, zeker meer dan empirische fenomenologie, maar dan toch zo dat de ervaring het uitgangspunt is en blijft; want speculatie wil haar inzichten (archai, bevestigd zien door de resultaten der ervaring die volgens haar inzichten is verwezenlijkt. Dat is pragmatisme: men ziet met zuiver aanschouwend de archè (die een hypothese blijft vanuit het ervarene), maar wie handelt volgens de archè, moet resultaat hebben dat pleit voor die archè (// C.S. Peirce; // blz. 4vv. Supra.)

- Vakwetenschap is zo weinig mogelijk speculatief; metafysica en occultisme (mystiek/ magie) zijn het volop. Die drieledigheid is een constante, een perenniteit ! Men verwarre dus een hedendaagse vakwetenschappelijke 'theorie' niet met speculatie (logisch of mystisch) en zelfs hedendaagse

fenomenologie (// Husserl) wil geen speculatie zijn, ofschoon de actuele speculatie en fenomenologie (als eerste stap en basis voor de speculatie) èn zuivere speculatie omvat (in het antiek-middeneeuwse zin).

De fenomenologie is een tussenterm. Wijsheid, sofia, in de antieke zin omvat historia (èn theoria), maar gaat verder: zij is ethisch-politisch ingesteld (en omvat dus een paideia). Pythagoras is de eerste histor die filo.sofos wil zijn, die wijsheid zoekt (vandaar zijn ethisch-politische activiteiten). I. Gobry noemt hem dan ook de stichter der eerste filo.sofia, d.i. de eerste die historia (Ionisch: vakwetenschappelijk; mathematisch-logisch en speculatief-metafysisch en -mystisch) inwerkt in de aloude sofia. Historia staat in dienst van de overgeleverde, religieuze wijsheid, die dat alles enthymematisch bevatte. - Men ziet er zijn vele, verwante kenvormen. Zie epistemologie!

De sceptische wijsgeren (450/350).

Scepticisme is theoretisch of praktisch de ware kennis en de dogma's betwijfelen. Scepsis = voorwendsel steun (// skeptron, scepter). - De tegenspraken (echt of schijnbaar) der dogmatiekers; de welstand (na de Perzische oorlogen), de Atheense democratie, de retoriek, - zij zetten tot scepsis aan. Dat is Sofistiek.

- (a) ***Theoretisch scepticisme. –***

Protagoras van Abdera (480/410) door Heraklitus' mobilisme beïnvloed, komt tot relativisme (alle kennen is betrekkelijk, d.i. hangt of van een of andere term, hier de menselijke beperktheid van waarnemen en denken: cognitief pessimisme: ta onta, de dingen, 'zijn' zoals zij ons - mij, u, ieder van ons - 'verschijnen' (= fenomen(al)isme). 'Waar' is 'wat ons verschijnt'; gevolg alle indrukken, oordelen (die die indrukken formuleren) zijn 'waar'(!). De norm (metron, maat) van alle onta (die ons slechts verschijnen!) is dus de mens (en zijn waarneming en denken).

Gorgias van Leontini (480/375), door Parmenides' kosmogenie (// 94 supra: verandering = schijn) beïnvloed, komt tot nihilisme (nihil = niets):

(1) Er is niets;

(2) Was er iets, dan was het onkenbaar (in de dogmatische zin);

(3) Was het kenbaar, het zou niet mededeelbaar zijn (omdat ieder van ons in zijn subjectieve indrukken gevangen zit).- De vraag is: meent Gorgias dat? Waarom schrijft en spreekt hij dan?

GW98

Praktisch scepticisme.

Dat is de scepsis toepassen op het zedelijk en politische leven sceptische 'sofia' als men zo spreken mag: sofistès = wijsheidsleraar, maar dan van een andere sofia' dan de aloude, gnomisch-mythische of Pythagoreïsche!).

Hippias: de wet (nomos) is de tyran van de mens (vrijheidsrem)! Polus, Trasymmachus: recht is, voor de sterke, wat in zijn voordeel is!

Kallikles: iedereen bezit het recht zijn begeerten te bevredigen door de middelen die hij verkiest.

Ook dat alles is perenniteit: men verneemt vele dergelijke uitspraken heden!- Daar zal Socrates tegen opkomen.

- De basis van de scepsis is dus het fenomen(al)isme. - Epistemologisch gevolg: nominalisme, wat de filosofen archè noemen ('apeiron', water, lucht; getal; zijnde; Logos, Nous; enz.), dat zijn onomata, nomina, namen, d.i. klanken die men vasthecht aan ((de indrukken die wij van) ta onta (hebben)! Het taalprobleem ineen met het interpretatieprobleem (hermeneutica) is gesteld in al zijn scherpte. - Voor mensen als Pythagoras e.d. was de archè meer dan 'n naam zij was een realiteit van aritmologische aard, maar in de erdoor bedoelde realiteit aanwezig. Daarom was speculatie mogelijk en was wijsheid gevestigd op realiteit. - Voor de sofisten zal alleen een vlakke historia mogelijk zijn en een wijsheid navenant.

Klassieke wijsbegeerte.

Attische wijsbegeerte.

- Socrates. - Het doel is sofia (ethisch-politisch), nl. de deugd. De mens is centraal en wel de gewetensvolle mens. Als dusdanig is hij opvoedbaar (paideia!): kennis maakt hem deugdzaam (= zedelijk goed, gewetensvol).

Het middel (methode) is, negatief, de socratische ironie en dialectiek (doen inzien dat men het eigenlijk niet weet) en, positief, inductie om algemene begrippen en definities op te bouwen.

Deze pedagogiek en didactiek om een gewetensvol burger te vormen op dialectische (versta: logische) grondslag wordt door zijn leerlingen (de kleine) eenzijdig uitgewerkt:

- de dialectiekers (Megarische en Elisch-Eretrische scholen; Euklides van Megara is de man die de transcendentalina (een, zijn(de), waar (= denkbaar, zinnig) 'goed) onderscheidt van categorieën en (gewone) kategoremen);

- de ethiekers (cynische (Diogenes b.v.) en Cyrenaïsche scholen) verraden hun leermeester sterk.

- Plato. - Het zgn. hypostatisch of substantieel idealisme is typisch platonisch: voor ieder der onta is er niet zozeer, zoals Pythagoras voorstond, een arithmos, maar, kwalitatiever, een idea (eidos), een 'uitzicht' ervan, dat in onze algemene begrippen tot uiting komt en dat in ta onta (als hun verre, hoge archè) zichtbaar tegenwoordig gesteld is (omdat ta onta er aandeel (methexis, participatie) aan hebben. Omdat Plato die ideai opvat als zelfstandige bestaande in een kosmos noètos, een denkwereld, heet men zulks substantieel idealisme (hij hypostasieert de begrippen). In dit paardje en dat paardje steekt de hippotes, de paardheid!

GW99

De zintuiglijke onta der fusis bestaan uit de vier elementen (vuur, lucht, water, aarde), gestructureerd volgens hun ideeën. Een mythologisch-symbolische figuur, de Demiurg, is de structurant: volgens Plato is, immers, die structurering een geheimenis dat niet zintuiglijk waarneembaar, maar ook niet begrippelijk definieerbaar is (en dan neemt hij z'n toevlucht tot mythische 'zinnebeelden': wij weten het eigenlijk niet!). De Demiurg werkt onder de belichting van de hoogste idee to Agathon, het opperste Goed, dat wel in de ideeën als een ver en hoog licht aanwezig maar toch onbekend is: het is iets goddelijks en alomvattends. - Men ziet de natuur, de ideeën en de Idee (= het Goede) die alomvattend (transcendentaal) en goddelijk (ontotheologie!) is (metafysica!). Welnu, gelijke tred met die drie trappen houdt to on, het zijnde (ontologie): hoe hoger, hoe reëler.

Men ziet hoe bij Plato de taal én woord is én aanduiding van algemene begrippen (hetgeen reeds veel meer is dan bij de sofisten (nominalisme: indrukken worden aangeduid en deze samenvattend)) én aanduiding van wezenheden (= de natuur of essentie der dingen) én ook aanduiding van ideeën die vooraf bestaan als 'substanties' (hypostasen), doorlicht van en verwijzend naar het Goede.

- Meteen is duidelijk dat Plato's paideia een verschuiving betekent van de dialectisch (= logisch) onderbouwde ethica (// Socrates) naar een ideeënethica. Socrates nam wel woord, begrip en wezen(heid) aan, maar geen ideeën, resp. Idee.

- De oudere Plato had steeds sterker pythagorizerende gedachten: de ideeën zijn afgezonderd bestaande getallen (structuren!). Meteen werd ook de kosmische harmonie in en achter en hoger dan to onta sterker. (Orfisme).

- Aristoteles. - Was Plato gericht op de ideeën, resp. getallen, maar geen systematieker (het verste dat onze geest gaat-, is de weg der dialogen die eindigen in geheimen die slechts symbolisch-mythisch kunnen verwoord worden), Aristoteles is op natuurwetenschappelijke en geschiedkundige ervaring gericht en, daarbij, systematieker.

De taal is, voor hem, woord dat begrippen (conceptualisme van Ar.) en wezenheden (essentialisme van Ar.) aanduidt, maar de Ideeënaanduiding zet hij, soms schamper, tussen haakjes. Toch loochent hij ze nergens zonder meer. Zijn paideia is dan ook meer socratisch, op dit verschil na dat hij, behalve de logische (= dialectische) substructie die Socrates gaf (inductie van ethische begrippen) en die Ar. 'analytiek' noemt (waar wij van logica spreken), nog een systematische fusikè en een systematische metafysica als onderbouw geeft.

- Inderdaad, Aristoteles' werken zijn drievoudig:
(i) analytische (= Organon): categorieën, zin (oordeel), redenering, waarschijnlijkheids-redenering, drogreden komen er ter sprake;

(ii) fysische, d.i. werken die over de fuseis, de naturen (meervoud!) gaan, o.m. Peri psuchès (= Over de ziel; dit is de eerste systematische zielkunde), over de natuur in onze (stoffelijke) zin;

GW100

(iii) metafysische, die hij 'eerste filosofie' heet (als bekroning van de leer der fuseis (// Ioniërs; zie (ii) boven, leer der archaii (= beginselen) (als historia naar de 'oorsprong', de (abduktieve) verklaring, de archè; // Ioniërs), maar die hij ook heet sofia (wijsheid) of filosofia (wijsheids-streven, -begeerte) hierin bij Pythagoras en Plato aansluitend (op traditie gesteund wezensinzicht van god-gegeven aard dat op ethisch-politische vorming aanstuurt) of ook theologikè (godsleer) omdat bij Ar., zoals bij Parmenides (Eleaten), het zijnde in de alomvattende (transcendentale) zin en het Hoogste Zijnde, dat god is, steeds samengaan, ja, ergens dreigen samen te vallen (onto - theologie).

- Dit brengt mee dat de archè (die de logos, structuur, der onta verschaft), voor Ar., geneigd steeds van de fusikoi (Ioniës, Milesiës) uit te gaan, allereerst

de stoffelijke archè (materie waaruit uit bestaat) is (de zgn. materiële oorzaak of beginsel); maar dat Ar. dit eenzijdig Milesisch verklaringstype, verbetert (rhuthmizei, zegt hij) door een tweede beginsel, nl. de morfè, de vorm, d.i. het begrip van Socrates (// idee van Plato, arithmos van Pythagoras) (de zgn. formele oorzaak). Beide samen heet men het aristotelisch hylemorfisme (hulè = stof; - morfè = vorm, ordeningsbeginsel, organisatieprincipe). Dit paardje en dat paardje zijn materie, maar georganiseerd volgens de vorm, versta: innerlijke structuur, van 'het' paard.

- Maar Ar. gaat verder: de onta der fusis zijn doelgericht! Het schone, het (zedelijk) goede hadden de fusikoi verwaarloosd, maar Pythagoras, Socrates, Plato (het Agathon), enz. hadden gewezen op een 'zin', een gerichtheid in de onta der fusis. Daarvandaan b.v. de harmonia, de kosmos! Dat was de basis van waarde - oordelen (goed, slecht waardevol, waardeloos). Daarom is Aristoteles is teleoloog (er is een telos, doel, dat hij ter sprake brengt: het 'ideaal' is ook een archè, een beginsel (ditmaal een teleologisch beginsel), dat in natuur en cultuur 'werkt' (en dus verklarend is voor streven, voor voor en tegen. Het doel, de bestemming van ta onta is hun ideaal, bewust of onbewust.

- Behalve het stoffelijk, het vormelijk (orde-) en het doelprincipe is er nog een vierde archè, de archè der verandering (beweging), de kinetische archè. De Milesiës hadden het niet uitdrukkelijk vernoemd omdat zij onbewust, halfbewust (Anaximenes: lucht als levensbeginsel) of bewust (Diogenes v. Ap.: hylo.zoist) een kinetische archè hadden verondersteld; maar de dynamisten en de halve of gehele mechanicisten hadden uitdrukkelijk een aparte archè geponeerd (zie 95vv. Supra).

Daarom neemt Aristoteles nog een vierde archè aan de genetisch-kinetische, die hij dunamis (= potentia, vermogen of aanleg) en energeia (= actus, verwezenlijking) heet al naar gelang van het feit dat men ta onta in het begin van hun genesis, ontwikkeling, neemt (een ei is een kip in potentie, zij is erin als dunamis) of verderop (een volwassen kip is kip in energeia, actueel, niet meer potentieel). Men ziet dat de modale logica hier werkt die Ar. in de starre logica van het zijnde van Parmenides (Pythagoras, Plato) invoerde om kinèsis, verandering, ontwikkeling, te verklaren. Daarom is Ar. zo afgestemd op de genesis, de geschiedenis (denk aan zijn historische overzichten!).

- Stoffelijk substraat, denkinhoud (morfè), doel(gerichth.) en kinesis (verandering) zijn niet voldoende. De onta der fusis zijn individuele zijnden die noch algemene begrippen. (Plato) noch abstracte getallen (Pyth.) noch

uitzichten (toestanden) van één op zich vormloze oerstof (Ioniërs) noch zuiver vloeiende verandering (Herakl.: mobilisme) noch star 'zijnde' (Parmenides) zijn.

GW101

Daarom veronderstelt Aristoteles in 'ta onta' een apart beginsel van zelfstandigheid, waardoor zij consistentie hebben, nl. de hupostatis, substantie, de ousia, essentie (in die subsistente zin hier), het hupokeimenon, het subject. De categorieën ordenen al de aspecten: de substantie (zelfstandigheids- of sunsistentie-archè) is draagster van enuparchonta, accidentia, inherenties, zo b.v. zij is uitgebreid (kwantiteit), zij is in betrekking tot, gesitueerd, actief, passief, gestructureerd, tijdgebonden, enz. (zie cursus eerste jaar).

- Pas nu op die volledige analyse van ta onta der fusis de onto-theologische analyse toe: nl. er moet een nog dieperliggende archè zijn, een goddelijke, waar geen materie, maar wel zuivere actuele (= energiea) en geen telos buiten zich hebben (integendeel als doel van de onta fungerende), individuele 'morfè' (denkinhoud) mee gemoeid is. Stofloos; doel op zich, on-geworden, individueel, - zo is die (denk)vorm. Dat noemt Ar. God. - Maar deze god onderscheidt hij streng van het zijnde in de alomvattende zin (als kategoreem in alle kategoremen, als aanwezig in alle categorieën), alhoewel hij het in hetzelfde kader behandelt. Het 'zijn' is een archè die zeer apart is en die alle andere archai fundeert; zij is transcendent.

- Kinetisch gezien is er nog een type van archè, nl. de bewerkende (de werkoorzaak, causa efficiens) waar slechts dunamis, mogelijkheid, is daar moet, desnoods van buiten uit, een vermogen zijn dat actief ingrijpt (vg1.7 passief actief - categorieën) : een tafel maakt zichzelf niet; zij wordt gemaakt. Zonder een maker geen tafel, alleen maar tafelmaterialen die, uit zichzelf inert (traag), niet veranderen in een tafel. Op God past Ar. dit schema echter niet toe (Zijn God is geen schepper, wel 'onbewogen beweger' (= onveranderlijke aantrekpool van ta onta: teleologisch)). Toch ligt de werkoorzakelijkheid er ergens wel in. God is veroorzaker als aantrekkingspool.

- Dit kinetisch beginsel, de werkoorzaak, vult dus het hierboven (blz.100) genoemde (de energeia, die aanvankelijk slechts dunamis is) aan de ene archè (actie) is uitwendig (extern, transcendent), de andere (passief indien er een uitwendige is, maar actief als stuwkracht van binnenuit; // dynamisme supra: Herakl. e.a.) is inwendig (intern, immanent).

- Waarom noemt *O. Willmann, 't Katholicisme (Zijn paedagogen, zijn paedagogiek),* 's Bosch/ Brusse1,1930, blz. 310, Plato, Aristoteles, S. Augustinus, S. Thomas de 'vier grootmeesters van het idealisme'? Omdat zij, elk op zijn wijze, behalve het stoffelijke substraat, beginselen (archai) aannemen die niet-stoffelijk zijn maar van ideële aard. Bij Ar. is dit, niettegenstaande zijn zgn. 'realisme' zeer duidelijk. Vgl. *O Willmann; Abriss der Philosophie,* Wien, Herder, 1959 (5), S. 340.

- Paideia is er indien er tegelijkertijd Sofia (al of niet in de vorm van historia) en antropologie (humanisme) is, ook Ar. bezit die! Zij ethisch-politische werken getuigen ervan. Zij zijn de bekroning van de voorgaande triade (Organon, fusikè, theologikè) .

Opm. - De drie grote taakopvattingen (die tegelijk categorieën- of universale-opvattingen zijn) zijn dus:

Sofistiek: (nominalisme)	Plato: (ideeënleer)	Aristoteles.: (concept)
woord:	woord:	Socrates. woord:
fenomenale indruk	begrip, wezen,	begrip
zonder meer	+pre-ëxistente idee	en wezen

GW102

Hand in hand met die drie posities gaan drie andere posities: de Sofistiek is, t.o.v. de andere wereld en het heilige, seculair ingesteld, Plato sacraal en Aristoteles neemt een middenpositie in. (Zie blz. 23 supra); de zgn. projectietheorie is zinvol als de mens slechts indrukken van zintuiglijke dingen opvangt; zij is zinloos als hij, dankzij historia (en theoria, speculatie) doordringt tot archai, beginselen, die meer zijn dan indrukken van zintuiglijke dingen. De mens is de 'maat', 'norm' van alle dingen (versta: dingindrukken). Aldus Protagoras.

Opm.- Behalve de mythe van het scheppingsdrama (oerchaos) en de Adamsmythe (zie 76, 78 supra) en die van het Orfisme (dualisme: 95 supra) is er, ondertussen, nog een vierde: de polytheïstisch-tragische, waar kwaad en onheil aan de misleiding van de mens door een verraderlijke godheid wordt toegeschreven. Homerus, Hesiodus, maar vooral de tragiekers Aeschylus,

Sofkles, Euripides huldigen ze. Vgl. *P. Ricoeur, Finitude*, 199/217. Slechts in de veelgoderij is het mogelijk dat een god boosaardig (// trickster) misleidt. In het monotheïsme is dit met demonen mogelijk. - De wijsgeren reageren tegen dergelijke tragische godsopvatting.

Hellenistisch-Romeinse wijsbegeerte.

De situatie is veranderd:

(1) de polis is onderdeel van een 'rijk' (imperium);

(2) de vrijheid is sterk verminderd;

(3) de onveiligheid is het dominerende gevoel. Cultuur van het individu (vooral Epikureeërs), van kosmopolitisme (wereldburgerschap der Stoa), van innerlijke vrede (= negatieve geluksformule) wordt overheersend.

- De dogmatiekers zijn ethisch-eudemonologisch ingesteld: het telos, de eindbestemming van de mens (de zin van zijn leven) is hun studiepunt. Epistemologisch zijn de Epikoereeërs sensualisten (// Demokritus) - alleen zintuiglijke kennis van 'n stoffelijke wereld is mogelijk - de Stoiekers zijn intellectualistisch: de geest van de mens beoordeelt de zintuiglijke gegevens. De rest vloeit daaruit voort: het telos van de mens is genot (Epikuros), of 'deugd' (strenge gewetenscultuur en plichtsbesef) (Stoa). De ziel van de mens is louter stoffelijk en dus sterfelijk (Epikuros) of zij is eerder geestelijk (Stoa). De zijnden der natuur zijn zuiver materieel (Epik.: // Demokritos) of bezielde materie (hylozoïsme: Stoa). De goden zijn tussenfiguren die zich om de mens niet bekommeren ('De goden zijn dood' van het Epikuros); het goddelijke doordringt de onta der fusis (pantheïsme der Stoa). Politiek is te mijden (Epikuros) of uitzonderlijk (Stoa).

- De Stoa (IV-de e. ACN/II-de e. PCN): Zeno van Citium (336/264). Het Epicurisme (IV-de e. ACN/IV-de e. PCN) Epikurus van Samos (341/271). Te Rome: Lucretius (96/55).

- De sceptiekers zijn epistemologisch ingesteld: kennis van objectieve waarheid is onmogelijk. Sofia bestaat in de epochè, de opschorting van het oordeel. Geluk en geweten bestaan in die opschorting. - Maar ook zij moeten praktisch leven:

(1) Pyrrho (360/270), de stichter, is ethisch sceptieker (volkomen onverschilligheid is zijn moraal); pyrrhonisme = sceptic.;

(2) Arcesilaus (314/240), Carneades (214/129) zijn methodische sceptiekers (zij laten zich leiden door bruikbare klaarblijkelijkheid of evidentie);

(3) Sextus Empiricus (+/- 150 PCN) is systematisch sceptieker (hij laat zich leiden door de doorsneemoraal van de groep). Zijn naam liegt er niet om : hij is empirisch fysicus! Teresis (ervaring en waarneming stelt hij tegenover metafysica, zoals heden ten dage positivisten het doen (die een metafysicavrije vakwetenschap als levensbasis huldigen). Vgl.-*C. De Vogel, Greek Philosophy*, IIII p. 226).

GW103

- De eklektiekers zijn wijsgeren die er zich toe beperken de denkprestaties van anderen te toetsen en wat hun past eruit te kiezen (ek.legein: uit.kiezen) en dit zonder tot een logische samenhang (systeemloos dus) te komen. De ergste graad is syncretisme (sun.krètismos): zonder toetsing van het waarheidsgehalte neemt men diverse stukken over die niet samengaan. De redenen ertoe zijn divers:

(a) het fallibilisme van de grote denkers (Socrates.: weten dat men niet weet: Plato: waar het denken voor het mysterie staat, z'n toevlucht nemen tot mythen en symbolen; Aristoteles: de hogere ideeën argwanend omzeilen): zij weten zich feilbaar (fallibilis);
(b) de sceptische inslag vanaf de Sofistiek vooral;

(c) het secularisme vanaf de atomistische mechanicisten vooral (Demokr. Sofist., Epik., Sextus de empirieker);
(d) de denkluiheid van de opgevoede klasse die wijsbegeerte op haar paideia - programma staan had zonder veel wijsgerige verdieping;
(e) de theorieloze geest van Rome. - Het eclecticisme was zeer verspreid; Cyniekers, Stoiekers (Seneca (1/65 PCN), Epiktetus (50/138), Marcus Aurelius (161/180)), Epikureeërs, Peripatetiekers (Ptolemeus (II-de e. PCN), de astronoom en geograaf, Galenus (129/199), de arts), platoniekers (Plutarchus (45/125), Celsus (de dualist).

Theosofische wijsbegeerte

- ***De (onto)theologie*** is steeds, samen met de 'archai' (= beginselen), hetzij hylozoïsch (Ion.) hetzij arithmologisch (Pythagoras) hetzij noëtisch (= zijns-logisch: Parmenides) hetzij Logisch (Heraklitus) hetzij ideëel (Plato) hetzij analytisch (Aristotels.) opgevat, de slagader van de metafysica geweest.

Getrokken tussen de fysische pool (Ion., mechanicisme, empirisme), enerzijds, en het ermee gepaard gaande fenomenalisme, nominalisme, secularisme, en, anderzijds, de theologisch -ideële pool, werd de metafysica steeds gevoed door hetzij de aloude Griekse volksreligie hetzij de ene of andere mysteriereligie (Orfisme vooral). De golf van scepticisme en secularisme der klassieke periode moest vele geesten onbevredigd laten : daarom wenden zij zich tot het sacrale, maar ditmaal in de vorm van de theosofie.

- ***Theürgie en goëtie*** (// theourgia: werking (ergia) op de bovenzintuiglijke wereld (geesten, zelfs (lagere) goden); goèteia: magie d.m.v. bezweringen). Vgl. *K. De Jong, De magie bij de Grieken en de Romeinen,* Haarlem, Bohn, 1948-2, 152; *E. Dodds, The Greeks and the Irrational,* Berkeley/ Los Angeles, Un. of Calif. Press, 1966, 283ff. (Theurgy). Het onderscheid komt overeen met witte en zwarte magie bij de Meden (Magiërs), maar het Griekse fusis - begrip is ertussen gekomen. Immers, fusis is de natuur (= de zijnden); maar fusis is ook de logos in de natuur, d.i. de structuur (= wijze van ineenzitten). Deze logos is dan de natuur (= het wezen, de essentie, de zijnswijze, - platonisch: de idee) van de natuur en de natuurdingen (in de fusis, immers, zoekt de Griek de logos (hij zoekt er de 'natuur' van in die tweede betekenis!).

Welnu, *J. Maxwell, La magie,* Paris, Flammarion, 1922, 25, zegt: "Dans la magie évocatoire (oproepende, evocerende), on fait appel à un être surnaturel (geesten, goden b.v.); dans la magie (en let nu op de naam:) naturelle (= natuurlijke, fusikè in de zin van 'wat op de logos gesteund is', l' homme agit directement sur les forces cosmiques." Het is deze laatantieke (filosofische) opvatting die het verschil uitmaakt tussen de meer evocerend werkende Meden en de laat-antieke Theürgen en Goëtiekers. Van het geheel der zijnden over de volken en landen, de mens (lichamelijk: Hippokrates, zielkundig: Sofisten, sociaal: Thucydides naar het sacrale: ziedaar de uitbreiding en toepassing van het 'natuur'-begrip: natuurlijke magie' natuurlijke theologie, zijn Griekse uitdrukkingen, net zoals natuurlijke 'historie' (= historia fusikè, onderzoek naar de 'natuur' der dingen).

GW104

- De Jong deelt de geschiedenis van de opvatting der (vnl. individuele) magie in als volgt: **a.** oertijd/ 450 ACN: naïef geloof;
b1. 450/100 ACN: ongeloof = dominante,
b2. 100 ACN/50 PCN: kentering,
b3. 50 / 700 PCN: nieuw geloof;

c. 200/500 PCN: nieuw geloof in de magie door de wijsbegeerte verantwoord. - Parallel met de geschiedenis v.h. denken!

De Heidense theosofie bevat, nevens neo-Pythagoreeërs en platoniserende Pythagoreeërs, waaronder b.v. Apollonius van Tyana 'n magiër was, de Hermetische literatuur, waarin de Egyptische god Thot (vereenzelvigd met Hermes Trismegistos) die occult werkdadig is, centraal staat, alsook de zgn. Papyri magici (toverpapyri), meestal uit de III-de e. PCN of later, maar met zeer oude bestanddelen (sedert +/- 1850 druk bestudeerd).

B.v. de papyrus van Parijs (bibliothèque nationale), 1496/1593, zegt: "Liefdesopwekking bij 'n reukoffer van mirre. - Offer mirre op 'n kolenvuur en spreek daarbij de bezwering uit.

Bezwering: Gij zijt die mirre, de bittere, de lastige, de verzoening - bewerkende onder strijdenden, de schroeiende en tot beminnen dwingende al wie zich niet bekommeren om de minne (...). Niet zend ik u ver weg naar Arabië (...), maar ik zend u naar Athenodora (...) opdat gij mij van dienst moogt zijn bij haar, opdat gij haar naar mij toe moogt voeren. Indien zij zit, niet moge zij zitten (...) maar mij alleen moge zij in gedachte houden, mij alleen moge zij begeren (...). Dring (...) door haar ziel en blijf in haar hart (...) totdat zij kome naar mij, Kallikles, mij liefhebbende en al mijn verlangens vervulle, omdat ik u bezweer, mirre, bij de drie namen Anocho, Abrasax, Tro en de nog meer uitrichtende en krachtigere Kormeioth, Iao, Sabaoth, Adonai, opdat gij mijn opdrachten moogt vervullen, mirre. Zoals ik u verbrand en gij het vermoogt, aldus verbrand van haar, die ik bemin, de hersenen (...). Totdat zij kome tot mij (...)." Zo gaat dat voort! (O.c., 130vv.).

Men ziet telepathie, gekoppeld aan heterosuggestie, hier aan het werk, praktisch zeker begeleid van demonie. Nu nog - en steeds meer - gaat men zo te werk in de zwarte magie. (Perenniteit!). De demonie blijkt uit het oproepen (evocerende en natuurlijke magie ineen) van lagere geesten (heroën, gladiatoren, gewelddadig omgekomenen (o.c.,134)), uit het gebruik van viezigheden (mest van een zwarte koe), uit de immorele bedoeling (dwingen tot minne, wraak). Andere teksten gaan over tot mystiek (vereenzelviging met 'n Godheid), maar magisch gericht. De overgang 'magie/ mystiek' is vaag. Dat wordt dan theürgie i.p.v. goëtie.

- Heidense, joodse en gnostische theosofie is meestal dualistisch. Wat verstaat men daaronder? De zijnden worden ingedeeld in een (moreel = ethisch) goede, (eudemonisch) gelukzalige, (ontologisch) onstoffelijke God,

enerzijds, en een boze, ongelukkige, lichamelijke stof anderzijds. God wordt zeer transcendent en verheven opgevat. De mens is stof, maar met een vonkje goddelijke geest. Tussen de stof (en de mens) situeren zich tussenwezens, die bemiddelend optreden kunnen; zij overbruggen de grenzeloze afstand tussen God en materie.

GW 105

De platonische ideeën worden vereenzelvigd met de pythagoreïsche arithmoi (de oudere Plato ging al die weg op) en, wat nieuw is, met de goddelijke ideeën (d.i. de verzameling van begrippen volgens dewelke god de wereld (ta onta) geschapen heeft). Ook deze ideeën zijn 'mesa' (= tussentermen) tussen God en de materie, maar anders dan de tussenwezens (// engelen, demonen en dergelijke meer). De mens bereikt via zijn geest (= verstand, speculatieve wijsbegeerte) de ideeën in ta onta, maar via mystische eenwording bereikt hij God en de ideeën in Hem (wat een inzicht van hogere aard verschaft in het zelf (ziel), kosmos, God). Op die dubbele manier overbrugt de mens de grenzeloze afstand tussen God en stof. Dat is de derde methode van tussenterm vinden.

- Gnosis is 'n Grieks woord(kennis) maar bij de gnostiekers in 'n nieuwe zin gebruikt (= theosofisch). Gnosis is Godskennis en wel mystische Godskennis (geen wijsgerige): zij is eenwording met God en daardoor zaligmakend, moreel verheffend, vergeestelijkend (ontstoffelijkend). Vgl. *H. Jonas, Het gnosticisme,* Utrecht/ Antwerpen, Spectrum, 1969, 49vv. Het gnosticisme werd één van de grote bekoringen van het opkomende christendom. Het is overigens een echte wereldreligie, een constante in de geschiedenis der cultuur. Vgl. *S. Hutin, Les gnostiques*, Paris, PUF, 1963-2 ('n uitstekend werkje).

- In dit verband kan even verwezen worden naar - Filo de Jood (25 ACN/ 50 PCN) die de Bijbel dualistisch interpreteerde (o.m. door de teksten allegorisch op te vatten),

- de beginnende Kabbalistiek, die echter meer emanatistisch monisme is dan dualisme (zie verder) en die in de Middeneeuwen zal op schrift gebracht worden.

- De keizertijd, overigens, kende 'n religieuze heropleving o.m. bij de rijpere jeugd: deze was filosofisch, ascetisch en mystisch voor een goed deel. Zoals nu in de tegencultuur! Vandaar de gelijkenis met het huidige neo-sacralisme. De

archaïsche volksreligie (Homerus, Hesiodus) was uitgeleefd bij de seculair ingestelde intelligentsia. Wat kwam in de plaats?

(1) Filosofieën:

a. het religieus Stoïcisme (verheven Godsidee, strenge moraal);

b. het mystieke neo-pythagorisme (gemeente, strenge ascese, bidden, mediteren, liturgie, mysterie - inwijding) en neoplatonisme (theosofie, mysterie-inwijding, magie, wonderen, profetie), waarover straks.

(2) Oosterse (en wel) mysteriereligies: de inheemse Eleusische, Dionysische, Samothracische, vooral Orfische mysteriën bereidden ze voor de frygische (Cybèle), Egyptische (Isis), Perzische (Mithra(s)) met hun ascese, processies, feesten, muziek, wijn, mystische vervoering vielen in de smaak.

(3) ***Het gnosticisme (manich.) en het christendom die deelden in die sfeer.***

- Vgl. *H. Obbink, Cybele, Isis, Mithras (Oosters godsdiensten in het Romeinse rijk),* Haarlem, Bohn, 1965. In het syncretisme werd mysteriereligie: 'muein' (de ogen sluiten en meditatief worden: bewustzijnsverruiming), zich centreren op een heilfiguur (heilbrenger, heiland) die door dood en verrijzenis redding brengt, aan hem participeren d.m.v. sacramentele symbolen (liturgie mysteriën) en dit in het kader van een gemeente die dit aanbrengt als oeroude godgegeven wijsheid (gemeente waar geen standenonderscheid bestond). Vgl. Dema (39 supra).

GW106

- Neo-platonisme. Deze stroming is gevarieerd, maar haar hoofdgedachten zijn de volgende. De basistegenstelling die domineert, is die van het ene en het vele (verzamel., stelsel). Het ene is alomvattend (= het zijnde in de collectieve zin; // fusis als verzameling en stelsel van ta onta), maat tegelijk (onto-theologisch weerom!) volkomenheid (goddelijk). De tegenvoeter ervan is de stof (onsamenhangend, niet verzameld, maar tegelijk boosheid); Het grote probleem zijn de tussentermen (meson = middenterm; mv.: mesa). Hier komt de tegenstelling tot het dualisme tot uiting; want de oorsprong (= alomvattende archè) is hier niet tweeledig (God/stof), maar het ene. De stof komt tevoorschijn uit het ene (a) door 'ekroè' (= e.manatio, uit.vloeiing) en omslag.

Emanatie is in die zin het omgekeerde van evolutie dat bij beide denkschema's een volgorde centraal staat, maar bij de emanatie is er verval van het Hogere naar het lagere, terwijl bij evolutie er stijging is van het lagere

naar het hogere zijnspeil (niveau). De zijnspeilen zijn geest (nous), wereldziel, stof. Bij dit laatste peil slaat het ene om in veelheid en onheil. Tussentermen zijn = to noëton (het intelligiebele de denkinhouden: de ideeën te situeren in de geest (nous) maar tegelijk archè, beginsel, in de onta, de dingen der fusis;

- ta noëra, de geestenwereld (te onderscheiden van de geesteswereld die de ideeën zijn), d.i. de denkende wezens. Vandaar het polytheïsme dat er virtueel mee gemoeid is. Behalve de Nous (Geest), met de denkinhouden en geesten, is er de Wereldziel, die alle zielen omvat en elk lichaam bezielt.

- Men ziet: het is een emanatistisch monisme (monos = één, enig fusisbeginsel, het ene) met tussentermen en tussentermen van tussentermen. - Het dualisme is steeds op de achtergrond, maar Parmenides (het ene en het zijnde dat het denkbare is) domineert. Meteen is, nevens de oerchaotische, de Bijbelse, de tragische (polytheïstisch), de orfische en dualistische, de emanatistische interpretatie van het kwaad (onheil) gegeven. Men ziet de metafysische structuur, vooral bij Plotinus, terugkeren: het goddelijke Ene (= hen; vgl. henologie), de Geest (ideeën) en de bezielde wereld (dingen) (= ta onta der lusis).

- De mens moet in dat kader een terugkeer (het verval en de omslag tegenwerkend) volvoeren: door catharsis (reiniging = ascese) van het lichamelijk - boze en - ongelukkige zich bevrijden en opstijgen tot de Geest (ideeën), door denken, en tot het Goddelijk - Ene, door extase (meditatie, contemplatie).

- De nawerking van deze stof - en lichaams- en seksvijandige levensbeschouwing is enorm: - Tot op onze dagen. In allerlei vorm.

- Wat de neo-platoniekers, Plotinus inzonderheid, ook bedoeld hebben, is een synthese (samenvattende systematisering) van al de voorgaande filosofieën. - Ook Mani bedoelde dit, overigens, maar dualistisch dan. - Vandaar de enkuklios paideia, het encyclopedische van de theosofieën. Maar gecombineerd met traditie en geschiedenis.

3.3. het antieke Christendom.

Epiloog: het antieke Christendom.

In zo'n theosofische wereld deed op gegeven ogenblik het Christendom z'n intrede. Het vertakt zich uit de zgn. stamboom der waarheid (80 supra). Laat het ons op die achtergrond schetsen.

GW107

3.3.1. Hoofdkenmerken

I. Als religie.

1a. Trinitair monotheïsme. Jahweh openbaart zich als driepersoonlijke godheid, als Vader, Zoon en Geest, één God in drie personen. De tweede wordt mens, Jezus; de derde daalt neer, charismatisch (genadegaven uitdelend).

- Het christendom vat God niet dualistisch op: Hij is de schepper van ta onta (= fusis), ook van de stoffelijke, lichamelijke, seksuele en deze laatste zijn niet van nature boos of heilloos. Er is dus maar één 'oorsprong' ('archè), de godheid, maar zij is dit creationistisch (blz. 56 supra: artificialisme en magisme ineen): vrij in het bestaan roepend en relatieve zelfstandigheid gevend aan het geschapene.

- Het vat God ook niet monistisch op: God vervalt niet al scheppend, maar blijft zichzelf (als zijnspeil), ook al schept hij een hele rangorde van wezens. Oermonotheïsme, Jahweh- geloof; maar in een nieuwe versie.

- Dit creationisme vooronderstelt een onto-theologie die het 'zijn' (= het zijnde collectief genomen of transcendenteel) wel concentreert in God maar als schepper/ schepsel-relatie. De onta der fusis zijn dus verdeeld in ofwel de oorsprong, de Schepper, ofwel de schepselen.

- Dit veronderstelt een logica waar de analogie (de proportionele (// verzamelingstheoretische, comparatieve), enerzijds, en de attributieve (systeemtheoretische, syntagmatische), anderzijds, beslissend zijn voor de fysische en de onto-theologische orde.

Ib. Profetische religie is het Christendom ook (Abraham/ Mozes; Zarathoestra - Echnaton; - later Mohammed), maar dan zo dat Jezus de definitieve Profeet der mensheidsgeschiedenis is. In een mooi boek legt *L. Cerfaux* het dubbel aspect van de Jezusfiguur uit *(Jesus aux origines de la tradition,* Desclée De Brouwer, 1968):

bl. de oerorthodoxie, d.i. de structuur 'leraar/ leerling(en)/ leer/ doorgave; die men in alle antieke beschavingen terugvindt (de wijsgerige scholen, de mysteriereligies, het hermetisme, het rabbinisme inzonderheid): een leraar geeft aan leerlingen een leer mee die zij getrouw (= rechtzinnigheid of orthodoxie) moeten doorgeven (o.c. 48ss); daaruit ontwikkelt zich de eerste kerk en haar leer- en beslissingsgezag; vrijzinnigheid in de volle zin is hier niet

voorzien = wet rechtzinnigheid; aan dit aspect beantwoordt in de evangeliën de zgn. Galileese traditie (Jezus ontwikkelt zijn leer hoofdzakelijk in Galilea) (o.c.,51ss.);

b2. het Paasmysterie, d.i. de Jeruzalemse traditie (o.c., 145ss.) : Jezus lijdt, sterft, daalt ter helle), verrijst, vaart ten hemel, zendt de Geest met de charismata (= kruispasen en verrijzenis-pasen); dit gebeuren wordt als 'n mysterie opgevat : de mens, in geloof, - verdiept zich (// Muein, de ogen -en oren sluiten) en concentreert zich op Jezus als heiland in dood en verrijzenis (// dema-, mysteriereligie in haar syncretistische fase); vandaar de Christusmystiek (zie *J. Huby, Mystiques paulinienne et johannique*, DDB, 1946; *K. Truhlar Christuservaring*, Hilversum/ Antwerpen, Brand, 1965), die o.m.. in de Jezusbeweging (*H. Palms, De Jezusbeweging,* Utr./ Antw., Spectrum, 1972; *B. Graham, Jeugd zegt 'ja' tot Jezus*, Kampen, Kok, 1972) nawerkt (perenniteit!);

GW108

- neem ook symbolisch-ritueel deel aan het Christusmysterie in de mysteriën der liturgie, waarin Jezus zichtbaar tegenwoordig gesteld wordt - iets dat in de zgn. mysterietheologie van O. Casel, OSB (+1948) en I. Herwegen, OSB (+1946) goed tot z'n recht kwam, alsook in het liturgisch - sacramentele neo-sacralisme van heden;

- werkt dit, als een ingewijde, uit in de charismata van de H. Geest; iets wat in het huidige (neo)-pentekostalisme (= Pinksterchristendom) nawerkt (*W. Smet, Ik maak alles nieuwe Charismatische beweging in de kerk*), Tielt, Lannoo, 1973; *M. Kelsey, Tongue Speaking*, New York, Doubbleday, 1964 ('n degelijk werk)); dit is H. Geestmystiek, tegengewicht tegen goëtie en theürgie; tegen Theosofie;

ad bl. de paideia van Jezus en de kerk zal onmiddellijk geconfronteerd worden met de laat-antieke syncretistische theosofieën: Paulus, Grieks opgevoed, kent wat ieder intellectueel er toen van kende (zo het Stoïsch Godsbewijs uit de natuur, de natuurlijke zedenwet en het geweten); Johannes past het Logosbegrip (Heraclitus, Stoa, Filo.) op Jezus toe. Logica, fysica, ontotheologie zullen hun intrede doen in de christelijke paideia!

II. *Als moraal (ethica).*

De wil van Jahweh was in het O.T.-regel van het geweten. Dit blijft ('Uw wil geschiede op aarde als in de hemel!), maar die wil heeft in leer en

paasmysterie van Jezus 'n nieuw uitzicht gekregen; vooral wordt de Judaïstische scrupelmoraal vervangen door de liefde, Gods- en naastenliefde.

- Dit zal op de mystiek van het christendom inwerken: niet eenwordingsmystiek in extase, maar liefdesmystiek is er de inhoud van; vgl. b.v. Ruusbroec e.a.;

- Het zal ook op de micro - moraal inwerken (God - individurelatie, relatie van individu tot individu 'naastenliefde'), maar ook op de macro - moraal (individu-groeprelatie): "Zij bezaten alles gemeenschappelijk", zegt S. Lukas!) en tot gist van de maatschappij worden (medemenselijkheid). Vgl. Aeschylus' Eumeniden !

3.3.2. De Patristiek

'Patres' (kerkvaders) zijn de bisschoppen (en denkers) van het kerkbegin t/m 800.

I. (°/325) beginnende patristiek; hoofdinhoud is de apologetiek (verdediging) tegen het heidendom (theosofieën, vooral het gnosticisme); Origenes (+254), Lactantius (+325) zijn de eerste systematiekers.

II. (325/450): volle ontwikkeling; hoofdinhoud is de dogmatische leerinhoud die zich ontwikkelt in de strijd met de ketterijen; Gregorius v. Nyssa (335/394), Augustinus v. Tagaste (354/430) zijn de hoofdfiguren (met enorme nawerking;

- platonisme, neoplatonisme, maar Bijbels-christelijke verbeterd geven de hoofdtoon aan (de ontotheologie is thema bij uitstek, niet de fysiek of de logica).

III. (450/800): afloop; hoofdinhoud is bewaren van het verworvene; - de volksverhuizingen storen de cultuur (Sarazenen b.v.); Dionysius de Pseudo-Areopagiet (+/- - 500), die het neoplatonisme van Proklus verchristelijkt (grote nawerking op scholastiek (vooral mystiek)), Johannes Damascenus (+749), de grote systematieker (Aristotelisch maar met neoplatonische inslag) Boëthius (+525) zijn de hoofdfiguren.

GW109

De patristische wijsbegeerte was, S. Augustinus en enkele weinigen uitgezonderd, niet zelfstandig, maar in het christelijke leven en de rationele uitwerking daarvan, de theologie, ingewerkt. De polytheïstische intellectuelen

(vgl. apologeten), dan vooral de cultueel speculatief ingestelde gnostiekers dwongen de kristenen te denken. - Klemens v. Alex. (+ 215) is de eerste die in het christendom Griekse wijsbegeerte verwerkt tot een coherente dogmatiek die speculatief is: Origenes zal ze uitwerken (niet zonder leemten).

- Sedertdien is die speculatief - wijsgerig onderbouwde theologie de dominante gebleven: via S. Augustinus ging zij als denkmodel naar de scholastiek over (perenniteit!). Zuiver mechanicisme, Sofistiek, Epikurisme, Scepticisme werden steeds beslist geweerd door de kristenen. (// Nominalisme, secularisme!) Ook Aristotelisme oefende weinig invloed uit. (Middenpositie!) Maar Platonisme, ook Stoïcisme, vooral Neo-Platonisme oefenden sterke invloed uit (Idealisme, sacralisme!). Zie blz. 101/102 supra (de drie taalopvattingen).

Vooral de theosofische problematiek woog door: hoe tussentermen vinden (hetzij dualistisch, hetzij monistisch hetzij creationistisch (dit laatste natuurlijk bij de kristenen)) tussen het transcendentale zijnde, resp. godheid, enerzijds, en deze aarde en de mens, anderzijds? M.a.w. een ontotheologie, theosofisch voorbereid en creationistisch-christelijk uitgewerkt (Jezus als middelaar, als 'woord' (Logos) Gods): ziedaar de dominante der Patristiek. Via Augustinus zal dit naar de Middeneeuwen overgaan. Daarvan leven wij nu nog. (Zie blz. 80/81: de stamboom der waarheid, die voor de christenen normerend blijft).

3.3.2. De middeneeuwse uitwerking.

- De middeneeuwse mens is geen Primitief, hoewel hij uit primitieve middens komt, aanvankelijk (volksverhuizingen); hij is geen antiek mens meer, hoewel hij, eerder, bewaart wat de oudheid hem overleverde; hij is zeker geen klassiek mens (persoonlijk denkend in primitief - antiek verband, toch is hij dit alles ineens. Hij werkt de drie voorgaande cultuurstadia origineel uit tot iets nieuws, dat wij middeneeuws noemen. Zo is het min of meer van het Verre Oosten tot Spanje en Engeland.

- Wij volgen, grosso modo, *Gianbatista Vico* (1668/1744), "platonicien chrétien transporté en plein dix-huitième siècle" (aldus *R. Lavollée, La morale dans 1'histoire (Etude sur les principaux systèmes de philosophie de l'histoire depuis l' antiquite jusqu'a nos jours),* Paris, Plon, 1892/ p. 129), die in zijn *Scienza nuova*, Boek V, beweert dat Europa, na de volksverhuizingen en de val van het Romeinse Rijk, de drievoudige (hiëratisch (Goden)-heroïsch (helden), humane (mensen))cyclus herneemt die de oudheid heeft doorgemaakt (zie blz. 73/74; 58), zonder totaal verlies echter van het

voorgaande, integendeel. De middeneeuwen zijn een originele uitwerking van het antieke voetstuk, waarop zij verder bouwde maar met een nieuw begin.

- Elders hebben wij reeds voor de Verre-, Midden- en Nabij Oosterse cultuurcentra middeneeuwse uitlopers besproken of aangeraakt (perenniteitsgedachte!) - de tijd van 600/800 PCN tot 1400 -.

Wij beperken ons hier tot het West-Europese onderdeel. (Voor de rest zie *Plott/ Mays, Sarva-Darsana-Sangraha*, Leiden, Brill, 1969, pp. 68 (Early),73 (Middle), 91 (Great Summas), 102 (Late), waar bibliografie (en toelichting) te vinden is. - *H. Luc/ E. Bertrand, La pensée Française et européenne (Histoire littéraire et textes choisis),*

GW110

Paris, Delagrave, 1934, waarin van het Gallo-Romeins begin t/m de XV-de e. gegevens te vinden zijn); *P.L. Landsberg, Die Welt des Mittelalters und wir*, Bonn, Cohen, 1925; *A. Bolckmans, Overzicht van de wijsgerige stromingen in de wereldliteratuur*, Gent, Gents Academisch Coöperatief, 1972, blz. 1/44 (De Middeleeuwen). Algemeen literair gezien (aldus Bolckmans) zijn de hoofdcomponenten der middeneeuwse literatuur de christelijke inhoud met de klassieke invloed. Iets dat *W. Jaeger, Humanisme et théologie*, Paris, Cerf, 1956, 123 pp. door en door voorstaat, b.v. (de humanitas (= paideia in Latijnse versie) der Oudheid gaat naar de Middeneeuwen over). Andere literatuurcomponenten zijn, aldus Bolckmans, het Joods-Arabisch element en de Germaanse bijdrage.

- Wijsgerig gezien ontstaat de Scholastiek (schoolwijsbegeerte: schola (school), scholasticus) uit

(1) de Patristiek (vooral Augustinus), wier grondformule van een speculatief - wijsgerig onderbouwde theologie (Klemens v. Al.) zij overneemt: philosophia ancilla theologiae;

(2) het Neo-Platonisme via Augustinus, Pseudo-Dionsius, Proklus, een deel der Arabische en Joodse filosofie;

(3) het Aristotelisme in twee tijden, eerst Boëthius, dan de XII- de e. (Lat. vertaling, Griekse, Arabische en Joodse commentaren), dit geeft het definitieve uitzicht aan de Scholastiek. Overigens, ook met Byzantium bestond cultuuruitwisseling (Grieks), behalve dan met de Arabieren en de Joden.

- De grote minachting van de Renaissance-humanisten (XV/XVIde eeuw), van de verlichting (XVIII-de e.), zelfs van de XIX-d' eeuwse geschiedschrijving (niettegenstaande de romantische waardering) voor de Middeneeuwen is een zuiver en bekrompen vooroordeel. De XX-st'eeuwse geschiedschrijving heeft, in het spoor der Romantiek (XIX-de e.), de herziening doorgevoerd (Bolckmans, 3/4). De zgn. Renaissance is voorafgegaan door de Karolingische (IX-de e.), de Ottonische (X-de e.), de Franse (XII-de e.), de Boheemse (XIVde e.) 'Renaissances'! Men moet, aldus W. Jaeger, tot de XIX-de e. wachten om een grondige vertaling met interpretatie van de hele Aristoteles te vinden die de XIII-d' eeuwse evenaart! Wij zijn dus verre van de 'duistere middeneeuwen'!

- Ondertussen wordt onze cultuur verrijkt met een nieuw monotheïsme, de Islam. Zie *H. von Glasenapp, De Islam*, 's Gravenhage, Kruseman, 1971. De kernidee is: de éne God Allah zal, op het einde der tijden, in een oordeel de goeden het paradijs, de bozen de hel verschaffen. Mohammed (+632) heeft dit praktisch zeker uit een christelijke predicatie gehoord. Het komt zeker niet van het oorspronkelijke Arabische heidendom, waar wel Allah werd vereerd (polytheïstisch!). Aan Joden, Kristenen en Sabiërs (d.i. gnostisch-dualistische Mandeeërs) ontleent Mohammed. Indrukmakend is de politieke theologie van de Islam met z'n gebod tot 'heilige oorlog' (oorlogszucht religieus onderbouwd). Voor de rest is de Islam een profetische religie (// Zoroastrisme, Jodendom, Atonisme, Christendom: Allah is God en Mohammed is zijn profeet!

- Wijsgerig ontwaakt de Islam onder Griekse invloed:
- Oosten: Al-Kindi, A1-Farabir (+950, een soefi), Avicenna (= Ibn Sina (980/1037) , Algazel (soefi);

GW111

- Westen Averroës (= Ibn Rosjd van Kordova, 1126/1198), de Aristotelieker. Zie *H. Corbin, Histoire de la philosophie islamique,* Paris, Gallimard, 1964 (I).

- Soefisme is 'n navolging van christelijk of boeddhistisch ascetenleven dat mystieke eenwording met God beoogt. Dergelijke figuren namen geen vrede met Mohammed's leer die simpel en, hoewel soms streng toch gemakkelijk was. Men heette ze 'soefi's' (Arab.: met wol gekleed), 'derwisj(en)' (Perz.: bedelmonnik),'fakir(s)' (Arab.: arme). Sedert de IX-de e. ontstaat zo'n hele mystische literatuur van theosofische aard. (Cfr. *v. Glasenapp, Islam,* 49/53; Corbin, o.c., 262ss.*: le Soufisme*). Vgl. ook *T. Burckhardt, Vom Sufitum (Einführung in die Mystik des Islam)*, München/ Planegg, Otto WilheIm-Barth-

Verlag, 1953 (definitie, grondbegrippen, vocabularium); *Musharaff Moulamia Khan, Pages in the Life of a Sufi*, Sufi Publishing Cy, London, 1971 ; *W. Gijsen, Over dood en hiernamaals*, Deventer, Ankh-Hermes, 1974, blz. 396/428, waar de Nederlandstalige soefi's aan het woord komen. Het soefisme is één van de vele neo-sacralismen, ook in ons land. (Perenniteit!)

De denkende Joden zijn tweesoortig:

(1) theologen die 'n wijsgerige substructie (// Klemens v. Al. e.a.) geven aan hun theologie - vooral Ibn Gebirol (= Avicebron, Avencebrol, in Spanje,1020/1070, neo-platonieker, en Moses Maimonides (Kordova, 1135/1204, aristotelieker met grote invloed op de scholastiek;

(2) kabbalisten, d.i. aanhangers van de kabbala, een emanatistische theosofie met Oud-Testamentische achtergrond, die van de IX-de tot de XIV-de e. in teksten wordt vastgelegd; zij is pythagoreïsch van methode: getallen met esoterische betekenis spelen een hermeneutische rol in de Bijbelinterpretatie. Cfr. *A.-D. Grad, Pour comprendre la Kabbale*, Paris, Dervy, 1966. Tot in de Renaissance de Sefer jezirah (Scheppingsboek) en vooral de Sefer hazzohar (kortweg Zohar) gedrukt en vertaald worden (Zohar = Lichtboek). Tot op heden leeft dit voort in neo-sacrale middens (perenniteit!).

- De Byzantijnse wijsgeren - leveren vooral een exegese van Plato en Aristoteles. Men ziet dat de middeneeuwse leef- en denkwereld verscheidenheid vertoont. Speculatieve metafysica, theosofie en vakwetenschap zijn telkens weer de drie vertakkingen van het denkleven, al van in de Griekse tijd, overigens.

3.3.4. De scholastiek

(800/1450).

Voorscholastiek (VIII-ste - IX-de eeuw)

- De Karolingische Renaissance ziet de paideia in Frankrijk (Alcuinus) en Duitsland (Hrabants Maurus) tot stand komen: de Italiaanse, Ierse en Engelse tradities werken na. Nawerking in de Ottoonse Renaissance (X-de e.).

- Johannes Scottus (= Eriugena: 810/877), de eerste grote systematicus, getuigt van Ierland als cultuurcentrum.

Vroegscholastiek (XI-de /XII de eeuw)

Na het dieptepunt der X-de e. ontstaat de Franse Renaissance der XII-de e. (ten N. van de Loire: Chartres, Parijs). Het is de tijd van b.v. de epiek van

Tristan en Isolde (vgl. *J. Bédier, Tristan en Isolde,* Utr./Antw., Spectrum, 1964; zie ook de diepgaande studie van *D. de Rougemont, L'amour et 1'Occident*, Paris, Plon, 1939: Tristan en Isolde werken na tot in onze dagen!), van Parsifal (zie *D. Vanhaute, Parsifal*, Brugge, 1913; tekst), beide Keltisch van achtergrond. Men mag de Scholastiek niet geïsoleerd zien uit de grote cultuurcontext!

GW112

De dialectiekdiscussie (Geloof en weten). De dialectiekers (// sofisten) doortrokken het land: logica was hun specialiteit. De enen waren 'rationalisten' (filosofie zonder theologie), de anderen 'theologen' (filosofische methode binnen de theologie). Anselm van Canterbury (1033/1109), een systematieker, in de lijn van Klemens van Alexandrië, geeft de theologie een dialectisch-wijsgerige substructie. Zo ontstaat de scholastische paideia:

(i) het trivium stelt het fysische woord centraal als teken waarin het intelligiebele (noëton: Parmenides; mathèmatikon: Pythag.; dialektikon: Plato; analutikon: Arist.), het bovenzintuiglijke begrippelijke, onderzocht wordt (grammatica, retorica, dialectica);

(ii) het quadrivium stelt het fysische ding centraal, doch, weerom, als bovenzintuiglijke kern hebbend het intelligiebele der (pythagoreïsch - platonische) getalstructuur (arithmetica, geometria, astronomia, musica); -- men ziet de Alexandrijnse enkuklios paideia (met haar filologisch - mathematische dimensies in Pyth. en Plato's geest) op de achtergrond; zij heet nu 'septem artes liberales';

(iii) de philosophia, waarin o.m. de physica (van Aristoteles, later althans); maar het intelligiebele weerom (!);

(iv) de sacra doctrina, d.i. wat wij nu kortweg theologie noemen (d.i. bovennatuurlijke of openbaringsteleologie, het verstandelijk doorzichtig maken van de leer van de oerorthodoxie van Jezus en de eerste kerk, met de enkuklios paideia en de filosofie als substructie), zoals de Patristiek het had voorgedaan.

De Universaliëndiscussie.-

Porfyrius (Eisagogé), Boethius, de twee neo-platoniekers, staan aan de oorsprong. Inzet zijn de zgn. kategoremen (= predikabiliën: genus, species, differentia specifica, proprium, accidens: onderwijzer, hoofdonderwijzer,

leiding der school, voorzitten, spitsbaard!), universalia geheten omdat zij de algemeenheid (universum) betreffen, algemene begrippen maar met een denkinhoud (= metafysische zijde, nevens de logische). -

- Roscelin (1050/1125) zet de reeks posities in met het nominalisme (nomen = naam, bewoording; nominalis), dat in de oudheid reeds door de Sofistiek en de Stoa vertegenwoordigd werd (later: Ockham) slechts de individuele zijnden (dingen) zijn 'reëel' (werkelijk); het intelligiebele (= denkinhoud) is zuiver product van ons bewustzijn van de dingen; het is dus geen 'principium' (//archè, beginsel) in de realiteit (het collectieve der verzamelingenleer bestaat niet; alleen het distributieve); het is maar een schematisme, een versimpeling in de vorm van 'n teken, van de realiteit, met slechts praktische waarde.

- Willem v. Champeaux (1070/1121), ll. van Roscelin(us), is ultrarealist (= substantiërend real., extreem real., hypostasiërend real.), zoals Plato en z'n school in de Oudheid reeds: het intelligiebele in woord en ding (= fysische realiteiten) is niet alleen als beginsel, werkelijk in woord en ding, maar het is zelf ding buiten, boven, voor woord en ding (= dingrealisme), ergens in de kosmos noëtos, de mundud Intelligibilis, de ideële wereld, waarin het agathon, het goede centraal staat.

- Petrus Abaelardus (1079/1142), ll. van beide voorgaanden, beroem om z n liefdesaffaire met Heloïse (vgl. *P. Baumgartner, Briefwechsel zwischen Abaelard und Heloise*, Leipzig, Reclam, 1894), is gematigd realist, zoals Aristoteles.

GW113

In woord en ding (als fysische werkelijkheden) huldigt Ar. een eidos, een morfè (zoals hij ze noemt, vorm) van intelligiebele aard (= denkinhoud), moor niet buiten, boven, voor beide.

- Er zijn drie formae 'vormen', zegden de Middeneeuwers: universale ante rem (= de exemplarische ideeën van God), in re (= denkinhoud die het wezen, de natuur der dingen uitmaakt), post rem (= begrippen en woorden, die wij vormen, creatief - op grond van de 'vormen' in en voor de dingen). Voor, in en na! De nominalist neemt slechts de laatste aan, de aristotelieker bovendien de tweede, de platonieker de eerste, - de scholastieker (althans de echte en grote) alle drie. Synthese van de drie eenzijdige posities! De dertiende eeuw zal zo denken.

- Pierre Abélard is tegelijk de stichter van de scholastische discussiemethode (= 'sic' (ja) et non (neen) geheten): voordat men stelling neemt, geeft men eerst voor- en tegenstanders het woord, om daarna de synthese te maken (Thomas v. Aquino zal dit (XIII-de e.) afwerken). Dit belet stelselmatig eenzijdigheid (centratie), leert veelzijdig (coördinatie) denken! Dit verklaart Abélards gematigd realisme. Dit is de methodische twijfel voor Descartes!

- De inzet van de kategoremendiscussie is enorm. De nominalist loochent het geestelijke in de fysische wereld (= materialisme, ja, atomisme, associationisme); hij loochent het intellectuele aspect van het kennen (= sensualisme); hij loochent het objectief waar karakter van het kennen (= fenome(nal)isme); hij ziet recht, zedelijkheid, religie als louter menselijke producten (= subjectivisme); hij ziet alleen het individuele (= individualisme, sociaal atomisme en associationisme), wel te verstaan, als hij consequent is!

- De ultrarealist is tot theosofie geneigd (een echt en direct intellectueel contact met de idee in de fysische werkelijkheid kent hij niet; daarvandaan de omweg langs Gods contact); hij is tot monisme geneigd (de God/ wereld/ ik-eenheid emanatistisch opgevat) hij erkent wel recht, moraal, religie als ideale machten, maar de actieve medewerking van het individu op aarde komt niet tot haar recht (te sacrale instelling, wereldvreemdheid).

Men denke dus niet, zoals nu nog vele moderne geesten, die blijkbaar niet meer weten waarover het ging (gebrek aan historische kennis), dat het hersenspinsels betrof! (Vgl. *O. Willmann, Die wichtigsten philosophischen Fachaisdrücke in historischer Anordnung*, Kempten / München, Kösel, 1909, 67ff.; id., *Geschichte des Idealismus*, Braunschweig, 1907 (Vieweg), III, 1031/1037).

- De gematigde realist miskent gemakkelijk de sacrale dimensie (secularisme) van werkelijkheid, kennen en leven,

- De echte evenwichtige scholasticus coördineert de drie posities (i.p.v. zich te centreren op één der drie). Dat heet scholastisch realisme.

b2. *De School van Chartres.* - Hetzij natuurfilosofisch hetzij in de stijl van Gilbert de la Porrée (wetenschapstheorie) hetzij pantheïzerend men doet aan wetenschap (logica, fysica).

b3. ***De mystiek.*** - Schola is de Latijnse vertaling van scholè en dat betekent studie, school, maar het betekent ook beschouwing (meditatie, contemplatie: bewustzijnsverruiming): dialectiek, maar ook mystiek werden in de Middeneeuwen samen beoefend (*O. Willmann, Gesch. d. Id.*, II, 325), in cel, pand of kloostertuin.

GW114

Bernardus v. Clairvaux (1091/1153) is de stichter der middeneeuwse mystiek: hij is de tegenstander van Abelard (arist. Realist bl) en van Gilbert de la Porrée (wetenschapstheorie : b2). Hugo van S. Victor (1096/1141) en Richard v. S. Victor (+1173), de Victorianen, koppelen streng denken en mystiek (= synthese v.d. XIII-de e. voorbereidend).

c1. Dit alles werd in hetzij sententiae (verzamelingen van citaten uit Bijbel en Patristiek, van langs om meer systematisch geordend) hetzij summae (systematische uiteenzettingen) neergelegd.

c2. De rationalistische dialectiekers, enerzijds, omwille van hun sofistiek die theologievrij werd doorgedreven, de nominalisten, anderzijds, omwille van hun metafysicavrije dialectiek, vormen de ene zijde van het scholastisch probleem. De mystiekers, die de zintuiglijke werkelijkheid vervluchtigen (eenzijdig sacralisme) als pure afstraling van de godheid of de gehypostaseerde ideeënwereld, vormen er de tweede zijde van. De synthese van de XIII-de e. zal de getalstructuren (Pythagoras), de ideeën (Plato) de vormen (= entelechieën, Aristoteles) opvatten als 'mesa', media, tussentermen tussen God en het eindige (als Gods scheppings- en verlossingsideeën), tussen kennen en zijn (als dat wat het intellect kent van de werkelijkheid: de essentia, het wezen der dingen, waarin Gods idee verwezenlijkt is), tussen natuurlijke en zedelijke (morele, ethische) wereld (als richtlijnen, normen, van het handelen; als idealen en plichten).

Vgl. *O. Willmann, Gesch. des Idealismus*, II, 112; *C. Verhaak, Zin van de studie der middeleeuwse wijsbegeerte* (Tijdschr.v. Phil., 1962). Natuur (// fusis, genesis), vormen (// Ideai, arithmoi, morfai), Godheid als Hoogste Zijnde en bron (oorsprong) van alle eindige zijnden, - ziedaar de drie termen van de middeneeuwse interpretatie van de natuur (**1**/ dialectisch = logisch; **2**/ onto-theologisch; beide in het kader van de christelijke theologie)! Dat is middeneeuwse metafysica, d.i. de op christelijke basis uitgewerkte onto-theologische interpretatie der natuur (entia, de zijnden, // ta-onta).

De klassieke Oudheid en het Christendom in één synthese! Hetzij theoretisch hetzij praktisch:

1. natuur (logisch en onto-theologisch geïnterpreteerd)

2. natuur (onto-theologisch, logisch, ethisch; = Godsidee, begrip van de essentie, ideaal (= norm)). Ziedaar de twee dominerende perspectieven van de scholastische synthese.

- Men ziet duidelijk het verschil met de Patristiek: deze had, enerzijds, met (dilletantisch scepticisme en) materialisme, anderzijds, met fenomen(al)isme (indruksfilosofie) af te rekenen: het eenzijdig zich houden aan het zintuiglijk waarneembare of aan de pure subjectieve indrukken lokte reactie uit. - Aan de andere kant wilde de Patristiek ook niet de theosofie in haar dualistische of monistische reactie volgen: scheppingsgeloof en christendom zijn de regel (creationisme).

De patristiek is creationistisch idealisme, de Scholastiek creationistisch realisme voortzetting, accentverschuiving; - dit omwille van Aristoteles' invloed.

- Gods idee is (verwezenlijking door middel van schepping) in het zijnde; deze Godsidee is er de natuur (essentie, wezenheid, van. - Deze essentie kent de mens, dankzij begripsvorming (en verlichting, althans volgens de Augustinianen) en, langs die essentie, Gods idee zelf. Deze beide zijn de norm, richtlijn (ideaal, plicht) van het menselijk handelen. Ziedaar, nog eens de kern!

GW115

Hoogscholastiek (XIII-de e.)

Dit is de periode der grote systematische uitwerkingen.

Situatie.

- Tot nog toe kende men van Aristoteles enkel de analytische (= logische) geschriften. Nu leert men de hele Aristoteles kennen (uit het Arabisch en het Grieks), samen met de Arabische commentaren. - Dit lokt een Aristotelesdiscussie uit: meer dan één denker dacht dat Ar. pantheïst was (Arabische theosofische interpretatie; neo-platonische teksten ten onrechte aan Ar. toegeschreven). Maar men komt tot het inzicht dat hij theïst is.

- Het schoolsysteem wordt uitgebouwd: vooral de universiteiten, (sedert 1200), waar aan lectio (tekstcommentaar) en disputatio (zie 113: 'sic et non')

gedaan wordt, - hetgeen dan in summa's, quaestiones (verdiepte discussies), opuscula (verhandelingen) z'n neerslag vond. Men moest eerst zes jaar artes studeren voordat men aan theologie kon beginnen.

Strekkingen.

Het scholastische denkleven is veelzijdig (middeneeuws pluralisme).

Behoudsgezind augustinisme: niettegenstaande grondige kennis van de aristotelische, Arabische en joodse teksten houdt dit vast aan S. Augustinus (zie hoger). Centraal is het waarheidsvermogen van de menselijke geest: men ontsnap aan scepticisme dankzij de volstrekte zekerheid van het zelfbewustzijn, dat onmiddellijk en aanschouwelijk gegeven is; maar, tegelijkertijd, voltrekt zich in dat zelfbewustzijn een zicht op de eeuwige ideeën in God dankzij 'verlichting' (illuminatietheorie), die niet zozeer neoplatonische theosofie als wel Bijbelse geloofsverlichting is. Vgl. latere transcendentale filosofie (Desc., Kant, Huss.). - Alexander v. Hales (+1245), Bonaventura (+1274), Hendrik v. Gent (+1293).

Aristotelismen:

(i) thelogieloos aristotelisme (= latijns Averroïsme): panpsychisme (er is één algemeen verstand voor alle mensen dat begripsvormend werkt in ieder individu; dus geen pantheïsme). Siger van Brabant (+1284).

(ii) augustinizerend aristotelisme: de Bijbel en de kerkelijke leer bevatten, benevens de eigenlijke openbaringsinhoud, alleen in geloof kenbaar, een sapientie, een wijsheid die voor de natuurlijke rede toegankelijk is en die het voorportaal van het geloof (praeamoula fidei) uitmaakt; deze natuurlijke wijsheid juist kan wijsgerig onderzocht en uitgewerkt worden; daar schakelen deze denkers het aristotelisme in (// Klemens v. Al.: de enkuklia mathemata (= vormingswetenschappen: triv., quadr.) en de filosofia (= eigenlijke wijsbegeerte) ingewerkt in de Sofia (= de Bijbels-kerkelijke wijsheid, later theologie geheten)). Albertus de Grote (1200/1280) en vooral Thomas van Aquino (1225/1274), z'n leerling, wiens thomisme, later, zowat de officiële wijsbegeerte en godgeleerdheid zal worden van de katholieke kerk.

- Divina super intellectum, mathematica in intellecu. Physica sub intellectu esse dicuntur (De Goddelijke dingen boven de menselijke geest (= nous, intellect), de wiskundige in hem, de natuurdingen onder hem, - zo zegt men dat het is). Aldus Albert de Grote. Deze tekst typeert zijn wereldbeeld.

GW116

- De natuurlijke realiteit (// ta onta, fusis) bezit een structuur (zij is inteligibilis (= noètos), mogelijk voorwerp van intellect = nous), omdat haar 'natuur' (tweede betekenis, nl. wezenheid, idea, vorm, forma) geestelijk is en in de natuur door een geest gelegd); zij bezit een oorsprong (nl. het Hoogste Zijnde, God, dat alle zijn in zich bevat, hetzij ongeschapen (= Gods wezenheid) hetzij geschapen (= de natuurlijke schepselen).

Natuur, intelligibiliteit en creationisme zijn de drie hoofdtermen van het thomisme. Men herkent de physica, dialectica, transphysica of de natuur logisch en ontotheologisch geïnterpreteerd Natuur, structuur en oorsprong: de klassieke metafysica in haar drie dimensies!

- Daarbij is de analogia entis, de analogie van het (= alle) zijnde, doorslaggevend: alle zijn kan ofwel comparatief (= proportioneel) ofwel attributief analoog opgevat, d.i. het is in een verzameling ordenbaar of/en in een stelsel. Dat is de ordo universi et causarum eius, de orde van het heelal en van z'n 'oorzaken' (= archai, beginselen). Het vele (in tijd en ruimte) is als één verzameling en als stelsel. Juist daardoor kan het vele in de natuur door het intellect 'geordend' (= begrepen) worden.

// Kategoremen (predicabiliën) - verzameling; categorieën (predicamenten) - = stelsel

- Juist daardoor is de natuur 'intelligiebel' (= door verstand en rede kenbaar). Juist daardoor is de natuur 'waar' (in de ontologische zin van 'beantwoordend aan de ordening van de (goddelijke) geest die ze opgevat en gemaakt heeft volgens 'orde',- orde die het menselijke intellect, minstens gedeeltelijk, kan vatten (wat dan tot logische waarheid leidt in onze geest, die, dan, overeenstemt met de natuur en haar structuur). Men ziet dat de forma, de wezensvorm (= essentia), der dingen der natuur het bindmiddel is tussen Gods scheppende geest en de natuur en tussen die natuur en onze geest (scholastisch formalisme).

// transcendentaliën (zijn, één, waar (= intelligiebel), goed (= waardevol), schoon waarbij één orde betekent.

- Goedheid (= waarde) en schoonheid vatten de thomisten ook op in dat kader: de natuur is geordende en uit de goddelijke zijnsrijkdom voortkomende

waarde; zij is harmonieuze en uit het verhevene der godheid tevoorschijn tredende glans (splendor, aldus Albert) die behaagt (placet, aldus Thomas).

- Op artistiek gebied zal Dante het thomisme in de Divina comedia uitwerken. Vgl. A. *De Beer, De onsterfelijke Dante*, Leuven, Davidsfonds, 1954 (D1 I en II)

- Heilshistorisch klinkt het als volgt: 'in den beginne' (momentaan, maar vooral duratief (= ontotheologisch)) schiep God een kosmos, een orde, waarin de mens zijn plaats had; door de zondeval (kairos) is die orde, die kosmos, verstoord (eindigheid, stoffelijkheid, maar vooral vrijheid liggen aan de oorsprong van kwaad en onheil); in Christus herstelt ja, overtreft God de 'oorspronkelijke' (= in de ideeën van de ontotheologische oorsprong gesitueerde) kosmos, ordo.

- Ziedaar de hoofdgedachten van het thomisme. Zij lijken mij nog steeds geldig, indien zij goed begrepen en modern uitgewerkt worden. Perenniteit.

GW117

Skotisme: sterk kritisch augustiniaans. Duns Scotus (+ 1308). Loopt vooruit op het nominalisme. Tot nog toe waren het vooral de metafysiekers. Nu de twee andere types:

Neoplatonisme: mystiek (// Bernhard v. Cl.).
Bij Albert en Thomas zijn neoplatonische aspecten (vooral de oudere Thomas). Meester Eckhart (1260/1327), stichter der speculatieve mystiek in het Westen, - thomistisch, maar dynamistisch en pantheïzerende uitdrukkingen bezigend.

Vakwetenschappelijke richtingen:
(i) Roger Bacon (1210/1292), kritieker der theologieën, empirist, pragmatieker, wiskundig ingesteld.
(ii) Logici:

a/ aristotelische logica (de nova na de ontdekking van de hele Arsitoteles, tot voordien de vetus): Thierry van Chartres (+ 1150)
b/ logica modernorum (terministische logica) onder Arabische invloed: vermenging van logica en grammatica: Petrus Hispanus (= Johannes XXI) en taallogica (grammatica speculativa) : Roger Bacon.

c/ Raymunus Lullus (1235/1315): zijn ars generalis (= 'n axiomatisch stelsel) loopt vooruit op Leibniz (ars combinatotia) en de logistiek. Perenniteit!

Kritiekers: degenen die de scholastische synthese én misverstaan én bekampen; zo Durandus de S. Porciano (= 1334), Petrus Aureolus (+1322), de man van het economiebeginsel toegepast op de theologie en de metafysica (de 'beinselen (= archai, principia) moeten zo weinig mogelijk ter verklaring aangevoerd worden!), - wat Willem v. Ockham zal doorzetten. Nominalisme.

Laatscholastiek (XIV- de/ XV -de ee.).
Het nominalisme domineert. Situatie: de Frans - Engelse oorlog (1339/1453), de pest, het Westers schisma, universiteitentoename; verder: onbegrip t.o.v. de grote denkers, taalbarbarismen, zinledige spitsvondigheid, - ziedaar de karakteristieken! Vandaar dateert 'scholastiek' in de slechte zin!

Via antiqua, d.i. de traditionele richting (de begripsrealisten); thomisme, skotisme. Metafysisch ingesteld.

Via moderna, d.i. de nieuwe richting (modernus gold oorspronkelijk als spotnaam): nominalisme dat sceptisch is en aan kritiek doet:

Willem van Ockham (1300/1350): logica en natuurfilosofie interesseren hem; antipapist (pausvijandig); vrijzinnige; de 'termini' (begrippen) staan centraal; het sacrale wordt tussen haakjes gezet (secularisme); ='n aantal vakwetenschappers (natuurwetenschap en wiskunde, alsook logica.

Averroisme (t/m XVII-de e.!) hetzij onchristelijk hetzij gekerstend (min of meer).

Mystiek: Tauler (+1361), Seuse (+1366), vooral Jan. van Ruusbroeck (1293/1381), die in het huidige neo-sacralisme (katholiek opgevat) 'n rol speelt. Vgl. *Stracke, Van Mierlo, Reypens, Ruusbroec de wonderbare (Leven, kunst, leer),* Leuven, Davidsfonds, 1932; *L. Moereels/ L. Reypens, Jan van Ruusbroec, Vanden blinckenden steen of het mystieke zoonschap*, Antwerpen, Ruusbroec-genootschap, 1973, 'n uitstekend werkje. Verder J. Gerson (1363/1429), Ruusbroec's tegenstander.

Opm.- Volgen nog: - de moderne scholastiek (Spanje: Suarez (1548/1617), enz.), dus na de middeneeuwen; - de neo-scholastiek, vanaf late XIX- de eeuw.

GW118

4. De moderne opdracht.

Reeds in de Oudheid, met het verschijnen van het zuivere atomistische mechanicisme (Leucilopus van Milete (V-de e. ACN), Demokritus van Abdera (460/370 ACN), waarbij de archai (= beginselen) vervangen werden door elementen en wel atomen, en de fusis (= genesis) tot mechanische beweging herleid werd (// moderne 'analyse' van Galilei), met het verschijnen, reeds vroeger, van de Helleense 'verlichting' in de persoon van Xenofanes van Kolofon (K1.- Azië), later uitgeweken naar Elea (Z.- Italië), die vanuit ionisch wijsgerig standpunt de traditionele Griekse religie bekritiseerde, - verlichting, die in de latere Sofistiek, met haar theoretisch en praktisch scepticisme, zal triomferen, - verlichting, die in de klassieke en wel de hellenistisch-Romeinse tijd (320 ACN/200 PCN), de dominante zal worden van de Griekse intelligentsia, totdat de religieuze en theosofische strekkingen ze zullen indijken (// VIII-d' eeuwse Verlichting), reeds dan geraakt de mythe als verklaring van de natuur vanuit een 'begin(sel)' en de voorbeeldige goddelijke stichtingen, en de metafysica (wijsheid geheten), als verklaring van de natuur vanuit een ontotheologische oorsprong en de erin meegegeven ideeën (getallen, vormen), in een diepe crisis.

- Het verschil tussen mythe en metafysica is immers niet groot. - Op het eerste gezicht geraakt de mythe in een crisis doordat de metafysica, in de natuurfilosofie van Ionië ontstaan, de zinnebeelden en verhalen van de mythe als fantasie verlaat en vervangt door begrippen en verhandelingen als het product van historia (onderzoek), daar waar de mytholoog, 'n kunstenaar gelijk, z 'n scheppende symbolisch-verhalende fantasie liet werken.

- En toch is dit maar schijn: - de metafysicus, immers, blijft op een 'begin' (// in den beginne, d.i. gezien vanuit een alomvattend en goddelijk beginsel, dat vanaf het eerste ogenblik der geschiedenis aanwezig en werkdadig is, - duratief (collectief) en momentaan (distributief) dus -) beroep doen, dat hij ontologisch opvat, omdat het, net als het 'begin' der mythe, alomvattende oorsprong is (transcendentaal), en tegelijk goddelijk, omdat het, net als het begin der mythe, theologisch is;

- de metafysicus, verder, blijft oog hebben voor de orde(ning) die vanuit die alomvattende en goddelijke oorsprong meegegeven is met de eruit ontstaande en tevoorschijn tredende dingen der natuur (orde die hij idee (Plato), getal (Pythagoras), vorm (Aristoteles) noemt, net zoals de mytholoog in de oorsprong

goddelijke stichtingen situeerde die exemplarische waarde hadden en de orde verzinnebeeldden die vanuit de oorsprong meegegeven was. –

Beide, én de mythe én de metafysica, verklaren de natuur vanuit een 'begin' (oorsprong) die alomvattend -goddelijk (ontotheologisch) is en die, met het tevoorschijn brengen van de natuur(dingen), ook de normen (voorbeeldige stichtingen, ideeën) van die natuur(dingen) meegaf. Natuur, normen en oorsprong, - ziedaar de drie componenten van de mythe en van de metafysica! Haar 'structuur'!

Dat de mythe nog steeds, ook in het christendom, doorslaggevend blijft, blijkt uit het aartschristelijke gebed "Eer aan de Vader, de Zoon en de H. Geest" - d.i. "Eer aan het 'begin(sel)' of oorsprong (alomvattend en goddelijk, ontotheologisch) dat, vanaf het eerste begin van de tijd aanwezig en werkdadig is "zoals het was 'in den beginne' (d.i. vanaf het eerste moment en als alomvattende goddelijke oorsprong) - en juist daarom - en nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen, Amen"! Omdat de H. Drie-eenheid alomvattende en goddelijke oorsprong is, daarom is zij - duratief - in alle momenten der geschiedenis aanwezig en vereerd.

GW119

Daarbij maakt het niet zoveel verschil dat de ene mythische traditie de oorsprong oermonotheïstisch of gewoon monotheïstisch opvatte, ofwel als een (voor de vele goden van het polytheïsme te situeren) 'oergrond' waaruit zowel goden als heelal en mensen (theo-, kosmo- en anthropogonie van b.v. Babylonië, waar Apsoe en Tiamat 'oorsprong' zijn), of ook als een tweevoudige oorsprong (God, geest, zedelijk goed en gelukkig, enerzijds, en, anderzijds, demon, stof, zedelijk boos en ongelukkig (zie blz. 84: Medië en Perzië; 104/105: dualisme inzake theosofie)), - daar waar andere mythische tradities spreken van 'tao', 'Brahman' of zo : wezenlijk is dat men de natuur (ta onta, entia, de zijnden) niet denkt zonder de eraan inherente normen die zij, samen met haar bestaan, meegegeven krijgt vanuit een hogere alomvattende oorsprong 'of 'begin'. –

Daarop zijn alle religies der aarde gesteund. Daarom blijft mythe en metafysica in leven zolang er religieuze ervaring is die precies de ideeënleer en de ontotheologie ergens, in natuur en geweten, in de sterrenhemel boven ons en in het geweten in ons - zegt Kant -, als werkelijkheid ervaart. Waar echter die religieuze ervaring verdwijnt, verdrongen of onderdrukt wordt, daar komt de mythe en de metafysica in een crisis. Dat precies gaat West- -Europa ons

te zien geven vanaf de late Middeneeuwen. Laat ons dit verwordingsproces even schetsen.

- Doch laat ons even een voorbeeld geven van het belang van deze op het eerste gezicht louter theoretische vertrekpunten.

Abortus b.v. zal een heel ander uitzicht krijgen voor iemand die man en vrouw, hun geslachtelijke vereniging inbegrepen alsook het groeiproces van de foetus in de moederschoot, ziet als genormeerd, samen met het bestaan ervan, te voorschijn gekomen (geschapen) uit een heilige en hogere oorsprong (God), dan voor iemand die dat natuurgegeven slechts stoffelijk ziet en aan een louter zintuiglijk en logistisch onderzoek onderwerpt : voor deze laatste is de hogere en alomvattende oorsprong en de uit die oorsprong meegegeven regeling (normering, inherente idee) onbestaande; hij zal dan ook zonder scrupules ingrijpen in een louter profaan en aards gebeuren ! Alle logische of logistische argumenten voor of tegen abortus vloeien voort uit die tweesprong die er het axiomatisch begin van uitmaakt! - De normen van de gedemythologiseerd en metafysicavrij denkende mens zijn tenslotte cultuurhistorisch ontstane menselijke creaties; de oorsprong is een louter aardse en menselijke oorsprong; - deze aarde en de mens zijn de horizon waarbinnen alles gesitueerd wordt.

- De moderne geestesgeschiedenis is tenslotte één grote confrontatie tussen twee basisconcepties met aan beide zijden een reeks varianten, zoals hierboven uit het abortusvoorbeeld blijft.

4.1. Renaissancefilosofie. (1450/1640)

Zie *A. Bolckmans, Overzicht van de wijsgerige stromingen in de wereldliteratuur,* Gent , 1972, blz. lvv. (*Deel I: Renaissance, Barok, Classicisme*); *Karl Vorländer, Philosophie der Renaissance/ Beginn der Naturwissenschaft*, Rowohlt, 1965, 266 S.

GW1120

Kenmerken.

Individualisme.

In de Franse Renaissance zagen wij sterke scholastische individuen aan het werk in een middeneeuws pluralistisch kader. In de Italiaanse Renaissance ontstaat een individueel bewustzijn dat zijn waarde in zichzelf zoekt (Bolckmans, 1,6), theologie- en metafysicavrij. Niet dat dit zo

onmiddellijk, in al zijn schaamtevrije zuiverheid, aanwezig is; verre vandaan! In zekere zin is, *zoals P.L. Landsberg, Die Welt des Mittelalters und wir,* 1925, S. 97, zegt, de Renaissance 'das quellerfrischte Mittelalter' (het naar zijn bron, voornamelijk de Oudheid, verfriste middeneeuws tijdvak). Maar toch! De breuk is er. Waarin uit zich dat individualisme? - Onder meer in het isolement waarin de 'intellectueel' zich terugtrekt t.o.v. het gewone volk. 'Unvolkstümlichkeit' (onvolksheid) noemt *Jakob Burkhardt (Kultur der Renaissance in Italiën)* het; of nog: "Trennung von Gebildeten und Ungebildeten in ganz Europa' (scheiding van ontwikkelden (= gecultiveerden) en onontwikkelden in gans Europa). Die volksvreemdheid kende, normaliter, de middeneeuwse intellectueel (als men hem zo noemen mag) niet.

- Verder: "Met die individualistische groei is onvermijdelijk dus ook een verschuiving naar het aardse verbonden. Het leven op aarde krijgt meer en meer eigen waarde. (Bolckmans, o.c. 7) In de middeneeuwse sfeer ging individualisme niet gepaard met aardsheid, wel integendeel. De Renaissance-intellectueel is seculair ingesteld. De ontmythologisering en de metafysicacrisis beginnen. Geloof van het gewone, kerkelijke volk, en (bovennatuurlijke) theologie, enerzijds, en cultuur (vnl. wetenschap) der intellectuelen, anderzijds, gaan meer en meer uiteen. Maar in zijn geheel blijft Europa christelijk. De eigenlijke ontkerstening komt pas later : de denkers zijn praktisch nooit areligieus, antireligieus en zeker niet atheïstisch, maar het zaadje is gezaaid.

- Nog: de Oudheid wordt anders opgenomen dan in de Middeneeuwen. De Patristiek, de Scholastiek, - beide leven van de paideia van de klassieke en laat-antieke oudheid; zij kennen ze bijaldien grondig; maar zij laten er zich niet door centreren, maar coördineren ze met de profetische religie van de Bijbel. De Renaissance-intellectueel verafgoodt de heidense oudheid. Hier situeert zich het 'humanisme' in de speciale betekenis: 'umanista' (It.) betekent 'leraar in antieke talen'. Overigens vertaalt Cicero 'paideia' door 'humanitas'. Humanisme is dus studie en vererende navolging van de antieke auteurs. Petrarca (1304/1374), z'n leerling Boccacio (1313/1375) seculariseren de studie der antieke humanitas. De Italiaanse Renaissance zet met hen in. Florence, Ferrara, Mantua, Napels, Rome worden humanistische centra in hun geest. Vandaar waaiert de Italiaanse geest uit over Europa.

Moderne wetenschap.

Vakwetenschap, op logisch-mathematische leest geschoeide metafysica en mystische kennis (gnosis) kenmerkten de laatantieke en de patristische tijd; ook de scholastische tijd kende deze drievoudige intellectuele paideia. Zij

noemden het epistèmè, scientia, wetenschap, maar dan in de antieke en middeneeuwse betekenis van dat woord. - Nu gaat de moderne wetenschap ontstaan. Deze zal zich ontvoogden uit de filosofie en de theologie: zij wordt seculair. Dat is één kenmerk.

Maar er is meer: Galilei (1564/1642) verlaat categoriek de Aristotelische fusikè (met haar categorieënleer, waarbij de substantie het centrum van een netwerk van relaties met de accidenten is) en werkt de mechanica (krachten, bewegingen en evenwicht; dynamica kinematica) en statica uit:

GW121

(a) wiskundig en **(b)** proefondervindelijk (experimenteel). Dat is een grote revolutie, waaruit de moderne natuurwetenschap zal ontstaan. Natuurwetenschap, in de moderne zin, is de verbinding van het experiment met het mathematische denken (*K. Vorländer, Phil. der Renaissance/ Beginn der Naturwissenschaft,* 1965, S. 120/121). Niet de archè, het principium, het beginsel in de antiek-middeneeuwse maar het verloop (proces), louter fysisch (in de moderne zin van 'stoffelijk' ditmaal gezien en wel dit verloop vastgelegd in een wiskundige (analytische) formule. -'Analusis' betekent oplossing van een geheel in z' n delen (aldus bij de Pythagoreeërs reeds).

Het betekent ook abductie: vertrekken van een gegeven en er de voorwaarden van opzoeken (zo b.v. de archè, het beginsel) (aldus bij Aristoteles. Plato voert er een wiskundige variante van in: hij gaat lemmatisch te werk (Veronderstel dat x een rol speelt, dan...), nl. men doet alsof men het te zoeken onbekende reeds kent en voert het in met een (letter of ander) symbool (b.v. 24.x - 2 = 46). Zo in de uitdrukking 'analytische meetkunde' b.v. (die overigens door Descartes gesticht wordt).-

Galilei gaat analytisch te werk in de eerste en de derde betekenis (en in de tweede, maar dan niet metafysich!). En wel in de geest van het atomistisch mechanicisme: niet oorzaken (archai, principia maar elementen en deze elementen louter mechanisch en deze loutere mechanica louter analytisch-wiskundig, - ziedaar moderne mechanica. (// zie supra 96: Demokri-tus). De fusis, ta onta, werden door Galilei exact bestudeerd (= experimenteel-analytisch). Met een ontotheologisch-ideële kijk had zulks niets meer te zien. De alomvattende en goddelijke oorsprong en de door die oorsprong meegegeven richtlijnen (ideeën, vormen, getallen) stonden tussen haakjes. Zo was de mechanica uit de voogdij van de theologie en de metafysica vrijgekomen en ontvoogd.

- In 1632 (Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo) verdedigt Galilei openlijk Copernicus' heliocentrisme.

Dit lokt z'n proces voor de Inquisitie uit (1633). Een reusachtige vergissing van de kerkelijke Inquisitie vakwetenschappelijk gesproken, maar een blijk van flair betreffende de seculaire geest die opkwam.

De hervormingsbewegingen, de Duitse (protestantse) van de XVI-de e. vooral en de Contrareformatie (Barok) van katholieke zijde, redden niet de verbrokkeling van de ene middeneeuwse kerk, maar zij vormen een tegengewicht tegen de Italiaanse Renaissance en het nieuwe wetenschappelijke mechanicisme. De nieuwe wereld wordt (met de ontdekkingsreizen) ontsloten voor de Kerk, maar de kerstening van Indië, China en Japan mislukt.

- Het is vooral Ockham die nu voortaan nawerkt. Het nominalisme is in eerste instantie de loochening van de werkelijkheid (buiten het menselijke woord en begrip) van de ideeën in en voor de dingen der natuur.

Voor Ockham is het begrip een eenvoudig teken van de dingen (semiotische opvatting), is het universele een product van de menselijke geest. Wat werkelijk is (in zijn betekenis), is het individuele gegeven. Kennis in de echte zin is kennis daarvan en niet van de wezenheid en de oorsprong(en).

GW122

Gevolg: tussen de oorsprong (God) en de wereld en de mens zijn geen tussentermen meer (God is 'transcendent', onbereikbaar ver, en deze wereld en de mens en aan zichzelf overgelaten (autonomie). De individuele mens is van tel (de sociale die steunt op het algemeen - aan alle individuele mensen gemeen - begrip, geldt als irreëel hersenspinsel!): - vrijzinnigheid (vrij onderzoek, maar dan niet zoals in de scholastische tijd (indien iemand van de traditie en het (kerkelijke) gezag afwijkt en dit op grond van ernstige redenen, dan kan hij dit doen, liefst in alle stilte, zeker voorzichtig en met eerbied voor traditie en gezag: dat was de vroegere regel);

- Politiek en economisch individualisme (= liberalisme) (en niet weer de vrijheidszin der middeneeuwers, maar doorgezetter)

- lekenontvoogding en Antiklerikalisme (weerom niet meer zoals in de middeneeuwen, wanneer het antiklerikalisme zeer sterk was maar zonder de kerk principieel in twijfel te trekken, zoals nu gebeurt); - ziedaar de consequenties van Ockham's nominalisme! De alomvattende en goddelijke oorsprong vervaagt in de verte; de ideeën die vanuit die oorsprong in de individuele realiteit liggen en ze normeren, worden vaag en vervangen door louter menselijke ontwerpen (interpretaties); de fysische dingen worden naakt en zonder verband, ter beschikking van de interpreterende mens gesteld. Vgl. *J. Largeault, Enquête sur le nominalisme,* Paris/ Louvain, Béatrice-Nauwelaerts, 1971, pp. Vvv (Préface de R. Poirier). De interpreterende mens zelf is zo'n fysisch ding zonder verband met z' n medemens, eveneens zo' n fysisch ding, zonder mystisch contact met God en diens ideeën. -

Zo ontstaat het typisch moderne levensgevoel.

- Ondertussen ontstaat het moderne pluralisme:

(i) de Spaanse, katholieke scholastiek, de protestantse scholastiek (hoe zeldzaam ook);

(ii) vernieuwde antieke filosofieën allerhande (Platonisme, Aristotelisme, stoïcisme, epicurisme, scepticisme (Montaigne));

(iii) humanistische dialectiek, natuurfilosofie en natuurwetenschap (Galilei), mystische theosofie (Böhme), metafysica (Nik. Van Kues (1401/1464), de eerste Duitse moderne denker; G. Bruno, de eerste moderne pantheïst), rechts- en staatsfilosofie (Macchiavelli, Th. Morus, Hugo Grotius), godsdienstfilosofie, wetenschapstheorie (Francis Bacon (1561/1626), de theoreticus der moderne inductieve methode).

(iv) Cartesiaanse filosofieën (modern substantieprobleem):

- Descartes (1596/1650) onderscheidt twee 'substanties' (niet-aristotelisch verstaan: zijnstypes), de natuur (= mechanisch, uitgebreid) en de geest (denkend, zelfbewust); cartesiaans dualisme (!);

- Th. Hobbes herleidt de geest tot de natuur (= materialisme); G. Berkeley herleidt de natuur tot de geestspiritualisme); twee monismen dus;

- B. de Spinoza herleidt de tweeheid tot eenheid (monisme, één substantie met twee zijnswijzen, natuur en geest, pantheïstisch begrepen); G. Leibniz herleidt de tweeheid tot veelheid (pluralisme).

GW123

A. Geulincx (1624/1669) herleidt de fysische wisselwerking tussen natuur en geest (bij Descartes door 'n kloof gescheiden) tot occasionele Godsinwerking (occasionalisme);

N. Malebranche (1638/ 1715) herleidt de intentionele (= cognitieve) wisselwerking tot theognosticisme (kennis in God; ontologisme).

Men ziet: Descartes c.s. zoekt 'n nieuwe fundering van de metafysica in 'n kennistheorie die zich oriënteert aan de succesrijke mathematische fysica en haar mathematische methode tracht te volgen.

- Het woord 'idee' betekent voortaan gedachte, voorstelling, inbeelding (en niet weer de objectieve structuur der dingen zelf hun meegegeven vanuit de ontotheologische oorsprong). het woord 'vorm' betekent voortaan figuur, uitwendig uitzicht onderscheiden van inhoud (formeel = inhoudsloos, uitwendig) (en niet meer het wezen zelf (formeel = wezenlijk), behalve in uitdrukkingen als staatsvorm, kunstvorm (= type, soort).

4.2. Verlichtingsfilosofie (18de eeuw)

- Zie Bolckmans, Overzicht II*; P. Hazard, La crise de conscience européenne* (1680/1715), Paris, Boivin, 1935, heeft het over de overgangstijd: "La hiërarchie, la discipline, l'ordre que l'autorité se charge d' assurer, les dogmes qui règlent fermement la vie: voilà ce qu' aimaient les hommes du dix-septième siècle. Les contraintes, l'autorité, les dogmes, voilà ce que détestent les hommes du dix - huitième siècle (…) Les premiers sont chrétiens, et les autres antichrétiens ; les premiers croient au droit divin, et les autres au droit naturel; les premiers vivent à l' aise dans une société qui se divise en classes inégales, les seconds ne rêvent qu' égalité (…). La majorité des Français pensait comme Bossuet; tout d'un coup, les Français pensent comme Voltaire: c'est une révolution." (o.c., v).

- De autonome burger kont tot volle ontplooiing, - In volle Middeneeuwen onstaat, in de nabijheid van 'burgen' (versterkte woonplaatsen), vaak 'n handelsnederzetting (stapelplaats) der kooplui, die zij spoedig zelf ook met 'n wal of muur omgeven en waarover zij zelf meester willen zijn tegen de adel (heer) en de clerus in. Enerzijds wil de 'burger' zich daar verschansen tegen de rechtloze 'buiten' (hij is geen vagant, zoals de pelgrim, de minnestreel, de marskramer, de dolende ridder, de soldaat-avonturier e.a.) en anderzijds wil hij daar zelf heer en meester zijn (hij is geen horige of lijfeigene).

Hield de clericus zich staande op grond van sacraal gezag en de ridder o.g.v. het zwaard, de burger doet het met “z’n nijvere hand en z’n helder verstand” (*F. Boerwinkel, De levensbeschouwing van M. Emants (Een bijdrage tot de kennis van de autonome burger der negentiende eeuw)*, Amsterdam, Ten have, 1943, 1vv.) De burger is een vrije, zelfbewuste persoonlijkheid, die met medeburgers door vlijt en logisch denken op deze aarde een verstandelijk geordende en beveiligde samenleving wil opbouwen. (o.c., 2) In dat Middeneeuwse midden ontstaat kritisch denken.

- Het zet zich door in de Italiaanse renaissance; maar z’ n eigenlijke grote doorbraak komt in de XVIII-de eeuw. Immers, het ziet in het moderne individualisme gekoppeld aan moderne exacte wetenschap de ideale basis, z’ n eigen paideia. Het moderne individu, samen met z’n soortgenoten, wil de algehele menselijke levenstaak op alle gebieden opklaren met de exacte rede en haar wetenschap en techniek.

GW124

Dit ging des te gemakkelijker daar de kerken en filosofieën hopeloos pluralistisch waren (verdeeld) : de burger van de XVIII- de eeuw zag in de rede der exacte wetenschap de éne, gemeenschappelijke basis, die de verdeeldheid zou overwinnen. Vandaar de ‘redelijke’ religie die in de plaats der traditionele, theologisch - metafysische religie gesteld werd (deïsme als de ‘oorspronkelijke’, ‘reine’ religie!), als, tenminste, het niet de reine rede zonder enige religie was!

- De Sofistiek In Hellas staat model: individualisme, breuk met de overgeleverde cultuur, neiging tot subjectivering van kennis en moraal domineren. De popularisering van de redelijke wereldbeschouwing vierde hoogtij. - De verlichting ontstaat in Engeland en Frankrijk (Holland). In Engeland is zij empirisch (d.i. wat zich op zintuiglijke ervaring en innerlijke ervaring steunt), in Holland en Frankrijk is zij rationeel (d.i. wat zich op de mathematische rede steunt). Zo is zij ook in Duitsland. - Nevens beide bewustzijnstoestanden (ervaring, wiskundige exacte speelde ook het gevoel (als derde bewustzijnstoestand) een rol (Rousseau), alsook de historische zin (contact met het verleden; Herder b.v.), wat een correctie betekent van de aanvankelijke natuurwetenschappelijke eenzijdigheid der Verlichting. Vgl. *C. Dawson, Crisis van de westerse opvoeding*, Tielt/Den Haag, Lannoo, 1963, blz. 53vv (De invloed van de natuurwetenschap en de technologie: het vrije onderwijs kont in een crisis, aangezien het encyclopedistisch paideia-ideaal

(een redelijk eenheidsstelsel van nationale opvoeding onder staatscontrole) het wil verdringen. (Schoolstrijd)

- Opgelet: de ene keer betekent 'redelijk' (rationeel) het analytische element van de exacte, d.i. op experiment en wiskunde gebaseerde, wetenschappelijke methode; de andere keer het geheel ervan. De eerste betekenis staat tegenover empirisch, de tweede tegenover niet -natuurwetenschappelijk Zo is de hele Verlichting 'rationeel', ook in Engeland waar zij empirisch is; maar zij is speciaal rationeel in Frankrijk ('rationalisme' van Descartes), waar zij de moderne mathesis als model heeft; zij is het eigenlijk niet meer bij Rousseau en Herder (gevoel, verleden), tenzij men Verlichting concreet neemt (met de correctie erbij), want Verlichting en Preromantiek gaan samen. Over deze dualiteit nu iets meer.

4.2.1. De moderne technocratie.

- In de (vroege en) klassieke oudheid betekent 'technè' de kunst om werktuigen en verbruiksgoederen te maken, niet los van 'poièsis' (het vermogen om kunstige handwerken uit te voeren). Samen net praxis (gewetensvol handelen) en theoria (denkende beschouwelijkheid) is technè karakteristiek voor de mens. De technè is natuurgebonden en traditiegetrouw.

- In de late oudheid en de middeneeuwen (ars, artes) betekent technè, ars, het kunnen van de mens o.g.v. verstand en oefening, - en dit zeer breed : praxis (b.v. politiek) en theoria (artes liberales, vrije kunsten) heten ook technè, ars. De patristische en scholastische mens ziet er een godgegeven opdracht in (Ontotheologie!).

- Met de Verlichting echter en de autonomie-gedachte (autonomie = uitbanning van de alomvattende en goddelijke oorsprong en diens ideeën) verandert techniek grondig: 'n goddelijke opdracht, een verworteling in een ontotheologische orde(ning) valt weg; de techniek wordt 'rein', 'zuiver', 'zelfstandig'. Zij wordt de wil om de fusis, de natuur en de zijnden, te beheersen dankzij exacte wetenschap (experimenteel-analytisch en de erop gebaseerde techniek (zie hierboven). De natuur is slechts het materiaal (zonder ordening uit zichzelf).

GW125

Zo wordt de techniek, i.p.v. een onderdeel van de beschaving, de wezenskern ervan, de dragende tendens ervan. "En même temps que se constituaient, au XVIIe et au XVIIIe siècle, une astronomie et une physique

mathématiques, apparaissait une idéologie scientifique, le rêve d'une nature intégralement mathématisable, mise en scène par un dieu mathématicien, géomètre et mécanicien pour Descartes, algébriste et calculateur pour Leibniz." (*Gerard Buis, Science et idéologie, in Les idéologies dans le monde actuel*, DDB, Centre d'études de la civilisation contemporaine, 1971, p. 37)

- 'Ideologie' betekent hier 'een in logische redeneertaal zich uitdrukkende, gepassioneerde interpretatie van de fusis, de zijnden, eigen aan een groep gelijkgezinden, die zodoende een nieuwe interpretatie van de zijnden voorstaan! En dat was de Verlichting! Zij was geen exacte natuurwetenschap! Zij was een ideologie rond de exacte natuurwetenschap opgebouwd, verspreid als cultuurprogramma. Men denke aan de Encyclopedie (1751/1772), de nieuwe 'summa', een gedetailleerd overzicht van het gehele gebied van. de wetenschap, de 'techniek' (zin 1. en 2.) en de Industrie, waarin de machine en de werkplaats centraal staan, nog voor de zgn. 'industriële revolutie' (waarin in Engeland de Verlichting zich vooral uitwerkt, daar waar in Frankrijk het ideologisch karakter overheerst, want Diderot, D'Alembert en Voltaire zijn de menners van een militante sekte rationelen!).

- Deze ideologie zal de wereld ontheiligen, desacraliseren en onze huidige seculaire wereld als resultaat hebben, - onze technocratie (d.i. door techniek (in de Bt. 3 vooral) gedomineerde wereld). Alles wordt gezien in het kader van 'doel - middelen' - structuur. De analyse van de fusis, de zijnden, zoekt één of ander doel. Eens dat doel vooropgezet, ontwikkelt zij een strategie (= een doelgerichte ordening van de gegevens). Het grote doel is: op deze aarde een veilig en geriefelijk tehuis scheppen (steeds veiliger, - wat 'progrès', vooruitgang, is!), afgesloten tegen onberekenbare machten, zowel de hogere, goddelijke, als de lagere, elementaire, en deze schepping van een rationeel tehuis genomen als doel op zich, in dodelijke ernst, gecentreerd. (F. Boerwinkel, o.c., II). Bestaan voortbestaan ontwikkeling van aards leven - ziedaar het grote doel. Al de rest is middel, element van 'strategie' (levenslist, krijgslist). In deze list speelt de moderne logica de rol van theorie der doeltreffende probleemoplossende listen (strategieën). Zo zijn er Handelstechnieken (-listen), reclamelisten, gelukstechnieken, erotische technieken, enz. Alles, de hele fusis, ieder zijnde is desnoods element van een list of strategie. Dat lijkt de kern van onze seculaire redelijke maatschappij.

4.2.2. De Preromantiek.

- De XVIII- de eeuw heeft een groot correctief, de preromantiek. Zie *P. Van Tieghem, Le préromantisme (Etudes d'histoire littéraire européenne),* Paris,

Rieder, 1924 (*la notion de vraie poésie, la mythologie et la poésie scandinaves, Ossian et l'ossianismeme*); deel II, Paris, Alcan, 1930 (*la poésie de la nuit et des tombeaux, les idylles de Gessner et le rêve pastoral*), deel III, 1944. De grote thema's zijn:

a. de natuur - in meer dan één interpretatie:

a1. De retour à la nature (Rousseau) als vlucht uit de hypercultuur der redelijke Verlichting, suggereert de natuur als simpel, ongecompliceerd, primitief;

GW126

a2. De woeste, grootse natuur die het mensenwerk, het veilige tehuis der rede en haar listigheid, verwoest;

b. de dood: als het einde, het dreigende einde waartegen iedere redelijke list (strategie) machteloos staat; - gekoppeld aan het graf, het kerkhof, - ineenlopend met de 'nachtelijke zijde' (die Nachtseite) der natuur (zie a2) en de puinen die zij verwekt; hier breekt Herder's thema van het verleden door; want de puinen herinneren aan vervlogen heerlijkheid en grootheid, aan vroeger kunnen;

- ineenlopend met de eeuwigheid, tegenstelling van het 'element nocturne';

c. het primitieve: als de vroegere tegenhanger van de redelijkheid; als tegencultuur t.o.v. hypercultuur;

- zo het filhellenisme (studie en nostalgisch vereren van de vroeg-Griekse cultuurwereld; Homerus vooral, die nevens de oud-Scandinavische literatoren gesteld wordt en nevens de Keltische literatuur (Ossian), waarin het heroënideaal (= aristocratisch ridderideaal), de liefde, de donkere, dreigende natuur, e.d. naar voren kwamen;

- zo het volkse element (waarvan, sinds de Italiaanse Renaissance, de 'intellectuelen' vervreemd waren!), vooral in het volkslied (// huidige folksong), waarin men de oerpoëzie meende te ontdekken (Herder);

d. de passie en het gevoel, wel nog sterk sentimenteel (- sentimentalisme), maar in alle geval 'irrationeel', - vooral het individuele, 'echte', gevoel (niet het klassieke gemeenplaatsgevoel). (// Paley (+1805), Rousseau);

e. het occulte, het magische en wonderlijke: men vergete niet dat *Emmanuel Swedenborg* (1688/1772), Zweeds vakwetenschapper, wijsgeer en theoloog, telepathisch en helderziend begaafd, automatisch schrijvend, o.m. z'

n Arcana coelestia (London, 1749/1756, - 8 delen) had gepubliceerd; een werk waarop *I. Kant* (1724/1804) heeft gerepliceerd (als rationalist!) met *Träume eines Geistersehers* (1766), een bijtende kritiek op spiritisme en metafysica (waarnemingsdromen, verstandsdromen, zegt Kant!);

- dat Mesmer (1733/1815) sprak over en werkte met een zgn. magnetisch fluïdum (hij genas zieken door met de handen strijkend dat magnetisme over te dragen); - dit alles werd ruchtbaar en stoorde de geslotenheid der burgerlijk - rationele ruimte, wekte preromantische themata, die de natuurwetenschappelijke (empirische of rationeel - analytische) eenzijdigheid der XVIII-de eeuw verbrak.

Opm.- Wie de nawerking van de dubbele zijde, de natuurwetenschappelijke en de preromantische, der Verlichting wil nader nagaan, leze b.v. *A. Westerlinck, Mens en grens, DDB*, Orion, 1972, waarin het mensbeeld in de moderne Europese literatuur ter sprake komt

- het naturalisme (// realisme, impressionisme: de dagelijkse werkelijkheid, vooral socio- economisch en socialistisch);
- het vitalisme (// romantisme, symbolisme en het virulente antirationalisme ervan); het religieuze fenomeen (id.). Zie ook Bolckmans, o.c., II, 25/48 (romantiek), 49/ 73 (realisme), 74/89 (symbolisme), 90/114 (modernisme).

Opm.- Wie over de zgn. tegencultuur meer wil weten, zoals de recentere sfeer ze te zien geeft, leze *Th. Roszak, Opkomst van een tegencultuur (Bespiegelingen over de technocratische maatschappij en haar jeugdige bestrijders),* A'm, Meulenhoff, 1971*; Ch. Reich, Bloemen in beton (The Greening of America)*, (Hoe de revolutie van de jongeren Amerika leefbaar probeert te maken), Bloemendaal, Nelissen, 1971. De tegencultuur omvat zowel Nieuw Links als Neo-Mystiek (= Neo-Sacraal); zij richt zich tegen de 'cultuur' (= gevestigde cultuur, resultaat der Verlichting).

GW127

Wat verwijt Nieuw Links (en Nieuw Sacraal) aan de Verlichting? Wij kunnen het met *Marx'* woorden zeggen:"Waar de bourgeoisie aan de macht is gekomen, heeft zij alle middeneeuws-aartsvaderlijke, onschuldig-lieflijke verhoudingen verstoord. De bourgeois heeft de veelkleurige banden welke in de Middeneeuwen de mens aan zijn natuurlijke opperhoofden verbonden, onbarmhartig verscheurd en geen andere band tussen mens en mens

overgelaten dan het zuivere eigenbelang, dan de kille kontante betaling. Zij heeft de heilige ontroering van de vrome dweepzucht, van de ridderlijke geestdrift, van de kleinburgerlijke weemoed, verdronken in het ijskoude water der zelfzuchtige berekening. Zij heeft de persoonlijke waardigheid in de ruilwaarde doen verdwijnen en, in de plaats van de talloze gewaarborgde en moeitevol verkregen vrijheden, de ene gewetenloze handelsvrijheid gesteld. Zij heeft, in één woord, de met godsdienstige en politieke inbeelding omhulde uitbuiting vervangen door de openlijke, schaamteloze rechtstreekse, dorre uitbuiting.

De bourgeoisie heeft alle vroeger met eerbiedige schroom beschouwde verrichtingen van haar heilige schijn beroofd: zij heeft de geneesheer, de rechtsgeleerde, de priester, de man der wetenschap tot haar betaalde loondienaars gemaakt. De bourgeoisie heeft van de gezinsbetrekkingen de sluier van gevoelige aandoenlijkheid afgerukt en haar tot een enkel geldelijke verhouding teruggebracht." (*Communistisch manifest*, 1848) - Die bittere aanklacht keert in Nieuw Links weer, maar zonder de naïefheid van Marx dat de socialistische rede en listigheid de gewenste oplossing zal brengen. Alle technische ratio, liberaal of socialistisch, is onmenselijk. Zie b.v. *T. Roszak, Opkomst*, 178vv (De mythe van het objectieve bewustzijn), waar de bittere onmenselijkheid der objectieve rede aan de kaak wordt gesteld.

4.2.3. Overzicht der Verlichtingsfilosofieën

(1) Engeland:

- Engels empirisme: *John Locke* (1632/1704), de vader der Verlichting; hoofdwerk: *An essay concerning Human Understanding* (1690); de vader der vrijzinnige theologie;

- Engelse natuurwetenschap en filosofie: R. Boyle (1627/1691: stichter der scheikunde;

I. Newton (1642/1727; gravitatietheorie; mechanicisme; hoofdwerk: *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687); grote invloed;

- Engelse godsdienstfilosofie: Toland, Collins, Tindal, Bolingbroke,- vrijzinnige religie (// Locke);

- Engelse moraa1filosofie: Locke (lust/ onlust als basis), Cumberland (algemeen welzijn als norm), Shaftesbury (1671/ 1713: persoonlijkheidsharmonie als norm; - estheticisme dat grote weerklank vond); Mandeville, Clarke, Paley;

- Engelse esthetica : Shaftesbury, Burke, Home;

- *D. Hume* (1711/1776; sceptieker), tegen wiens scepticisme de zgn. Schotse filosofie opkwam met de common sense (= gezond mensenverstand).

(2) Frankrijk: aanval op de traditionele religie, staat, wetenschap, kunst; voorbereiding der Franse Revolutie; invoer der Engelse Verlichting (o.m. door Voltaire (1694/1778) Montesquieu (1689/1755), e.a.); Kartesiaan invloeden;

- zuiver materialisme : Lametrie (L'homme machine (1748)), d'Holbach (Système de la nature (1770)), Diderot, de Condillac (Traité des sensations : sensualisme); Helvetius;

- prepositivisme : d'Alembert, Turgot; (// natuurwetenschap);

-J.J. Rousseau (1712/1778 ; preromantiek);

GW128

(3) Duitsland: Leibniziaans rationalisme, wiens hoofdverteenwoordiger C. Wolff (1679/1754) ethisch ingesteld was; Reimarus, Lessing, Tetens; Gottsched, Baumgarten, e.a.

I. Kant, (// Descartes) de grootste filosoof van de moderne tijden, is Verlichter, maar tegelijk bereidt hij de verdere ontwikkeling voor (Duits idealisme) (1724/1804), nl. door z'n kriticisme (kritiek van het kenvermogen). Ondertussen ontwikkelt zich de zgn. moderne scholastiek, eerder apart, in kerkelijke middens. Inderdaad, het protestantisme heeft, aldus P. Tillich, veel minder weerstand geboden aan het secularisme van Renaissance en Verlichting (vandaar vrijzinnig protestantisme) dan de katholieke kerk, die het rationalisme steeds heftig heeft bekampt. -

Opm. - M.b.t. de metafysica kunnen wij met O. Willmann (*Die wichtigsten fachausdrücke*, 102) zeggen dat, sedert de Verlichting en de Preromantiek, er twee grote mogelijkheden zijn :

(i) ofwel houdt men vast (zoals de moderne- en neo-scholastiek) aan de traditie (de philosophia perennis, zoals Steuco (= Steuchus, +1550) in z' n De perenni philosophia, 1540, z' n hoofdwerk zegt, - term die Leibniz overneemt, alsook Willmann; deze cursus is zo opgevat; -

(2) ofwel elimineert men de metafysica, zoals de naturalistische (socialistisch realisme van Marx b.v.) en de sceptische (Th. Huxley: agnosticisme) filosofieën doen;

(3) of ook zijn er tussenposities :

(a) herfundering der metafysica, zoals in het Duits idealisme (Fichte, Schelling, Hegel: het Absolute (= de ontotheologische oorsprong) als rede; Schopenhauer: het Absolute als oerwil en oerdrang;

(b) vervanging der metafysica door kenniskritiek (Neo - kantisme) of psychologie (John Stuart Mill met z' n mental chemistry; Fr. Brentano, W.

Dilthey e.a.) als zgn. basis van denken en handelen; een alsof - absoluutheid; maar deze tussenposities leven van de echte metafysica zonder het te willen geweten hebben!

- De eliminatie en de tussenpositie heeft met één groot probleem af te rekenen, het nihilisme, d.i. de weerslag op de concrete mens en zijn samenleving van het feit dat de alomvattende oorsprong (het Hoogste Zijnde als Schepper) en de eruit tevoorschijn komende ordening (= ideeën) in de fusis, de zijnden, er niet meer zijn : zulks werkt zowel ontmoedigend (passief nihilisme) als prikkelend (agressief nihilisme)).- Nietzsche duidde deze situatie aan met de woorden "God is dood". Het woord 'God' staat hier voor 'oorsprong', ontotheologisch) en normen (ideeënleer in een of andere vorm). Vgl. *M. Heidegger, Der europäische Nihilismus, Pfullingen,* Neske, 1967; wij gaan echter met Heidegger niet akkoord waar hij beweert dat alle westerse metafysica noodzakelijk tot nihilisme leidt. De geschiedenis bewijst dat dit, bij een ernstig gedeelte der metafysisch levende mensen, niet het geval is. Maar er steekt toch waarheid in Heidegger's bewering: de bekoring tot nihilisme is er vanaf het ogenblik dat de mens persoonlijk en autonoom denkt in de termen der metafysica. Het nihilisme is een ideologie rond de metafysica; het 'is' die metafysica niet!

-

Zie ook b.v. *J. Hillis Miller, The disappearance of God* (Five 19th-Century Writers: Thomas De Quincey, Robert Browning, Emily Brontë, Matthew Arnold, Gerard Manley Hopkins), New York, Schocken Books, 1965 (1963-1); alsook Ardis Whitman., *The 'God is dead' Debate*, in Redbook Magazine, June 1966, hernomen in Holmes/ Lehman, *Keys to Understanding, Receiving and Sending* (The Essay), New York, Harper/ Row, 1968, 211ff. (over de 'God- is-dood' -theologie in de USA in de zestigerjaren); zie ook *Th. Altizer/ W. Hamilton, Radicale theologie en de dood van God*, Utrecht, Ambo, (// 1966 in het Engels); L. *Monden, Secularisatie*, Hoogland-Documentatie, juni 1967; en vele andere !

GW129

Opm. m.b.t. de theologie der Verlichting.

I.(a) De term 'theologie' (// theologos, theologein, theologikos) werd door Plato (De Staat, II: 379a) ingevoerd. Hij beschouwt de theologia als centrum en hoogtepunt van z'n wijsbegeerte (// *Mar. Ficino: Theologia Platonica*). Aristoteles en z' n leerlingen gebruiken de term in twee betekenissen:

(i) de werkwijze der aloude mythologen (Hesiodus e.a.);

(ii) de werkwijze der aristotelische metafysica (theologikè, centrum en hoogtepunt van z' n wijsbegeerte) worden erdoor aangeduid (de tweede is conform met de eerste, ofschoon historia i.p.v. muthologia). De eerste bevat een voorbegrip van de tweede.

(b) De hellenistische periode voert een drieledigheid in :

i/ mythische theologie (de dichterlijke voorstelling van het polytheïsme);

ii/ polistische theologie (de uiteenzetting over de implicaties van de religie als officiële instelling van de polis, de stadsstaat, de staat)

iii/ fysische theologie (de theorie over de natuur van het goddelijke zoals het zich in de fysis, de zijnden, openbaart). Aldus M.T. Varro (116/27 ACN), alsook *S. Augustinus (Civ. Dei,* VI: 5: fabulosa, civilis, naturalis theologia).Vgl. *W. Jaeger, A la naissance d.l. theologie*, 1966,7ss.

(c) De christelijke ontwikkelden (Klemens v. Al., Patristiek; Anselm v. Canterbuty, Scholastiek) onderscheiden fysische (= natuurlijke) theologie niet enkel van politische en mythische, maar nemen deze drie samen en stellen ze, als voorbijbelse theologie, tegenover de bovennatuurlijke theologie (die de Bijbelse openbaringsinhoud rationeel ontvouwt en die wij kortweg 'theologie' noemen tegenover filosofie en (vak)wetenschap.

II. (a) Binnen de Griekse wijsgerige theologie is er plaats voor verscheidenheid: de Platonische, de Neo-Pythagoreïsche en Neo-Platonische (theosofische) theologie is sacraal ingesteld; de Aristotelische (de Stoïsche ook maar anders) is 'n middenpositie; de Epikureïsche en zeker de Sceptische is seculair ingesteld, zoals de Sofistische overigens. Vgl. W. Jaeger, o.c., 11, 185ss.

(b) - Binnen de christelijke (en Joodse, mohammedaanse, enz. ook) theologie doet zich eenzelfde drieledigheid voor. Met het zich doorzetten van het Middeneeuwse nominalisme begint het volop (overigens, de Scholastiek, aristotelisch als zij was, neigde naar de middenpositie, tegenover de platoniserende Patristiek), maar met de Renaissance en vooral de Verlichting komt de doorbraak der seculaire theologie...en meteen, onder preromantische invloed, der neo-sacrale theologie.

- Deze ontwikkeling dwingt tot het onderscheid tussen rechtzinnige (= orthodoxe (niet in de Byzantijnse zin alleen), integristische (= kath.), fundamentalistische (= prot.), conservatieve) theologie, die vasthoudt aan 'n

kern (= oerorthodoxie) Niceaconcilie (Byzantijns - oosterse Kerken), Vaticanum I, II (na Trente) (Kath. Kerk), de Formula (Lutheraanse Kerk) de canones (Kalvinist. gereform. Kerk), als juiste uitleg van Jezus' oorspronkelijke leer, enerzijds, en vrijzinnige theologie, anderzijds, die niet de overlevering maar de vrije interpretatie centraal stelt (vandaar vrijzinnige theologie, 'liberale' (in de Angelsaksische, niet-politieke zin) theologie), die dan hetzij seculair hetzij neo-sacraal is en waarin de moderne ontvoogding aan bod komt.

-

Tot nog toe echter is in ons katholiek midden, sedert 1962, alleen de seculaire theologie doorgedrongen, waarin de Verlichting nawerkt. Zij is gevarieerd: klassiek liberaal (Locke: rationalistisch (van geloof naar rede), Schleiermacher: romantisch (van verlossing naar ideaal), Renan: modernistisch (van Bijbel naar wetenschap)) of existentieel liberaal (Barth: neo-orthodox (terug naar Luther, Kalvijn), Bonhöffer (post-christelijk secularisme), Hamilton, Altizer (radicaal: God-is-dood-theologie), Moltmann, Metz (politieke theologie), bevrijdingstheologie, enz.). De ontmythologisering en de metafysicacrisis domineren hier. (// 118/119)

- Een neo-sacrale theologie begint, in ons midden, pas op te komen, maar bereikt nog niet de paideia van ons onderwijs.

- Op de vraag "welke houding aannemen?" moet geantwoord dat zowel de traditiegetrouwe als de 'interpreterende theologie te 'coördineren' zijn. - Vgl. *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, 28; 42.

GW130

4.3. Wijsbegeerte van de 19de en 20ste eeuw

De XIX- de e. is beheerst door twee factoren, de rationele Kantiaanse en de vitalistisch-romantische factor, in hun reactie tegen de Verlichting, eerst, en, later, tegen de zgn. realistisch naturalistische wetenschapsfilosofieën, die meer de Verlichting doen herleven en doorzetten.

- (Duits) idealisme, anderzijds, en, anderzijds, sciëntisme (Scientia = wetenschap) (in de vorm van positivisme (Fr.), materialisme (Dl.), evolutionisme (Eng.), beheersen alternerend de XIX-de e., terwijl vitalistisch irrationalisme en nieuwe metafysica smeulen.

De XX- ste eeuw begint met ‘n diepe crisis, volgens *Pater Bochenski, Geschiedenis der hedendaagse Europese Wijsbegeerte*, DDB, 1952 (or.: 1947), blz. 26vv., als volgt omschrijfbaar:

a. crisis van de moderne natuurwetenschap (en de ideologieën, van de Verlichting tot +/- 1900, die zich hadden vastgezet rond die wetenschap): - het mechanicisme, zoals vroeger voorgestaan, werd onhoudbaar (materie, determinisme en atomisme meteen in crisis);

b. heropleving der speculatieve denkmethode, die het enge analytische (= mathematiserende) en experimentele kader der natuurwetenschap doorbreekt:

bl. het vitalistisch irrationalisme, dat sterk toeneemt (Bergson b.v.),

b2. de heroplevende metafysica (Brentano b.v.), beide strekkingen gaan speculatief te werk;

c. ondertussen wordt de moderne scholastiek, de strekking van deze cursus.

Materie (Russell, neo-positivisme, diamat) idee (Croce, Brunschvicg, neo-Kantisme); -leven. (Bergson, James en Dewey; Dilthey en Klages (historisme), Wezen (Husserl, Scheler), existentie (Heidegger, Sartre, Marcel, Jaspers) en zijn (Alexander, Whitehead, Hartmann, // Neo - thomisme) zijn, aldus Bochenski, de grote thema’s.

- Ondertussen is de perspectief verschoven. Dat ziet men als men werken als *H. Arvon, La philosophie allemande,* Paris, Seghers, 1970, nagaat. Ziehier een nieuw schema:

(a) de taal (blijkbaar het centrale thema: taalfilosofie, hermeneutica (Gadamer), Wiener Kreis, structuralisme; (// de universaliëndiscussie):

(b)1. Neo - Kantisme (Duits materialisme, daarna fysiologisch, logisch en axiologisch neo-Kantisme);

(b)2. Dialectiek (Hegel, de links-Hegelianen (Feuerbach b.v.), Marx, de Frankfurter Schule, de maatschappijkritiek);

(b)3. Existentieel - fenomenologische strekkingen (fenomenologie, ontologie (Hartmann), existentiefilosofie, religieus (= katholiek, protestants en joods) existentialisme):

(b)4. irrationalisme (Schelling, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, neo-idealisme (Dilthey, Troeltsch), neo-romantisme (Klages, Ernest Jünger), neo-vitalisme (Driesch), Nationaal - socialisme (Krieck, Schmitt), filosofische antropologie (Scheler, Plessner, Gehlen, H. Marcuse); - ziedaar een, o.g.v. Arvon’s werk anders opgevatte indeling, waarbij wij de taalkunde centraal hebben gesteld (de vier andere strekkingen moeten, willens nillens, inzake taal

(// universaliëndiscussie in Middeneeuwen en zelfs Oudheid) eerst positie kiezen, voordat zij zinnig kunnen haar eigen stellingen vooruitzetten). Vgl. *Bertels-Petersma, ed., Filosofen van de 20e eeuw*, A'm/ Brussel, 1972.

12.06.1974.